

2019

TARİH ABD

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

YÜKSEK LİSANS YETERLİK TEZİ

ÖMER FİLİZ

T.C

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**TARİHÛ'L ÛTBİ'NİN TERCÜME VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS YETERLİK TEZİ

ÖMER FİLİZ

GAZİANTEP

AĞUSTOS 2019

T.C
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**TARİHÛ'L ÛTBİ'NİN TERCÜME VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS YETERLİK TEZİ

ÖMER FİLİZ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi. Fatma ÇAPAN

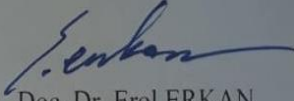
GAZIANTEP

AĞUSTOS 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİHÛ'L ÛTBÎ'NİN TERCÜME VE DEĞERLENDİRİLMESİ
ÖMER FİLİZ

Tez Savunma Tarihi: 29.08.2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Erol ERKAN

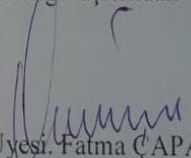
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak geçerli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet GÜNDOZ

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımea (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi. Fatma ÇAPAN

Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

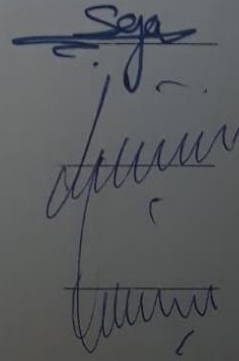
(Unvanı, Adı ve SOYADI)

İmzası

Dr. Öğr. Üyesi. Sezgin GÜÇLÜAY

Dr. Öğr. Üyesi. Süleyman ÜNÜVAR

Dr. Öğr. Üyesi. Fatma ÇAPAN

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ömer FİLİZ

GAZİANTEP 2019

ÖZ

TARİHÛ'L ÛTBÎ'NİN TERCÜME VE DEĞERLENDİRİLMESİ

FİLİZ, Ömer

Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi. Fatma ÇAPAN

AĞUSTOS 2019, 184 Sayfa

977-1200 yılları arasında egemen olan Gazneliler hakkında bilgi veren Utbi'nin Tarihû'l Utbi adlı eseri Ortaçağ Tarihi kaynakları bakımından son derece önemli bir kaynaktır. Müellif bu eserinde öncelikle Samani Devleti'nin son dönemleri ve Gazneliler Devleti'nin ilk dönemi hakkında bilgilere yer vermiştir. Özellikle Sebük Tegin ve Samani emirlerinin arasında geçen olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bilindiği gibi Gazneliler'in ilk atası olan Alp Tegin, Samani Emiri Ahmet b. İsmail'e köle olarak satılmış ve Samani ordusuna muhafız olarak alınmıştır. Bununla beraber Gazneliler, Samaniler'in yıkılışına kadar onlara itaat etmişlerdir. Ayrıca müellif eserinde konuyu desteklemesi açısından şiirlere ve Kur'an-ı Kerim'den ayetlere de yer vermiştir. "Tarihû'l Utbi'nin Tercüme ve Değerlendirilmesi" adlı bu tezimiz, özellikle Gazneli Sebük Tegin ve Samani Emirleri arasında geçen olayları anlatmaktadır. Ayrıca Ortaçağ Tarihi alanında araştırma yapmak isteyen kişilere ana kaynak olması bakımından son derece önemli bir kaynak eserdir.

Anahtar Kelimeler: El-Utbî, Tarihü'l-Utbî, Gazne, Sâmani,

ABSTRACT

TRANSLATION AND EVALUATION OF TARİHÛ'L ÛTBİ

FİLİZ, Ömer

Master's Thesis, Department Of History

Thesis Advisor: Dr. Lecturer. Fatma ÇAPAN

AUGUST 2019, 184 pages

Tarihû'l Utbi, which informs about Ghaznevids, which dominated between 977-1200 years, is very important resource in point of Middle Age History resources. Author primarily includes informations about final periods of Samâni State in this work. Specially, the work includes detailed informations about events which were between Sebük Tegin and Samani Emir's. As known, Alp Tegin who was the first ancestor, was sold as slave to Ahmet b. İsmail who was Samâni's Emir, and was taken as guard to Samâni army. Nonetheless, Ghaznavids obeyed to Samânis until Samâni's collapse otherwise, the author includes poems and verses of the Kur'an in the work in terms of supporting the topic. This thesis, called "Translation and Evaluation of Tarihû'l Utbi" especially tells events which were between Ghaznavid Sebük Tegin and Samâni Emirs. Moreover, it is extremely important resource work in point of main resource for persons who want to research about Middle Age History.

Keywords: El-Utbi, Tarihû'l Utbi, Ghazni, Samâni.

ÖN SÖZ

Orta Çağ İslam Dünyası tarihçileri, kendi gözlem ve izlenimlerini, fikir ve düşüncelerini de ekleyerek, tarih ilminin gelişmesine hizmet eden, önemli sayılabilecek eserler meydana getirmişlerdir. Bunlar arasında *Beyhakî'nin Tarih-i Beyhakî'si*, *Cüveynî'nin Tarih-i Cihan Güşa'sı*, *İbn'ül-Esir'in el-Kamil fi't-Tarih'i*, *Reşidüddin'in Camiü't Tevârih'i*, *Aksarayî'nin Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr'ı* sayılabilir.

El-Utbî'nin, Tarihü'l Utbî adlı eseri İslam Tarihi Kaynaklarından olup bu alanda yapılan çalışmaların yetersizliğinden dolayı tarafımızca çalışma konusu edilmiştir. Bilindiği gibi İslam tarihi kaynakları geçmiş ve günümüz arasında bağlantı kurmamıza imkân sağlar ve bizi bu konu hakkında aydınlatır. Günümüz şartlarında ortaçağ kaynaklarına ulaşmak pek mümkün olmasa da çeşitli araştırmalar yapılarak ve kaynak sayıları artırılarak yeni ve nitelikli bilgilere ulaşmak daha kolay hale gelmektedir. Ortaçağ tarihi kaynakları o dönemde yaşamış ve bizzat siyasi, ekonomik, kültürel her türlü alanda bilgi sahibi olmuş kişiler tarafından kaynak haline getirilerek bizlere dönem hakkında özgün bilgiler sunmuşlardır.

Çalışmamız esnasında gerek yazı gerek imla hatalarıyla ilgi gözden kaçan bazı aksaklıklar olabilir. Bunlarla ilgili okuyucuları affına sığınıyoruz. Çalışmamda akademik desteklerini esirgemeyen Tez Danışman'ım Sayın Dr. Öğr. Üyesi. Fatma ÇAPAN'a, teknik desteklerinden dolayı Sayın Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ hocama ayrıca değerli arkadaşım Doktora öğrencisi Fatih Çiftçi'ye teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Gaziantep 2019

Ömer FİLİZ

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
I.GİRİŞ.....	1
A. Eser Hakkında.....	1
B. Araştırmanın Önemi ve Metodu.....	3
C. Ütbî'nin Hayatı ve Eserleri.....	4
II. SAMÂNİLER (819-1005).....	5
III. GAZNELİLER (963-1186).....	10
İKİNCİ BÖLÜM.....	20
I. ESERİN ÇEVİRİSİ.....	20
A. Tahkikli Metin.....	20
B. Emirü'l Mazi Ebu Mansur Sebûk Tegin Dönemi.....	33
C. Velihaht Ebû'l Kasım Nuh B.Mansur'un Saltanatı, Ülkesindeki Konumundan, Köşkten ve Saltanattan Uzaklaştırılması Hakkında Türklerin Çok İstekli Olma Sebepleri.....	46
D. Hüsamü'd-Devle Ebû'l Abbas Taş El-Hacib ve Ordu Komutanlığı Görevine Geçiş.....	54
E. Fahrü'd-Devle'nin Hükümdarlığa Dönüşü, Onunla ve Hüsamü'd-Devle Ebû'l Abbas Taş Arasında Meydana Gelen Olaylar, Yaptıkları Anlaşmalar ve Ömrünün Sonuna Kadar İşbirliği.....	67
F. Ebû'l Abbas Taş'ın Cürcan'a İntikal Etmesi, Ebû'l Hasan B. Simcûr'un Nişabur'daki Ordu Komutanlığını Elinden Alması.....	74
G. Ebû'l Hasan B. Simcûr'un (Ö. 378/989) Ölünceye Kadar Ordu Komutanlığı, Komutanlığın Oğlu Ebû Ali Muhammed'e Geçmesi, Nişabur'daki Emirliği ve İstikameti, Ebû'l Abbas Taş'ın Horasan Yönetimini Bırakarak Cürcan'a Gelmesi.....	82
H. Anlatılan Olaydan Sonra Faik El-Hassa'nın Durumu ve Bu İşin Sonu.....	87
I. Buğra Han'ın Buhara'ya Gelişi ve Rıza'nın Oradan Gidişi, Buğra Han Gittikten Sonra Tekrar Geri Dönüşü.....	90
J. Buğra Han Tarafından Çıkarıldıktan Sonra Rıza'nın Buhara'ya Gidişi.....	93
K. Ebû Ali'nin Kardeşi Ebû'l Kasım B. Simcûr Dönemi Ve Görevden Ayrıldıktan Sonra Meydana Gelen Olaylar.....	121

L. Hükümdar Seyfüd-Devle ile Babasının Emirlik Makamına Atanan Kardeşi İsmail Arasında Meydana Gelen Olaylar.....	130
M. Bu Olaydan Sonra Ebû'l Kasım Simcûri ile Bektoz'un Arasında Meydana Gelen Olaylar.....	135
N. Emir İsmail'in Gazne Kalesinden İndirilmesi Olayı.....	138
O. Emirü'l-Mü'minin Kadir-Billah'ın Sultan'a[Yeminü'd-Devle Ve Eminü'l-Mille] Hil'ât Göndermesi.....	145
P. Abdülmelik B. Nuh'un Buhara'ya Çekilmesi.....	146
Q. Ebû İbrahim İsmail B. Nûh El-Müntasır'ın [Tahta] Çıkışı, Onunla Ve İlik Hân Arasında Mâverâünnehir Hakkında Meydana Gelen Olaylar, Ayrıca Onunla ve Ordu Kumandanı Ebû'l-Muzaffer Nasr B. Nâsır Sebûk Tegin Arasında Horasan Hakkında Meydana Gelen Diğer Olaylar.....	147
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	164
BİBLİYOGRAFYA.....	176
EKLER.....	178
ÖZGEÇMİŞ (VITAE).....	184

KISALTMALAR	
	Türkçe
Adı Geçen Eser	a.g.e
Adı Geçen Makale	a.g.m
Bakınız	Bkz.
Bin	b.
Cilt	c.
Cüz	Cz.
Diyanet İslam Ansiklopedisi	DİA.
Editör/Hazırlayan	Ed
Hazret	Hız.
İslam Ansiklopedisi	İA.
İstanbul	İst.
Miladi	M.
Milli Eğitim Bakanlığı	MEB
Sayfa	s./ss.
Ve Benzeri	Vb.
Ve Saire	Vs.
Yayımları	Yay.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

I.GİRİŞ

A. ESER HAKKINDA

Tarihû'l Ūtbi (Tarih-i Yemini), el-Ūtbi'nin, Gazneliler Devleti zamanında kaleme aldığı bir eser olarak bilinmektedir. Utbi, özellikle bu eserinde birincisi, Gazneli saltanatının kurulduğu yeri belirgin kılmak, Yeminü'd-Devle Sultan Mahmud'un, o dönemin kahramanının rolünü ifa ettiği sahneyi göstermek, ikincisi Gazneli saltanatının siyasi durumu, bölgedeki, zaaf ve huzursuzluk içindeki hanedanlar hakkında bilgi vermek. Üçüncüsü, Gazneli devletinin ortaya çıkışı o zamanın en büyük olayı idi. Yok olmaya yüz tutmuş, eski ve küçük hanedanların çoğu bu saltanat içinde sindirilmişlerdir. Samânilerin son dönemlerinden Gazneli Sultan Mahmud'un dönemine kadar olup biten olayları içermekle birlikte Gazneli Mahmud'un Hint seferleri bunlardan Behatiye, Mutlan, Behim Nigra, Narin, Tanışar, ve sebep sonuçlarından bahsetmiştir. Eserin asıl konusu Gaznelilerin iş başına gelişi, özellikle de Sebük Tegin ve savaşlarıdır. Utbi, işin hakkını verme adına saltanatın etrafında bulunan Samâniler, Sistan emirleri, Al-i Ziyar, Al-i Ferigun, Guriler, Gürcistan padişahları, Deylemliler, Harezmsahlar ve Afganlılardan ve aralarında olup bitenlerden söz etmektedir.

Müellif eserde çok sayıda şiire yer vermiştir. Eserin belli başlarında bahsi geçen konularla ilgili şiirlere yer vermiştir. Müellif şiirleri sadece metni güzelleştirmek için değil aynı zamanda ilmi beyanları veya varsayımları örneklendirmek için de kullanmıştır. Müellif şiir bölümleri hariç ağır bir üslupla kaleme aldığı eserinde gözlemlerini olduğu gibi anlatmayı tercih etmiştir. Beşinci asırda yazılan bu eser kendisinden sonraki birçok olaylara kaynaklık teşkil etmiş, altıncı asırda Farsça tercümesi yapılmıştır. Müellif dönemin diğer müellifleri gibi Sebük Tegin ve Sultan Mahmud'u övmeye dalmış, Tanrı tarafından teyit edildiği kanaatini taşımış ve onların kerametleri olduğunu bile dile getirmiştir. Eserde hayal ile gerçek karışımı olan olaylara tarih sırasına göre yer vermiştir. Bu yönüyle eser biyografik bir eserdir.

Tarihû'l Utbi adlı çalışmamızda kullanmak üzere İslam Araştırmaları Merkezi'nde bulunan nüshasından çoğaltarak kullandık. Sevinç verici bir durumdur ki Tarihû'l Utbi'nin asıl nüshaları günümüze kadar korunmuştur. Sadece yedinci

asırdan tarihi değeri olan dört nüsha dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bunun dışında 9-10 ve 11. Yüzyıldan kalan el yazma nüshaları da bulunmaktadır. Dünyanın farklı kütüphanelerinde muhafaza edilmekte olan nüshaları şunlardır:

1. Türkiye Esad Efendi kütüphanesinde bulunan El Yazma Nüshası. Bu nüsha 225 sayı olarak 197 yaprak olarak kaydedilmiştir. Bu eser hicri 236 yılında Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman er-Razi şerh ve özetlenmiştir.
2. Eserin ikinci nüshası ise Türkiye Şehit Ali Paşa kütüphanesinde 1854 sayı ve 214 yaprak olarak kaydedilmiştir. Bu nüshayı hicri 638 yılında Ebu İsmail Sekkeri adlı bir kişi tarafından yazılmıştır.
3. Eserin diğer bir nüshası ise Türkiye Ayasofya Kütüphanesinde 3147 sayı ve 279 yaprak olarak muhafaza edilmektedir. Bu eser hicri 696 yılında Kutluca Abdullah tarafından Erzincan İlinde özet hale getirilmiştir.
4. Eserin diğer bir nüshası ise Britanya Kütüphanesinde 24.950 ad ve 236 yaprak olarak kaydedilmiştir. Bu eser 664 yılında Said b. Osman el Buhari tarafından yazılmıştır.
5. Eserin diğer bir nüshası İran Dihhuda Kütüphanesinde 541 sayı olarak kaydedilmiş ve hicri 1265 yılında Mir Abdülmecit Hüseyini İsfahani tarafından şerh edilmiştir.
6. İran Üniversite Merkez Kütüphanesinde 131 sayı olarak bulunan bu eser hicri 745 yılında İbnu'l Kadı tarafından şerh edilmiştir.
7. Tebriz Terbiyet Devlet Kütüphanesinde bulunan bu eser 183 sayı olarak kaydedilmiş ve hicri 1272 yılında Bedi b. Mustafa b. Abdülhamit Musavi İsfahani tarafından hazırlanmıştır.
8. Eserin matbu nüshası 1272 yılında Bahaü'd-Devle Bahman Mirza b. Fetih Ali Kaçar Şahı tarafından Tahran'da basılmıştır.
9. Eserin ikinci matbu hali ise 1334 yılında Ali Kavim tarafından Tahran'da basılmıştır.¹

¹ Tarih-i Utbi (Tarih-i Yemini), (Haz. İzzetullah Zeki), Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Mayıs 2016.

B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU

Araştırmanın Önemi

Bilindiği gibi geçmişten günümüze bilgi sahibi olabilmek için öncelikle o dönemde yazılmış kaynaklara bakmamız gerekmektedir. Kaynak deyince de o dönemle ilgili eserler, belgeler, seyahatnameler veya arkeolojik kazılardan elde edilen kaynaklara bakılabilir.

Yapmış olduğumuz çalışmaya bakıldığında yazma eser olarak döneminin ana kaynaklarından denilebilir. İslam tarihi açısından bakıldığında da vermiş olduğu bilgilerin çeşitliliği açısından değerli bir eserde diyebiliriz.

Eserde müellif genel olarak Orta Asya özellikle Samanilerin son dönemine Gazneliler Devleti'nin hüküm sürdüğü bölgelerden de bahsetmiştir. Bunun dışında İran, Afganistan, Hindistan, Harezm v.s. gibi yerlerden de bahsetmektedir.

Eser bizim için gerek dönemin tarihi, gerek coğrafi bilgileri ve gerekse sosyolojik açıdan verdiği bilgilerle İslam Tarihi kaynakları arasında yerini almaktadır.

Araştırmanın Metodu

Çalışmamın hazırlık safhasında izlediğimiz belli başlı metodlar bulunmaktadır. Metot başlığı altında genel olarak çeviride kullandığımız yöntemleri okuyucuyla paylaştık.

- Çalışmamızda okunuşu farklı şekillerde olabilecek kelimeler dipnotta Arapça yazılışıyla verilmiştir.
- Metinde geçen Kur'an ayetleri dipnot olarak vermeye çalışılmıştır.
- Bazı yer isimlerinin Türkçesi dipnot olarak belirtilmiştir. Kimi kelimeler anlamıyla birlikte dipnotta verilmiştir.
- Eserde genelde orta kısımlarda geçen şiirleri yine aynı şekilde orta kısımda yazılmıştır. Fakat bazı şiirler hemen önceki metinle aynı anlamda olduğu için bu şiirlere çeviride yer vermedik.
- Metin orijinalindeki S. Numarası çalışmamızda [S.42] şeklinde verilmiştir.
- Çalışmamızda metin içerisinde geçen “ع” harfinin sükûnlu olduğu yerleri ters apostrof işaretini (‘) kullanarak gösterdik.²
- Metinde geçen uzatmaları “^” kullanarak gösterdik.³

² Örneğin: Me'mun

- Metin içerisinde Arapçada belirtme ifadesi olarak kullanılan “el” takısını cümle başında olsa dahi küçük harf ile “el” şeklinde yazmayı tercih ettik.

C. UTBÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

Ebû Nasr Muhammed b. Addülcebbâr el-Utbî er-Râzî (ö.h.427/ m.1036)

H. 427 (m.961) senesinde Rey’de doğdu. Sahâbeden Utbe b.Gazvan’a nispetle Utbî diye anılır. Sâ mânî Veziri Ebü’l Hüseyin el-Utbî’nin torunudur. Ailesi kabile mensuplarıyla birlikte Rey’e yerleşmiştir. Sâ mânîler devrinde Horasan’da önemli bir görevde bulunan dayısı Ebû Nasr’ın yanına gitmiş ve Nişâbur’da sâhibü’l-berîd olarak Sâ mânî hizmetine girmiştir. Sâ mânîler’in Horasan ordusu kumandanı Ebu Ali b.Ebü’l-Hasan es-Simcûrî ve Ziyârîler’den Kâbûs b. Veşmgîr’e kâtiplik yapmıştır. Ardından Gazneli hanedanının kurucusu Sebüktegin’e intisap etmiştir. Bu arada Sebüktegin ve Sultan Mahmud devrinin münşi ve ediplerinden Ebü’l Feth el-Büstî’nin yanında çalışmıştır. Sebüktegin’in ölümünden (387/997) sonra Sultan Mahmud’un hizmetine girmiştir. Bir süre Nasr b. Sebüktegin’in yanında Horasan’da bulunmuş ve onun hakkında mersiye yazmıştır. Sultan Mahmud tarafından Garcistan Hükümdarı Ebu Muhammed b. Esed’e elçi olarak gönderilmiş (389/999), onu Sultan Mahmud adına hutbe okunması ve para bastırılması hususunda ikna etmiştir. Fakat burada Vali Ebü’l Hasan el-Begavî’nin entrikası sonucu görevinden uzaklaştırılmıştır (413/1022). Bir süre Sultan Mesud’un yanında çalışmıştır. Ardından Nişâbur’a yerleşip ilim ve edebiyatla meşgul olmuştur. 427’de (1036) vefat etmiştir, 430 (1039) yılında öldüğü de rivayet edilir.

Eserleri

Utbî’nin günümüze ulaşan eseri meşhur Kitâbü’l Yemînî’dir (*Sîretü’l-Yemînî, Târihu’l Yemînî, Târihu’l Utbî*). Müellif Arapça kaleme aldığı eserini 412 (1021) yılında tamamlayarak hamisi Gazneli Veziri Ahmed b. Hasan el-Meymendî’ye sunmuştur. Kitâbü’l Yemînî Sebüktegin, Yeminü’d-Devle Sultan Mahmûd-ı Gaznevî ile çağdaşı hükümdar ve devletlerin 411(1020) yılına kadar tarihini ihtiva etmektedir. Ayrıca Letayifü’l Küttâb adlı eseri de mevcuttur. Sultan Mahmud’un Hindistan seferlerinin yanı sıra Sâ mânîler’in son dönemleri, Abbasiler, Saffarîler, Simcûrîler, Büveyhiler, Ziyârîler, Karahanlılar, Gurlular, Garcistan şahları, Afganlar, Ferîgûniler

³ Örneğin: Samân

(Al-i Ferîgûn) ve Harizmşahlar hakkında değerli bilgiler içermektedir.⁴ Kitâbü'l Yemînî'nin çok süslü ve ağır olan üslûbu İslam dünyasında her zaman takdir edilmiştir. Utbî'nin eserini yazarken Ebû İshak es-Sâbî'nin Büveyhi tarihine dair *Kitâbü't-Tâcî*'sini örnek aldığı görülmektedir. Gazneli hükümdarlarını methedip kahramanlıklarını zikretmesine rağmen eserinde onların döneminin karanlık yönlerini de anlatmış, Gazneliler Devleti'nin batı kısımlarındaki olaylarla daha çok ilgilenmiştir. Çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan Târihü'l-Yemînî yayımlanmıştır.⁵

II. SÂMÂNİLER (819/1005)

İslam dünyasında Abbasilerin çöküş döneminde kurulan devletlerden biri de Sâ mâni'dir. Sâ mâni, Samân-Hudât adı bir şahsın soyundan gelen İranlı sülaledir.⁶ Sâ mâni muhtemelen Samân adındaki bir köyden ortaya çıkmış bir hanedan idi.⁷ Ancak bu köyün tam olarak nerede bulunduğu hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlara göre Samân köyü Semerkand, Belh veya Tirmiz yakınında bir yer idi. Ortaya çıktıkları bir başka yer olarak Eşnas şehri de zikredilmektedir.⁸ Bu köyü yöneten kişi ise Samân adına nispetle Samân-Hudat adını taşıyan biri olarak bilinmektedir. Samân düşmanlarından kaçmak zorunda kaldığı sırada, Emevilerin Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasri'nin yanına sığınmıştır. Esed onu düşmanlarına karşı korumuş ve Samân bu vali sayesinde müslüman olmuştur. Samân'ın dört oğlu vardır: Nuh, Ahmed, Yahya ve İlyas. Bu kardeşler Abbasi Halifesi Me'mun (813-833) zamanında Horasan Valisi Gassan b. Abbad tarafından Nuh Semerkant'a, Ahmet Fergana'ya, Yahya Şaş'a, İlyas ise Herat'a tayin edilmiştir. Bu tarihten sonra, Ceyhun ötesinde Sâ mâni iktidarı başlamıştır.

Nuh varis bırakmadan ölünce (841) Horasan valisi Tahir b. Abdullah onun yerine kardeşleri Yahya ve Ahmed'i Semerkant'a tayin etmiştir. Yahya 855'te ölmüş, böylece hâkimiyet Ahmet'e kalmıştır. Ahmet'in 864'te ölümünden sonra

⁴ MERÇİL, Erdoğan, "Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbar el-Utbî er-Râzî", İA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, c.42, s.236.

⁵ Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbar el-Utbî er-Râzî, a.g.e, s.237.

⁶ ADIVAR, A, ARAT, R, ATEŞ, A, KAFESOĞLU, İ, YAZICI, T, "*Samâniler*", İslam Ansiklopedisi (İslam Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı), MEB Basım Evi, c.10, İstanbul 1966, s.140.

⁷ MERÇİL, Erdoğan, Afganistan ve Hindistan'da bir Türk Devleti Gazneliler, Bilge Kültür Sanat Yay, İstanbul 2014, s.44.

⁸ USTA, Aydın, Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâ mâni Devleti 874-1005) İstanbul 2007, s.71.

ailenin başına Nasr geçmiştir. Bu arada hâkimiyetini yaymak için kardeşi İsmail'i Buhara'ya göndermiştir. Buhara'da ise bir kargaşa ortamı hâkimdi. İsmail Buhara halkı tarafından iyi karşılanmıştır. Buhara'da 26 Haziran 874'te hutbe Sâ mânilerin yani Nasr'ın adına okunmuştur. Samâni devletinin resmen tanınması 874-75 yılından itibaren olmuştur. Ancak çok geçmeden iki kardeş Nasr ve İsmail arasında anlaşmazlık olmuş, aralarındaki savaşta üstünlük İsmail'de kalmıştır. Böylece İsmail Samâni devletinin gerçek kurucusu olmuştur.⁹ Bu anlamda İsmail Samâni devletini her yönden büyütüp genişletmiştir.

Halife el-Mutazıd 893 yılı baharında Maverâünnehir valiliğine İsmail'i tayin etmiştir. Öte yandan İran'da hâkimiyetini kuvvetlendiren Saffârilerden Amr b. Leys halifeye bir mektup yazarak Maverâünnehir'in idaresinin kendisine verilmesini istemiştir. Halife ise kuvvetinden korktuğu Amr'a hil'atle, sancaklar ve hediyeler gönderip Maverâünnehir'in idaresini ona vermek zorunda kalmıştır(Şubat 898). Ancak gizlice İsmail'e de haber göndererek, onu görevinden uzaklaştırmadığını da bildirmiştir. Halife iki kuvvetli devletin birbirini yok edeceğini, böylece Abbasilerin bu çatışmadan kârlı çıkacağını düşünmüştür. Sâ mâniler ve Saffâriler arasındaki ilk savaşı kazanan İsmail olmuştur (899). Amr bu savaşı kaybederek Sâ mâniler'e esir düşmüştür (900).¹⁰

İsmail'in yerine Samâni tahtına oğlu Ahmed geçmiştir. Ahmed'in dönemindeki önemli olaylardan biri de Sistan bölgesini ele geçirmek için yapılan mücadeledir. Ahmed'in Sistan'a gitmesinin nedenlerinden biri de Abbasi Halifesi olmuştur. Halife Muktedir (908-932), Emir Ahmed'e gönderdiği bir mektupla Sistan'ın idaresini ona bırakmış ve o bölgede Saffârilerin idaresine son vermesini istemiştir. Nitekim bir orduyu Sistan üzerine göndermiştir. Bu sırada Sistan'a hâkim olan Muhammed b. Ali Samâni ordusuna karşı direndi ise de, kardeşi Mu'addal'ın isyan etmesiyle bölgeden kaçmıştır. Mu'addal da Sâ mâniler ile anlaşmak zorunda kalmıştır(911). Fakat iki yıl sonra Sistan'da bir isyan çıkmış ve hutbe tekrar Saffâriler adına okunmuştur. Ahmed bölgeye bir birlik göndererek Sistan'ı itaat altına almayı başarmıştır(913). Emir Ahmed b. İsmail devlet ileri gelenlerinin teşvikiyle gulâmları tarafından öldürülmüştür.¹¹(12 Aralık 913).¹²

⁹ USTA, age, s.46.

¹⁰ MERÇİL, Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti..., s.47.

¹¹ V.V.BARTHOLD, Moğol İstilasına Kadar Türkistan (Haz. H.D. Yıldız), İstanbul 1981, s.258.

¹² USTA, age, s.111.

Ahmed'in öldürülmesinden sonra Samâni hanedanının başına sekiz yaşındaki "es-Sa'id" lakaplı oğlu II.Nasr geçirilmiştir. Ülke yönetimi ise Vezir Ebu Abdullah Ceyhani'ye bırakılmıştır.¹³ Bir çocuğun tahta çıkması, Samâni idaresine karşı isyanların patlak vermesine sebep olmuştur. Çok geçmeden Sistân, Sâmâniler'in elinden çıkmıştır (Nisan 914).

Öte yandan Tâberistan'da Ali evladından İmam Hasan b. Ali el-Utruş 914 yılında Sâmâniler'e karşı isyan etmiş ise de çok yaşamamış ve 917 yılında ölümü üzerine yerine ordusunun başkomutanı Hasan b. Kasım geçmiştir. Bu komutan Leyla b.Nu'man'ı 920 yılında Cürcân bölgesine göndermiştir. Leyla daha sonra Nişabur'da bulunan Karategin İsficabi'nin¹⁴üzerine yürüyerek bu şehri ele geçirmiş ve burada Hasan b.Kasım adına hutbe okutmuştur (921).

Son zamanlarda Samâni ülkesinde Fatımilerin Şîi faaliyetleri oldukça artmış, Şîi akidesi devlet ileri gelenleri arasında da yayılmaya başlamıştır. Bu olaylar Sünni ulemanın tepkisine sebep olmuş, Türk muhafız birlikleri de onlara katılmıştır. Bir rivayete göre bu grup II. Nasr'a karşı bir suikast tertiplemiştir. Bu durumda Nasr yönetimi oğlu Nuh'a bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁵ Nuh bu durumu öğrenmiş, isyancıların elebaşlarını cezalandırmış ayrıca İsmaili dâilerin çalışmalarını sona erdireceğine söz vermiştir. Böylece II. Nasr tahtı oğlu Nuh'a bırakmış ve kısa süre sonra da hastalanarak veremden ölmüştür(6 Nisan 943). Onun emirlik süresi Sâmâniler'in en parlak bir dönemi olarak görülebilir.¹⁶

II. Nasr'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu I.Nuh, Bâtınilere karşı harekete geçip onları mağlup etmiştir ve Harizm'de çıkan bir isyanı bastırmıştır. I.Nuh'un saltanatının bundan sonraki yılları ağırlıklı olarak eski Horasan valisi Ebu Ali b.Muhtac'ın çıkardığı isyanlar ve Büveyhilere karşı mücadele ile geçmiştir. Sâmânileradına bu mücadeleyi yürüten Mansur b. Kara Tegin bu görevden affedilmesini isteyince Ebu Ali B.Muhtac yeniden Horasan Valiliğine getirilmiştir(341/952). Büveyhiler üzerine sefere çıkan Ebu Ali, Samâni ordusuyla karşılaşmaya cesaret edemeyen Büveyhi Emiri Rüknu'd-Devle'nin yaptığı yıllık 200.000 dinar vergi ödeme teklifini kabul etmiştir. Ancak Samâni ordusu bölgeden ayrılır ayrılmaz Rüknu'd-Devle, Taberistan ve Cürcân'ı geri almıştır(342/953). Ebu

¹³ MERÇİL, Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti..., s.48.

¹⁴ MERÇİL, Erdoğan, Afganistan ve Hindistan'da bir Türk Devleti Gazneliler "Karategin Ailesi", Bilge Kültür Sanat Yay, İstanbul 2014, s.9.

¹⁵ MERÇİL, Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti...,s.50.

¹⁶ BARTHOLD, age, s.263.

Ali, Büveyhilerle yaptığı antlaşmadan memnun olmayan I.Nuh tarafından görevinden azledilince ikinci defa isyan etmiş ve Rüknu'd-Devle'ye sığınmıştır. Bu arada I.Nuh ölmüş, yerine I.Abdülmelik geçmiştir (343/954).¹⁷

I.Abdülmelik, Büveyhilerin nüfuzu altındaki Ebu Ali'nin üzerine yeni Horasan valisi Bekir b. Malik'i göndermiştir. Bekir isyanı bastırması ve Büveyhiler'le yeni bir antlaşma yapmıştır. I. Abdülmelik b. Nuh dönemi, devlet içinde Alp Tegin gibi Türk kumandanlarının nüfuzunun ve idari işlere müdahalelerin başladığı bir devir olmuştur. Alp Tegin'in nüfuzundan kurtulmak için onu Horasan'a vali tayin eden I. Abdülmelik 350 (961) yılında ölünce yerine Alp Tegin'in tavsiyesiyle oğlu Nasr geçirilmiştir.¹⁸ Bu sırada Samâni sarayında Alp Tegin'in hâkimiyetinden ve her işe müdahalesinden kurtulmaya karar veren gulâmlar ve öteki Türkler Mansur b. Nuh'a sadakat yemini ederek onu tahtta geçirmişlerdir. Alp Tegin kendi adayını zorla tahtta geçirmeye karar vermiş buna mukabil Emir Mansur onu görevinden azlettiği gibi onun peşinden on altı bin kişilik bir ordu göndermiştir. Alp Tegin bu Samâni ordusunu mağlup ederek Gazne'ye yürüyerek burayı ele geçirmiş ve Gazneli Devleti'nin temellerini atmıştır(12 Ocak 963).¹⁹

Emir Mansur'un zamanındaki olaylardan biri de Ziyari²⁰ hanedanından Vuşmgir'in desteklenmesidir. Vuşmgir, Taberistan ve Cürçân bölgeleri için Büveyhiler ile mücadele etmiş, Sâ mâniler de onu desteklemiştir. Ancak Vuşmgir'in bir av sırasında ölmesi, Büveyhilere karşı yapılan bu seferin başarısız olmasına sebep olmuştur(967).

Sâ mâniler'in bu dönemde yardımda bulunduğu devletlerden biri de Gazneliler olmuştur. Alp Tegin'in ölümünden sonra (963) yerine oğlu Ebu İshak İbrahim geçmiştir. Ancak Gazne'nin eski hâkimi Ebubekir Enük, 964 yılı sonunda ülkesini tekrar ele geçirmiştir. İbrahim Buhara'ya kaçmak ve ve Emir Mansur'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. İbrahim Sâ mâniler'den aldığı destek ile tekrar Gazne'ye hâkim olmuştur(965). Böylece bu yardım sayesinde Sâ mâniler bu bölge üzerinde, ismen hâkimiyet kurmuşlardır.²¹ Mansur b. Nuh hastalıktan kısa bir süre sonra Haziran 976 yılında vefat etmiştir.

¹⁷ USTA, Aydın, "Sâmâni", İA, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul 2009, Cilt 36, s.65.

¹⁸ USTA, agm, İA, s.65.

¹⁹ MERÇİL, Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti...,s.54.

²⁰ Hazar denizinin güneydoğusunda Cürçan ve Taberistan'da hüküm süren deylemli bir hanedan (928-1090). MERÇİL, Erdoğan, "Ziyârililer",DİA, C.44, s.498.

²¹ MERÇİL, Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti...,s.55.

Mansur b.Nuh'un ölümünden sonra on üç yaşındaki oğlu II. Nuh Samâni Devleti tahtına çıkmıştır. Yaşının küçük olması sebebiyle devlet işlerini önce annesi yürütmüştür. Bu arada Türk memluklarından Faik el-Hassa ve Ebû'l Abbas Taş devlet işlerinde söz sahibi olmuşlardır. II. Nuh tahtta çıktıktan sonra durumunu sağlamlaştırmak için Ebû'l Hasan es-Simcûrî ile dostluk ve akrabalık kurmak istemiştir. Ayrıca onun Horasan sipahdârlığını onaylamış ve Ebû'l Hasan'ın kızıyla evlenmiştir. Daha sonra Samâniler devleti vezirliğine Ebû'l Hüseyin Abdullah b. Ahmed el-Utbi tayin edilmiştir(977).²² Bu tayin sırasında II. NuhEbû'l Hasan'a bir mektup yazarak fikrini sormuş o da cevabında Ebû'l Hüseyin Utbi'nin genç olduğunu bildirerek onun vezirliğini engellemeye çalışmıştır. Bunun üzerine yerine Ebû'l Abbas Taş tayin edilmiştir(982).²³

Bu arada kumandanlar arasındaki otorite mücadelesi baş göstermiştir. Sistan'da Sâ mâniler'in aleyhine yeni gelişmeler olmuştur. Ebû'l Hasan es-Simcûrî kumandasında buraya gönderilen bir ordu durumu kontrol altına almayı başarmıştır. Taberistan ve Cürcân'ı ele geçiren Büveyhîlere karşı Horasan Valisi Ebû'l Abbas Taş kumandasında yapılan sefer Cürcân önlerinde başarısızlığa uğramıştır(372/982). Bu durumu fırsat bilen Ebu Ali es-Simcûrî, babasıEbû'l Hasan'ı ve Hacıp Faik el-Hassa'yı yanına alıp kendisine Horasan valisine karşı harekete geçtiyse de taraflar herhangi bir mücadele olmadan anlaşmışlardır. Ancak bir süre sonra Sâ mânilerle arası tekrar bozulan Ebu Ali Es-Simcûrî ve Faik el-Hassa bu defa Karahanlı Hükümdarı Harun Buğra Han ile Samâni topraklarının paylaşımı konusunda gizli bir antlaşma yaparak onu Maverâünnehir üzerine yürümeye teşvik etmişlerdir. Harun Buğra Han harekete geçip Buhara'yı ele geçirmiştir(382/992).²⁴ Ancak Buğra Han burada uzun süre kalmamıştır. Hastalığı sebebiyle şehri terk etmiştir ve Kaşgâr'a dönerken Koçkar-Başı'nda ölmüştü.²⁵ Buğra Han'ın ölümünden sonra II. Nuh Selçuklu Türkmenlerinin de yardımıyla tekrar Buhara'ya hâkim olmuştur (18 Ağustos 992). Karahanlı tehlikesinin son bulmasından sonra II. Nuh, itaatsiz kumandanlarına karşı Gazne Hükümdarı Sebük Tegin'in yardımına başvurmuştur. Bu sayede onların isyanını bastırmayı başarmıştır. Sebük Tegin'den sağlanan bu yardım Sâ mâniler'i Gazneliler'in etkisi altına sokmuştur. Ancak Gazneliler yine deSâ mâniler'e tabii olmayı sürdürmüşlerdir. Sebük Tegin, 996'da yeniden

²² MERÇİL, Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti...,s.56.

²³Ebu'l Abbas Taş, Utbi'nin babasının memlûkü idi, Barthold, age, s.271.

²⁴ USTA, agm, İA, s.66.

²⁵ TEKİNOĞLU, Hüseyin, İlk Müslüman Türk Devleti Karahanlılar, Kamer Yay, İstanbul 2017, s.68.

Maveraünnehir'e yürüyen Karahanlılar'la Sâmâniler adına Katvan çölü sınır olmak üzere bir antlaşma yapmışlardır. II. Nuh 997'de vefat etmiştir. Yerine geçen oğlu II. Mansur, Gazne hükümdarı Mahmud'un elinde bulunan Horasan valiliği görevini Hacib Begtüzün'e vermiştir. Taraflar tam savaşmak üzereyken II. Mansur, Begtüzün ve Faik el-Hassa tarafından düzenlenen bir komplo ile tahttan indirilerek ve gözleri kör edilerek Buhara'ya gönderilmiştir. Yerine kardeşi II. Abdülmelik getirilmiştir. Bu olayın ardından Gazne ordusuyla yapılan savaşta Sâmâni devleti yenilmiştir (389/999). Bu yenilgi sonrasında Sâmâniler, Horasan topraklarını kaybetmiştir. II. Abdülmelik'in Faik el-Hassa ve Begtüzün'ün denetimindeki kısa saltanatı Karahanlılar'ın Buhara'yı işgal etmesiyle bulmuştur (389/Ekim 999). Şehirde bulunan Samâni ailesi Özkent'e götürülüp hapsedilmiştir.²⁶ Daha sonra tutuklu bulunduğu Özkent'ten kaçan şehzade İsmail b. Nuh Samâni devletini yeniden canlandırmaya çalışmış ve "el-Muntâsır" lakabını almıştır. İsmail, Sâmâniler'e sadık kişileri etrafına toplayarak Buhara'yı ele geçirmiş ve hükümdarlık tahtına oturmuştur. Fakat bu başarısını devam ettirememiş Arslan Yabgu idaresindeki Oğuzlar'a sığınmak ve onlardan yardım istemek zorunda kalmıştır (1002). Arslan Yabgu ve İsmail, Karahanlılar karşısında başarılı bir mücadele vermişlerdir. Oğuzlar 1004'teki savaştan sonra ellerine bol ganimet geçince İsmail'den ayrılarak yurtlarına dönmüşlerdir. Son olarak Maveraünnehir'de kendisini mağlup eden Karahanlı kuvvetlerinin takibinden kurtulmak üzere gittiği Merv civarında girdiği çölde sığındığı bir Arap kabilesi tarafından öldürülmüştür (395/1005).²⁷ Bu suretle hanedanını diriltmeye çalışan son temsilcisinin ölmesiyle Samâni Devleti için tarih sahnesi perdelerini kapatmıştır.²⁸

III. GAZNELİLER (963/1186)

Türkler'in tarih boyunca yayıldıkları ve devlet kurdukları bölgelerden birisi de Afganistan'dır. Türkler bu bölgede MÖ II. Yüzyıldan itibaren devlet kurmuşlardır. İlk Müslüman Türk devletlerinden biri olan Gazneliler, Sâmânoğulları'nın yerine geçmiş olan büyük bir devlettir. Bu büyük Türk-İslam devleti, adını, bugün Afganistan'ın sınırları içinde yer alan Gazne kentinden almıştır, ancak bu devlet tarihi kaynaklarda Yeminîler ve Sebükteginiler olarak da

²⁶ USTA, agm, İA, s.66.

²⁷ MERÇİL, Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti..., s.63.

²⁸ BARTHOLD, age, s.285-290.

zikredilmiştir.²⁹Gazne şehrine nispetle, Gazneviler adı ile Maruf olan hanedan, IV. Asırda İslam ülkesinin serhad memleketlerinde hâkimiyetini elde etmek maksadıyla, İranlılar ile Türkler arasında vuku bulan mücadeleler arasında ortaya çıkmışlardır. İrani veyahut Songlu Tacik aslından olan Samâniler III. asrın başlangıcında iktidar makamına yükselmişler ve halifelere karşı fiilen müstakil bir vaziyet almışlardır. Bununla beraber, hicri 300 senesinden sonra bunların valileri ve ordu kumandanları arasında Türk isimlerine de tesadüf olunmaya başlanmıştır.³⁰

Samâni Devleti (819-1005)'nin en parlak devrinde çok sayıda Türk grupları Maveraünnehir yoluyla İslam dünyasına getirilmiştir. Bunların büyük kısmı Abbasi Halifeleri ve eyaletlerdeki Arap ve İranlı valilerin hizmetinde asker veya muhafız olarak hizmet etmekteydiler.³¹ Bunlardan bir kısmı ordu komutanı, sarayda Divan başkanı gibi yüksek konumlara gelmişlerdir. Abbasi halifelerini bile seçme yetkisine sahip olmuşlardır. Samâni devleti de Türk kölelerden oluşan bu grubu orduda ve saraylarında istihdam etmişlerdir. Bu kölelerden biri de Alp Tegin'dir. Alp Tegin Hindistan, Afganistan ve İran topraklarına hâkimiyetini iki yüz yıldan fazla sürdüren bir Türk-İslam devletini kurmuştur.³²

Bu sırada İran'daki iki büyük devlet, Büveyhîler ve Samâniler de yerel kuvvetlere ek olarak Türk askerlerini kullanmaya başlamışlardır. Merkezi hükümetin otoritesi zayıfladığı sırada, bu Türk kumandanlar devlet içinde gücü ele geçirerek yarı bağımsız bir şekilde hüküm sürmüşler, Samâni devletinin zayıfladığı sırada Simcûriler, Kara Tegin İsficabi ve Baytüz gibi Türk aile ve kumandanlar bazı bölgelerde hâkimiyet kurmuşlardır.³³

Alp Tekin'in Samâni Devletine nasıl geldiği bilinmemektedir. Şu kadar ki Sâmani Emiri Ahmet b. İsmail'e (907-914) köle olarak satılmış ve Sâmaniler'in ordusuna muhafız olarak alınmıştır. Ahmet b. İsmail'in ölümünden sonra otuz yıl Emir Nasr b. Ahmet Samâni (301/914-331/943)'nin hizmetinde bulunmuştur. Alp Tegin, Nuh b. Nasr (331/943-343/954) zamanında hâcibü'l-hüccâblığa getirilmiştir. Nuh'un ölümünden sonra oğlu Abdülmelik b.Nuh üzerinde etkisi ve nüfuzu artmıştır. Ancak Samâni sarayında Alp Tegin'e muhalif olanların çabaları sonucunda

²⁹MERÇİL, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yay, İstanbul 2018, s.44.

³⁰ADIVAR, A, ARAT, R, ATEŞ, A, KAFESOĞLU, İ, YAZICI, T, "Gazneliler", İA, cz.38, MEB Basımevi, İstanbul 1948, s.742.

³¹MERÇİL, Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti...,s.63.

³²Mujiburahman TİMUR, Gazneli devletinden Babürlüler Devletine Kadar Bölgede Kurulan Hanedanlıklar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2012, s, 21.

³³MERÇİL. Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti...,s.93.

Abdülmelik b. Nuh'un son zamanlarında Alp Tegin ile arası açılmıştır. Bunun üzerine Abdülmelik, Alp Tegin'i kendi sarayında tehlike biri olarak görmeye başlamıştır. Alp Tegin'i Horasan siphsalrlığına tayin etmiştir.³⁴ Alp Tegin ise 350/961 yılında vezir Ebu Ali Muhammed Bel'ami ile birleşerek, kendi adayını Samâni tahtına çıkarmak istemiştir. Fakat bu fikrinde başarısızlığa olmuştur. Alp Tegin bu başarısızlıktan sonra az bir kuvvetle, Doğu Afganistan'daki Gazne şehrine çekilmiş ve yerel bir hanedanın reisi olan Ebubekir Levik (Enk)'i uzaklaştırarak bahsi geçen şehre hâkim olmuştur(963). Bu suretle Gazneliler Devleti'nin temeli atılmıştır. Bir süre sonrada Alp Tegin vefat etmiştir (352/963). Alp Tegin'in yerine veliahd tayin ettiği oğlu Ebu İshak İbrahim geçmiştir. Daha önce Gazne'ye hâkim olan Levikler bu durumdan faydalanıp Gazne üzerine yürümüş ve İbrahim'i yenmiştir. İbrahim ise Samnilere sığınmak zorunda kalmıştır. Babası Alp Tegin Samâni devletine her ne kadar karşı olmuş olsa da oğlu bunun aksine Samâni Devletine sığınmış ve onlardan yardım istemiştir. Bunun en önemli sebebi Gazne Devleti'nin yeni kurulmuş olması ve yeterli güce sahip olmaması, ayrıca Samâni Devletinden başka bir İslam devletiyle yakın bir ilişkisi olmamasıdır. Samâni devletinden aldığı yardımdan bir sene sonra İbrahim (354/ 966) vefat etmiştir. Oğlu olmadığı için Gazneli Devleti'nin tahtına Bilge Tegin geçmiştir. Gerdiz kalesini kuşattığı sırada savaşta öldürülmüştür. Yerine Britegin geçmiştir. Ancak kabiliyetsiz olduğu için hükümdarlık yapamamıştır. Öte yandan Sebk Tegin kendini tahtta layık görmüştür. Sebk Tegin, bugün Kırgızistan³⁵sınırları içinde kalan Isık Gl yakınlarındaki Barshan bölgesindeki Türk boylarından olan Barshan kabilesine mensup idi. O dönemdeki kabileler birbirlerine saldırıda bulunarak gençlerini köle olarak satmışlardır. Bu saldırılardan birinde Sebk Tegin Tsiler kabilesine esir düşmüş ve Samâni Emiri I.Nuh zamanında Buhara'ya getirilip satılmıştır (348/959).³⁶

Emir Nasirüddin (Sebk Tegin), Türk soyundan, bir gulam olup Horasan Sahib-i Ceyş'i Alptegin'in³⁷ kölesi idi. Sebk Tegin tahta geçer geçmez Bst³⁸ Valisi

³⁴ TİMUR, a.g.t, s.22.

³⁵ Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden biri, Kuzeyden Kazakistan, Batıdan Özbekistan, güneyden Tacikistan, güneydoğu ve doğudan Çin'in Sincan-Uygur zerk Bölgesi (Doğu Türkistan) ile çevrilidir. Resmi adı Kırgız Cumhuriyeti, AKKAN, Erdoğan, "Kırgızistan" DİA, c, XXV. Ankara 2002, s.441.

³⁶MERÇİL, Erdoğan, "Sebüktegin", DİA, İst. 2009, c.XXXVI. s.262.

³⁷ Gazneliler Devleti'nin kurucusu olarak bilinen Alptegin (.352/963), Samâni Emiri Ahmed b. İsmail tarafından satın alınan Türk kökenli bir gulamdır, GÖKSU, Erkan, "Alptegin: Kle Pazarından Gazne Tahtına", TDAD, Mart-Nisan 2011, s. 97-116.

Togan kendisinden yardım istemiştir. Onun döneminde Baytuz adında bir şahıs isyan etmiştir. Togan'ın ona karşı koyacak gücü olmadığı için, çaresiz devlet merkezinin idaresini Nasirü'd-Devle'nin himayesine bırakmıştır. Kendi vilayetini düşmanının elinden kurtarmak için ondan yardım istemiştir. Yapması gereken hizmetleri yerine getireceğini taahhüd edip her sene hazineye vergi göndermeyi, ihtiyaç olduğu her vakit onun hizmetinde bulunmayı, emirlerini yerine getirmeyi ve bir oğlunu onun yanında bırakmayı kabul etmiştir.³⁹

Sebük Tegin her ne kadar Samâni devletinin bir valisi olarak görünse de Alp Tegin bağımsız bir devlet kurmuştur ve kendi devletinin sınırlarını genişletmek, siyasi ve nizamını güçlendirmek için seferler düzenlemiştir. Kısa zamanda Toharistan⁴⁰, Zabulistan, Zemindaver, Gûr⁴¹ ve Belücistan'a kadar ilerlemiştir ve 367/977 yılında Hindistan'a yönelmiştir.⁴² İlk olarak Multan ve çevresini fethetmiştir. Daha sonra 977-978 yılında Kusdar'ı fethetmiştir. Kusdar fethinden sonra Hindistan'a yönelmiştir. Hind memleketlerinin hâkimi olan Caypâl⁴³ Sebük Tegin'in hareketini haber alınca Sind ırmağı kıyılarında hazırlık yapmış, bu karşılaşmada Caypâl'in ordusu yenilmiştir. Caypâl, Sebük Tegin'in huzuruna gelmiş, yüksek miktarda fidye vermeyi, her sene uygun miktarda haraç göndermeyi, birkaç fil ve Nasirüd-din (Sebük Tegin) tarafından emredilen diğer istekleri yerine yetirmeyi kabul etmiştir.⁴⁴

Sebük Tegin Samâni devletinden bağımsız bir devlet kurmuşsa da Samâni devletini tehdit eden tehlikelere karşı yardımda bulunmuştur. 378 yılında Samâni komutanı Ebû'l Hasan Simcûrî'ni vefatından sonra yerine geçen oğlu Ebu Ali Simcûrî, Karahanlı hükümdar Satuk Buğra ile Samâni devletini kaldırmak karşılığında anlaşmıştır. Ancak Satuk Buğra Maverâünnehir'i alınca sözünde durmamıştır. Kısa bir süre sonra Satuk Buğra hastalanmış ve Buhara'yı terk etmek

³⁸ "Afganistan'ın Sicistan bölgesinde harabeleri bulunan eski bir şehirdir." YAZICI, Tahsin, "Büst", DİA, c.VI, İstanbul 1992, s.495.

³⁹ GÖKSU, Erkan, Gazneliler (Ravzatu's-Safa) Tercüme ve Notlar, Kültür Bakanlığı Yay, Nisan 2017, s.33.

⁴⁰ Ceyhun nehrinin yukarı havzasında tarihi bölgedir. SALMAN, Hüseyin, "Toharistan", TDV Yay, c.41, İstanbul 2012, İstanbul 1998, s.214.

⁴¹ Herat'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Garcistan'ın güneyi, Cüzcan, Ferahrud,, Herirud, ve Murgab nehirlerinin yöresindeki topraklara Gûr denilir. İQTİDAR HUSAIN SIDDIQUI, "Gurlular", DİA, c.14, İstanbul 1996, s.207.

⁴² TİMUR, a.g.t, s.25.

⁴³ "Caypâl, 850-1026 yılları arasında bugünkü Afganistan ve Pakistan'ın bir kısım toprakları üzerinde hüküm süren Hinduşahiler hanedanına mensup bir racadır". KONUKÇU, Enver, "Hinduşahiler" , DİA, XVIII, s.117.

⁴⁴ GÖKSU, age, s, 39.

zorunda kalmıştır. Sebük Tegin bundan sonra Samânilerin iç siyasetinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Türk kumandanlarından Ebu Ali Simcûrî ve Faik ittifakına karşı, Samâni Emiri Nuh b. Mansur, Sebük Tegin'den yardım istemiştir(994). Sebük Tegin ve oğlu Mahmud Horasan'a gelerek bu isyancıları mağlup etmiştir(995). Bunun sonucunda Samâni Emiri onlara unvanlar vermiş ve Mahmud'u da Horasan orduları kumandanlığını tayin etmiştir. Sebük Tegin, Gazneli devletinin temellerini attıktan sonra 997 yılında vefat etmiştir.⁴⁵

Sebük Tegin'in, Mahmud, İsmail ve Nasr olmak üzere üç oğlu bulunmaktaydı. O, kendisinden sonra emirliğinin başına İsmail'in geçmesini istemiştir. Sebük Tegin 997 yılında vefat ettiği sırada Mahmud Belh, Nasr ise Büst şehirlerinde bulunmaktaydı.⁴⁶

Gazneli Devleti'ni büyük bir sultanlık haline getiren kişi ise, Sebük Tegin'in oğlu Sultan Mahmut (388-421/998-1030) olmuştur. İsmail'in Gazne emirliğinin başına geçmesi Mahmut'un hiç hoşuna gitmemiştir. Amcası Buğracık ile kardeşi Nasr'ı da yanına alarak durumu Samânoğlu Mansur'a bildirmiş, bir müddet sonra da Gazne üzerine yürüyerek İsmail'i mağlup etmiş ve onu hapsetmiştir. Bu olaydan sonra Gazneli tahtını ele geçirmiştir.⁴⁷

Sultan Mahmut tahtta çıkar çıkmaz Bağdad Halifesi el-Kâdir Billâh-i Abbasi'ye bir elçi göndererek İslam adına hizmette bulunacağını bildirmiştir. Abbasi halifesi kendisine kıymetli bir hil'at göndermiş. Ona "*Eminü'l-mille*" ve "*Yeminü'd-Devle*" lakabını vermiştir.⁴⁸

Gazneli Mahmut, Karahanlılar ile bir anlaşma yapıp kuzey bölgesini emniyete aldıktan sonra Hint seferlerine başlamaya karar vermiştir. Şevval 390 (Eylül 1000) tarihinde ilk Hint seferine çıkmıştır. Bu bakımdan Sultan Mahmut'un Hindistan seferlerinin en önemli sebebi bu ülkede İslam dinin yaymak ve buranın zenginliğini ele geçirmek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ordunun boş ve hareketsiz durarak isyan ve kargaşaya sebep olmasını engellemek istemiştir. Bu bakımdan kalabalık Gazneli ordusunu meşgul tutmak ve bir başka taraftan ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için daha büyük topraklara hâkim olmak istemiştir. Halk ve gönüllüler de ganimet

⁴⁵ MERÇİL, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.46.

⁴⁶ KÖK, Bahattin, "Gazneli Mahmut'la Abbasi Halifesi El-Kadir Arasındaki İlişkiler", *Ekev Akademisi Dergisi*, c. 1, sy, 2, Mayıs 1998, s.117.

⁴⁷ KÖK, agm, s.119.

⁴⁸ GÖKSU, age, s.52.

getirdiği için onu desteklemişlerdir.⁴⁹ Kabil'in doğusunda Lamgan bölgesinde Hintliler'in elinde bulunan birkaç kaleyi aldıktan sonra Gazne'ye dönmüştür.

Sultan Mahmut'un ikinci seferi Vayhand Racası Caypâl üzerine olmuştur. Sultan Mahmut, Hintliler'e karşı kazandığı zaferden (392/1002) sonra Hinduşahi hanedanı merkezi Vayhand şehrini ele geçirmiş ve Gazne'ye dönmüştür.⁵⁰ Putperetler karşısında kazandığı büyük başarılarından dolayı, "Gâzi" lakabını almıştır.⁵¹ Üçüncü Hint seferi, Bhatiya denilen bölgenin racası Beci Ray'a karşı yapılmıştır(1004-1005). Bu bölgeyi de ele geçiren Sultan Mahmut buraya mescid yaptırmış ve âlimler göndermiştir. Onun Hindistan seferlerinin bir amacı da Sünniliği korumak ve güçlendirmek olmuştur. O sırada Mültan'ın idaresini elinde bulunduran Kârmâtî Ebû'l-Fütüh Davud'un Bâtînî düşünceleri yaymaya çalışması Sultan Mahmut'un oraya bir sefer düzenlemesine sebep olmuştur. Mültan'ı fethederek buradaki Kârmâtîleri cezalandırmıştır(1006).

Sultan Mahmud dördüncü seferini 1006 yılında Pencap Racası Anandpâl'a karşı yapmıştır. Sultan Mahmut'un 1008 yılında Şulpal'ın isyan edip ve itaatten çıkması üzerine yapmıştır. Bu seferinde Şulpal esir alınarak Mültan geri Gazneli devletinin hâkimiyetine girmiştir.⁵² Ancak Şulpal'ın tekrar Hindu dinine dönmesi üzerine Sultan Mahmud Beşinci Hint seferine çıkmıştır(1007-1008). Şulpal yakalanmış ve Mültan valiliğine Gazneli komutanlarından Tegin Hazîn getirilmiştir. Altıncı sefer ise Caypâl'in oğlu Anandpal'a karşı yapılmıştır. Çünkü Pencap bölgesi gittikçe İslam baskısı altına girmekteydi. Bu yüzden Anandpal Kuzeybatı Hindistan'daki racalardan yardım istemek zorunda kalmıştır. Racalar ise bu İslam tehlikesine karşı asker göndermişlerdir. Bu durumu öğrenen Sultan Mahmud 1008 tarihinde Gazne'den ayrılmıştır. Vaynand şehri yakınında meydana gelen bu savaşta Hintliler mağlup edilerek Pencap yolunun güvenliği sağlanmıştır. Ayrıca Nagarkot kalesi de üç günlük muhasaradan sonra fethedilmiştir (1009).⁵³

Sultan Mahmud yedinci seferini ise önemli bir ticaret merkezi olan Narayan (Narayanpur) üzerine yapmıştır. Bu şehrin racası Sultan Mahmud'a karşı koyamayarak teslim olmuş, bol ganimetlerle birlikte Sultan, Gazne'ye dönmüştür.

⁴⁹ YILDIZ, Hakkı Dursun (Edt), Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İst. 1988. S.232.

⁵⁰ MERÇİL, Erdoğan, "Mahmud-ı Gaznevi", DİA, Cilt.27, İst 1988, s, 362.

⁵¹ KAFESOĞLU, İbrahim, "Mahmud Gazneli", İA, İst 1950, c. 23, S.176.

⁵² MERÇİL, Gazneliler Devleti Tarihi, TTK Yay, Ankara 1989, s.19.

⁵³ MERÇİL, "Mahmud-ı Gaznevi"... , DİA, s.363.

Buranın fethedilmesiyle birlikte Horasan ve Hindistan arasındaki yollar tüccarlara açılmış ve ticaret burada hız kazanmaya başlamıştır.⁵⁴

Sultan Mahmud sekizinci seferini de yine Mültan üzerine yapmış ve buradaki Karmatîleri itaat altına almıştır (1010). Dokuzuncu seferi ise Nandaya'ya yapmış ve burası da ele geçirilmiştir. Sultan ele geçirdiği bu bölgelere İslamiyeti yaymak için din âlimleri göndermiş ve camileryaptırmıştır. Halife Kâdir-Billâh bu başarısından dolayı kendisini tebrik etmiş ve kendisine “*Nizâmüddin*” ve “*Nasrûllah*” lakaplarını vermiştir (1014).⁵⁵

Sultan Mahmud'un Hindistan'daki en önemli seferlerinden birisi de Thanisar seferi olmuştur. Hintlilerce kutsal sayılan bu şehirde birçok tapınak ve putlar bulunmaktaydı. Sultan Mahmud hem bu putları yıkmak hem de Hinduların maneviyatını sarsmak ve de burada bulunan hazineleri ele geçirmek için buraya sefer düzenlemiştir. On birinci seferini ise Lokhot üzerine yaptıysa da şiddetli kış yüzünden geri çekilmiştir.

Sultan Mahmud'un Hindistan'a yaptığı seferlerin en önemlisi ve meşhur olanı da Somnat seferi olmuştur. 30 bin asker ve pek çok gönüllüden oluşan ordusuyla Somnat'ı 1026 yılında fethetmiştir. Hindistan halkının inancına göre, onların putlarının en büyüğüne Somnat diyorlardı.⁵⁶ Sultan Mahmu burada bulunan putu dört parçaya ayırmış parçalardan iki tanesini Gazne'de bulunan Ulucami ve sarayın önüne konulmuş diğer ikisi ise Mekke ve Medine'ye gönderilmiştir. Abbasi Halifesi Kadîr-Billâh bu başarısından dolayı kendisine “*Kehfü'd-Devle ve'l-İslam*” lakabını vermiştir.⁵⁷

Sultan Mahmut son seferini bölgenin yerli haklarından Catlar üzerine yapmıştır (1027). Bu yerli halk aynı zamanda çok mahir usta gemicilerden oluşmaktaydı. Sultan Mahmut onlarla savaşabilmek için 1400 gemiden oluşan bir filo yaptırmıştır. İndus nehri üzerinde yapılan savaşta Catlar mağlup edilmiştir. Daha sonra Sultan Mahmut, Gazne'ye dönmüştür.⁵⁸

Sultan Mahmut, bu seferleriyle Hindistan ülkesinde uzun yıllar sürecek olan Türk-İslam hâkimiyetinin temellerini atmış ve bu seferler sonucunda elde ettiği

⁵⁴ TİMUR, agt, s.31.

⁵⁵ KÖK, agm, s.122.

⁵⁶ GÖKSU, age, s.109.

⁵⁷ MERÇİL, “*Mahmud-ı Gaznevi*” ...,DİA, s.363.

⁵⁸ TİMUR, agt, s.34.

ganimetlerle Gazneli Devleti'nin diğer Türk-İslam devletleriyle ölçülemeyecek derecede zenginleşmesini sağlamıştır.

Karahanlı hükümdarı Nasr b.Ali, Buhara'yı zapt ettikten sonra Sultan Mahmut ile dostluk ilişkisi kurmuşlardır. İki devlet arasında Ceyhun nehri sınır kabul edilmiştir (1001). Fakat Nasr b. Ali, Samâni topraklarını abluka altına almak ve Horasan'ı ele geçirmek istemiştir.⁵⁹ Bu yüzden Sultan Mahmut'un Hindistan Seferinde bulunmasından faydalanarak 1006 yılında Horasan üzerine iki ordu göndermiştir. Birincisi Subaşı Tegin tarafından Nişabur ve Tûs, ikincisi de kardeşi Cafer Tegin tarafından Belh üzerine yürümüştür. Anacak bu ordular Sultan Mahmut ile kardeşi Horasan hâkimi Nasr tarafından yenilgiye uğratılmışlardır.⁶⁰

Nasr b.Ali, Horasan'dan vazgeçmek niyetinde değildi, bu yüzden Karahanlı Yusuf Kadir han'dan yardım istemiştir. Yusuf Kadir han yardıma gelmiş ise de 1008'de Belh yakınlarında yapılan savaşta Sultan Mahmut'un fillerle takviye edilmiş kuvvetlerine karşı koyamamıştır. Bu sefer, Karahanlılar'ın Horasan'a karşı yapmış olduğu son teşebbüs olmuştur.⁶¹ Bu defa Yusuf Kadir Han, kardeşine karşı Sultan Mahmut ile anlaşmak istemiştir. İki hükümdar Semerkant civarında buluştular. Bu görüşmede alınan karara göre Sultan Mahmut Ali Tegin'in müttefiki olan Arslan Yabgu'yu Maveraünnehir ve Türkistan'dan uzaklaştıracaktı. Bu tehlikelere karşı Sultan Mahmut, Arslan Yabgu'yu tutuklatıp Kalincar kalesine hapsedirmiştir. Daha sonra Karahanlılar arasındaki mücadeleden faydalanarak Samâni topraklarına hâkim olmuştur.⁶²

Sultan Mahmut başlangıçta Abbasi Halifeleri ile iyi ilişkiler içinde olmuştur. Daha önce Samânoğullarınca halifeliği tanınmamış olan el-Kadir-Billâh, Sultan Mahmut tarafından gönderilen elçileri memnuniyetle karşılamıştır.⁶³ Kadir-Billâh özellikle onun Hint seferlerinde yapmış olduğu gazalardan memnun olmuş ve kendisine çeşitli lakaplar vermiştir. Fakat daha sonra Gazneli-Fatimi yakınlaşmasına karşın Sultan Mahmut ile halifenin arası açılmıştır(1023). Buna rağmen Sultan, paralarda onun adına yer vermiş, ganimetlerden kendisine hediyeler göndermeye devan etmiştir. Sultan Mahmut, 30 Nisan 1030 yılında Gazne'de vefat etmiştir.

⁵⁹MERÇİL, “Mahmud-ı Gazvevi”..., s.364.

⁶⁰TEKİNOĞLU, age, s.70.

⁶¹TEKİNOĞLU, age, s.70.

⁶²MERÇİL, “Mahmud-ı Gazvevi”...,DİA, s.364.

⁶³KÖK, agm, s.120.

Sultan Mahmut'un ölümünden sonra Gazneli Devletinde taht kavgaları başlamıştır. Sultan Mahmut'un vasiyeti gereği oğlu Muhammed Gazneli tahtına oturmuştur.⁶⁴Durumu haber alan Mes'ud Hemadan'dan Horasan'a hareket etmiştir. Yapılan savaşta Muhammed mağlup edilerek hapse atılmıştır. Sultan Mahmut hayattayken Mes'ud ile aralarını bozan kişileri görevden almış hatta onları cezalandırmıştır. Mes'ud'un en zayıf noktası ise düşünmeden karar vermesidir. Abbasi Halifesi Mes'ud'a "*Nasır-Lidinillah, Hafizu İbadillah, Zahiru Halifetillah*" lakabını vermiştir(1030).⁶⁵

Mes'ud, kardeşleriyle mücadele ederken Karahanlı hükümdar Kadir Han'dan yardım istemiştir. Bunun karşılığında ise Ali Tegin'e bir vilayet verilmesini istemiştir. Mes'ud'un elçileri vardığında (1032) Kadir Han vefat etmiş yerine oğlu Buğra Tegin geçmiştir. Buğra Tegin ise Mes'ud'un isteklerini kabul etmiştir.⁶⁶Ancak sözünde durmayan Mes'ud ile Ali Tegin'in arası açılmıştır. Gazneliler ona karşı Harezmsah Altuntaş'ı kışkırtmaları da bir netice vermemiştir.(1032) İki yıl sonra Ali Tegin Harezmsah Harun ile Gazne toprakları için anlaşmışlar fakat 1034 yılında Ali Tegin vefat etmiştir.⁶⁷

Saltanatının ilk yıllarında Sultan Mes'ud, Gazneli hâkimiyetindeki Selçuklular ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Selçuklu reisleri Nesa ve Ferave şehirlerinin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Bu duruma çok kızan Mes'ud Hacib Begtoğdı idaresinde ki 17.000 kişilik bir orduyu Nesa tarafına göndermiştir. İlk hücumda Gazneliler üstün gelse de aniden Selçuklu ordusunun toparlanmasıyla Gazneli ordusu ağır yenilgiye uğramıştır(1035).⁶⁸ Başkomutan Begtoğdı savaş esnasında hayatını zor kurtarmış ve ordu kethüdası da esir edilmiştir.⁶⁹ Sultan Mes'ud, bu durumda Selçuklular üzerine yürümek yerine Hindistan'a sefer düzenlemeyi tercih etmiştir. Ancak onun bu tavrı Selçukluların daha da güçlenmesine sebep olmuştur.

1038 yılında Nişabur'a hâkim olan Selçuklular, Gazne'den Belh'e gelen Sultan Mes'ud tarafından mağlup edilmişlerdir(1039) ardından 50.000 kişilik bir

⁶⁴GÖKSU, age, s.130.

⁶⁵MERÇİL, Erdoğan, "*Mes'ud b. Mahmud-ı Gaznevi...*", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2004. c.29,s.347.

⁶⁶TİMUR, agt, s, 40.

⁶⁷TEKİNOĞLU, age, s, 75.

⁶⁸MERÇİL, "*Mes'ud b. Mahmud-ı Gaznevi*"...,DİA, s.348.

⁶⁹KÖYMEN, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, TTK Yay, c.1, Ankara 2011, s, 215.

orduyla Selçukluları Serahs'ta mağlup etmiştir. Bu olay sonucunda iki taraf arasında geçici bir barış yapılmıştır. Ancak anlaşma şartlarına uyulmaması yüzünden 1040 yılında Sultan Mes'ud sefere çıkarak Nişabur'u tekrar ele geçirmiştir.⁷⁰

Selçuklu ordusu, bu olaydan sonra Sultan Mes'ud'a doğru ilerlemiş iki ordu Dandanakan'da karşılaşmıştır. Yapılan savaş sonucunda Gazneliler ağır bir yenilgiye uğramıştır. Sultan Mes'ud, 100 kadar süvarisiyle savaş alanında ayrılmıştır. Sind nehrini geçtikten sonra Mes'ud, hazineye göz koymuş olan Türk ve Hintli Gulamların isyanıyla karşılaşmıştır. İsyancılar hazineyi yağmalamış ve Muhammed'i ikinci defa Sultan ilan etmişlerdir. Giri kalesine hapsedilen Mes'ud, Yusuf b. Sebük Tegin'in oğlu ve Ali-i Hişavend'in oğlu tarafından öldürülmüştür(1041).⁷¹

Gazneli Devleti'nin temelini atan Alp Tegin (351/962) ile başlayan ve Hüsrev Melik(582/1187)'in saltanatı ile Gazneli Devleti son bulmuştur. Gazneli Devleti Türkler, Gûrlular, Afganlar, Hintliler ve İranlılar tarafından oluşmaktaydı. Bu gibi çeşitli milletlerin olması Gazneliler'in çabuk yıkılmasına sebep olmuştur. Ayrıcabu milletler kendi bağımsızlıkları içinde mücadele vermişlerdir.

Günümüzde Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve Afganistan'a kadar uzanan ve binlerce insanı İslam dinine girmeye neden olan etken Sultan Mahmud'un seferlerinin sonucu olmuştur. Bu seferlerin tek amacı İslam dinini yaymak ve Allah'ın emrini yerine getirmek olmuştur. Ancak günümüz Batılıları bu seferleri işgalci ve sömürgeci olarak tanıtmaktadırlar.

⁷⁰MERÇİL, “*Mes'ud b. Mahmud-ı Gaznevi*”... ,DİA, s.347.

⁷¹GÖKSU, age, s.141.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERİN ÇEVİRİSİ

I.ESERİN ÇEVİRİSİ

A. TAHKİKİLİ METİN

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

Ayetleriyle zahir, zatıyla batın, rahmetiyle yakın, izzetiyle uzak, nimetleriyle cömert, kibriyasıyla yüce olan Allah'a hamd olsun. O; engellenemeyen bir Kadir, tartışılmayan bir Kahir, zulmedilemeyen bir Aziz, aşılamayan bir Mani, dava ve hükümlerin sahibi Melik, beka ile eşsiz olan, izzet ve sena ile biricik olan, kendisi için en güzel isimler seçilen, yeryüzü ve gökyüzünü yaratmakla kudretine delalet eden, hiçbir mekân ve zaman yok iken var olan, hiçbir yapı, kral ve insan yok iken var olan, yok olanı mükemmel bir şekilde var eden, inşa ve icat bakımından olmayan bir şeyi ilk defa ortaya çıkarandır. O'nun şanı yücedir. O, yarattığı şeylere en güzel sureti veren, meşveret yapmaya çağırın, kıyas ve istidlale ihtiyaç duyan şeylerde şekil ve örnek verendir. Eşsiz bir şekilde yaratıp yaptığı her şey de ve yaratıp takdir ettiği her şey de O'nun eşi ortağı olmayan bir tek ilah olduğuna, destekçi ve yardımcısı olmayan Kadir olduğuna, gösterilme ve hatırlatılmaya ihtiyacı olmayan bir Âlim olduğuna, yeniden bakma ve düşünmeye gerek duymayan Hâkim, ölmeyen Hayy olduğuna delil vardır. Her şey O'nun elindedir ve O, her şeye Kadir'dir.

Gökyüzünü; dikkatlice bakanlara ibret olsun, karanlık ve aydınlığa neden olsun, yağmur ve bereketin sebebi olsun, çorak arazileri hayat kaynağı olsun, vahşi hayvanların ve kuşların maişeti olsun diye yaratıp yükseltti. Yeryüzünü; bedenlere beşik olsun, hayvanlara karargâh olsun, sırtüstü ve yan tarafına yatanlara yatak olsun, kazanç ve maslahatları elde etmek için bir döşek olsun, rızık isteyenlere ve ticari mal sahiplerine boyun eğen olsun diye yarattı. Dağları; yeryüzünü ayakta tutan sağlam kazıklar olsun, akan pınarlar olsun[S:114]açıkça görülen işaretler, akan pınarlar (*fışkıran nehirler*), canlı ırklarını koruyan etrafı çevrili sığınaklar olsun diye yaratıp dikti. Denizleri; nehir taşkınlıklarının dalıp kaybolduğu yer, yağmur sellerinin akıp biriktiği yer, tüccar yoldaşların bineği, şehir ve diyarların maslahatları için hizmete verilen yer, ülkelerin zafer kazandığı yer olsun diye yarattı. Deniz içinde süs eşyası olarak birçok inci ve mercan barındırır. Tuzlu suyun içinden tatlı ve yumuşak

nimetler çıkartır. Yiyenler için içinden yumuşak ve taze et(*li balıklar*) fırlatır. Takanlar için içinde cevherler ve ziynet eşyası taşır.

Allah, yarattığı şeylerin içinden çıkarıp seçtiklerini (*insanları yarattığı*) âlemini imar etmesi için (*yeryüzünde*) kendine halife yaptı. Bu insanların arasından bazılarını (*peygamberleri*) seçip onlara ilham verdi. Onlara emirlerini ve hükümlerini öğretti. Onları (*Hz. Âdem*'i) meleklerinden daha bilgili yaptı. Nitekim melekler şöyle demişti: “*Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.*” demişlerdi. Allah da, “*Ben sizin bilmediğinizi bilirim*” demişti.” (**Bakara, 2/30**) Allah, kullarını koruyup gözetici (*müheymin*) olarak, onları hidayete erdirecek ve fesattan sakındıracak kendi katından birçok delil gösterip onların başlarına dikti. [**S:115**]Onların sevap kazanmalarını dileyen ve cezadan (*günahtan*) sakınmalarını istedi. Allah onların başlarına sadece kesin deliller dikmekle yetinmedi. Bilakis o delilleri açıklamak üzere kendi katından peygamberler gönderdi. Hepsine salât ve selam olsun. Peygamberlerini göz kamaştırıcı mucizeler, apaçık deliller, birbirini gösteren kanıtlarla gönderdi. Onları kendi tevhidinde davetçiler, tespih edilmesine ve sena edilmesine çağırıcılar olarak gönderdi. Onları vesile ederek kalpler manevi hastalıkları yok etti ve şüpheyi kaldırdı. Gönüllere sükûn ve huzur verdi. Şek ve şüphelerin seğirmesini (*kalpte oynayıp durmasını*) yok etti. Yarattıklarından dilediğini yeryüzünde kendi yerine halife yapmaya devam etti. [**S:116**]Peygamberlerin sünnetleriyle amel eden insanlar gönderdi. Onların metotlarını uygulayan model insan veliler ve emirler gönderdi. (*Kullarından içinden peygamber seçip*) yaratma dönemi, Mücteba-i Emin (*seçilmiş güvenilir*), Ebtahiyy-i Mürteza (*geniş, bol övülmeye layık*) Hz. Muhammed Mustafa (*s.a.v.*) zamanına kadar devam edip O’nu son buldu. Yüce Allah O’nu “*hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak*” (**Bakara, 2/119**) “*Allah'ın izniyle kendi yoluna çağırıcı bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak*” (**Ahzap, 33/46**) gönderdi. O’nun ümmetini en faziletli ümmet kıldı. Onlara en doğru kelimelerle hitap etti. Onları en orta millet yaptı. Onları en doğru kibleye çevirdi. Onlara en sağlam sünneti verdi. Onlara en şerefli ve kıymetli Kitab’ı verdi. Onlara adalet ve kaza gününde, fasıl ve imza⁷² gününde dünyada iken inkârcı olduklarını açığa çıkaranlara ve bir tek mâbudu inkâr edenlere karşı şahitler olmalarını vaad etti. Söyleyenlerin en doğrusu ve hükmedenlerin en iyi hükmedeni olan Yüce Allah şöyle buyurur: “*Böylece, sizler*

⁷² Doğru ile yanlışın birbirinden ayrılıp imzalandığı kıyamet gününde.

insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.” (Bakara, 2/143) O’nun şeriatıyla (*getirdiği din ile*) daha önceki bütün şeriatların hükmü ortadan kaldırıldı. O’nun sünnetiyle diğer bütün sünnetler, O’nun deliliyle diğer deliller iptal edildi. O’nun dolunayı aylar ve hilallerin hükmü ortadan kalktı. O’nun nübüvveti (*peygamberliği tüm dünyaya*) kurtuluş yörüngeli destansı bir samimiyet, tamamen öğretici bir üslup ve devamlılık ile bezenmiş bir eda ile yayıldı. Geceler ve gündüzler ardı sıra bu minvalde gelip geçti. O’nun peygamberliğinde eksik kalıp tamamlanması gereken, ek yapılarak düzeltilmesi gereken hiçbir şey olmadı. [S:117]Nitekim Yüce Allah (*O’nun diliyle*) şöyle buyurur: “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam’ı seçtim” (Maide, 5/3)* (*İslâm*) dini ne fazla ne az, tam kararında tastamam olduğuna ve bütün eksiklik ve bozukluk belirtilerinden uzak bulunduğuna işaret etmek için burada “din” kelimesine “kemâl” (*tamlık ve mükemmellik*) lafzı atfedilmiştir. Yüce Allah insanın ruhunu kabzedinceye kadar O’nun için say-ı meşkûr (*sonunda şükredeceği güzel ameller*) yapmak (*ve ahiret için dünyada*) bir eser bırakmak gerekir. Yardım ve zafer övgüsü O’na’dır. Duyma ve görme duyularından hoşnut olmak O’na’dır. Açıkça belli olan ve haber edilen şeyler için hamd O’na’dır. Ümmete sakaleyni⁷³ halife yapmıştır. O’nun ardından Allah’ın Kitabı’nı ve peygamberin Sünnet’ini bırakmıştır. Nitekim bu ikisi; ayakları sürçüp kaymaktan, hayalleri sapmaktan, kalpleri hastalanmaktan ve şüphelere maruz kalmaktan korur. Kim bu ikisine sımsıkı sarılırsa sürçüp düşmekten ve cehenneme atılmaktan emin olur. Kim bu ikisinden uzaklaşırsa çok kötü bir tercih yapmış, çok zarar ve ziyana uğramış ve çok kötü bir şeyin arkasına takılıp kendini heba etmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: “*İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.” (Bakara, 2/16)* O’na, pak ailesine salât ve selam olsun. Gece O’nun nuruyla aydınlandı. İzzet ve şeref mızrakların uçlarıyla yaklaştı (*savaşarak mücadele eden izzet ve şeref kazandı*). Çağırın (*müezzin*) haydi kurtuluşa diye davet etti. Namaz en güzel hediye ile ödüllendirilir. Manevi zenginlikle her ibadette rekabet eder. Namazın edası O’na itaat etmeyi gerektirir. Rasûl’e itaat ise O’nun şefaatinin gerekli kılar. O’na en güzel bir şekilde teslim olmak gerekir.

⁷³Cinlerin ve insanların peygamberlerini.

Bu girişten sonra deriz ki: Mülk ve din iki kardeştir. Din temel, mülk ise, bekçidir. Bekçisi olmayan yitirmeye, temeli olmayan da yıkılmaya mahkûmdur. Sultan ise Allah'ın yeryüzünde gölgesidir. [S:118] Kulları üzerinde O'nun halifesidir. Kulların hakkını gözetme konusunda O'nun emindir. Onun sayesinde siyaset⁷⁴ tamamlanır. Onun vesilesiyle kamu işleri düzene girer ve özel işlere çeki düzen verilir. Onun heybetiyle olaylar ve fitneler bastırılır. Onun politikasıyla korkular ve belalar kesilir. Şayet hükümdar olmazsa sistem çözülüp bozular. Has ile avam (*kıdemli ile kıdemsiz*) birbirine eşit olur. Ülkeyi hercümerç kapsar.⁷⁵[S:119] Ülkede kargaşa ve fitne yaygınlaşır. Nefisler doğasındaki azgınlığa ve kötülüğe doğru boynunu uzatır. (*Ruhlara kötülük siner.*) İnsanlar birbirlerine kötü lakap takarlar. Kendi aralarında üstünlük yarışına girip bir adım öne çıkmaya çalışırlar. Böylece dünya ve ahiretlerini ıslah edecek işlerden geri kalırlar. Bugün ve yarın gitgide çarpıklaşarak eğrilirler. Bu manaya Hz. Ömer (*r.a.*) şöyle dikkat çeker: “*Hükümdarın yasakladığı şeyler, Kur'an'ın yasakladığı şeylerden daha fazladır.*”⁷⁶ Çünkü insanların birçoğu siyasetlerin dış yüzünü görürler.⁷⁷ Cezalandırılma korkusu onları bir şey yapmaktan caydırır. Sorguya çekilmek endişesi onları doğru olmayan bir şey yapmaktan sakındırır. Geniş ve doğru bir yoldan dönmekten vazgeçirir. Allah'ın Kitabı'ndaki ayetleri düşünerek okuyan (*tefekkür eden*), işin varacağı yeri aklıyla iyice düşünüp tartan kimse ise nefisine gem vurur. Bu sayede en doğru yola erer. En kötü şeylerden uzaklaşır. (*Nefsini kontrol altına alan bir kimse*) kendi nefsinin terbiyecisi, ahlakının ve âdetinin önderi olur. Hz. Ömer'in (*r.a.*) sözündeki mana Yüce Allah'ın şu buyruğundan çıkartılmıştır: “*Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır. Bu, onların anlamaz bir toplum olmaları sebebiyledir.*” (**Haşır, 59/13**) Herkes Kur'an'ın manasında müşterek olsalar da, emirleriyle ve nehiyleriyle O'na bağlı ve iç içe girmiş olsalar da kılıç konusu avam (*halkın eğitimsiz alt tabakası*) için Kur'an'ın geneli ise, has (*eğitilmiş üst tabakası*) içindir. Ancak avam halk kılıcı görünce [S:120] yola gelip kötü bir şeyi yapmaktan vazgeçer has tabaka ise, hakkı görüp ona tabi olur. Başkası tarafından yönlendirilip idare edilerek emir altına alınan bir kimseyle, Rabbi'sinin nuruyla ahlaklanan ve terbiye edilen (*kendisi iradesiyle disiplin altına giren*) bir kimse arasında çok fark vardır.

⁷⁴İnsan topluluklarının yönetim işi.

⁷⁵ Ülke altüst olur; kaos ve karışıklık çıkar, herkes birbirini öldürür.

⁷⁶ Allah'ın adil bir lider eliyle yasakladığı şeyler Kur'an ile yasakladığı şeylerden daha az değildir.

⁷⁷ Ahiret azabından değil, dünya cezasından korkarlar.

Göğsümde şu ayetin manası durmadan hareket ederek depreşip duruyordu:“*Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlınsınlar). Allah da kendisine ve Resûllerine gayba inanarak yardım edecekleri bilsin. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.*” (**Hadid, 57/25**) (*Kafamda dolaşıp duran, anlayamadığım ve aklıma yatmayan şey;*) Kitap, mizan ve demir arasında ilişki kurup hepsini bir araya getirip yorumlamaktı. Çünkü bu kelimelerin dış yüzleri arasında (*bana göre*) bir uyumsuzluk vardı. Bunun ardından bir görüş bildirip hüküm çıkarmadan önce müşakele⁷⁸ ve mücanese⁷⁹ burada caiz midir diye araştırdım. Bu konuyu tefsir ilminde önde gelen ve isimleri sayılırken aralarında meşhur olan birkaç âlime sordum. Ancak onlardan şüpheyi izale eden, sadra şifa olan (*gönle su serpen*), aşırı susuzluğu gideren bir cevap alamadım. Ta ki biraz tefekkür edip, tedebbür nimetini kullanınca, burada şer‘i bir kanunun ve dini hükümlerden bir prensibinin yazılı olduğunu buldum. Ayetin buradaki anlamını idrak eden insan; mürşitlerin yolunu açıklayan, farzların yekûnunu tasnif eden, bedenlerin ve nefislerin maslahatlarını rehin alan, hükümlerin ve dini sınırların özünü içine alan, aradaki düşmanlığı ve zulmü yasaklayan, azgınlığı ve husumeti reddeden, [S:121]gökyüzü döngüsü ve yeryüzü yarılması arasında kendileri için çıkartılan rızıkların paylaşılması konusunda insafı ve adil olmayı emreden, bu vesileyle hitap ehline ulaştıran şeylere nail olan, kazanca ve hak edişe göre alan, zorla ve haksız yere bir şeyin üstüne atlayarak almayan, yaşamlarını sürdürme konusunda adaletle muamele mekanizmasını kullanarak kendilerine ayrılıp gönderilen yarım şeylerle elde edilen kuvvetlerine ihtiyaçları olan, onunla birlikte eşitlik ve adaleti genelleştirip yaygın hale getiren, alışveriş yaparken birbirlerine haksızlık etmemek için teraziyi kullanmalarını ve ayrıca Allah’ın emirlerine muhalefet ederek helâk olmamak için ölçülü davranmayı Allah’ın kendilerine ilham ettiği kimselerdir. Çünkü birbirlerine zulüm ve haksızlık etmeye izin vererek onlara bir yaşam alanı düzenlemek mümkün değildir. Bu manaya Yüce Allah’ın şu buyruğu delalet eder: “*Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın, teraziye eksik tutmayın.*”(**Rahman, 55/7-9**) Çünkü Allah gökyüzünü rızık ve katıkların bir sebebi olarak yaratmıştır. Onun vesilesiyle (*yağmurun bereketiyle yeryüzünde*) birçok tahıl

⁷⁸ Edebi bir amaç veya nükte için bir kelimenin başka bir anlam ve bağlamda tekrar edilmesi.

⁷⁹ Manaları farklı, söyleyiş veya yazılışları aynı ya da benzer iki lafzın bir arada kullanılması.

ve bitki türleri meydana gelir. Yeryüzünden çıkan şeyler insanların gıdaları olup farklı hayat ünitelerinde yaşam sürmelerini sağlar. Bu anlam insanları, kendi aralarında alışveriş yaparken sezgi ve tahmin olmaksızın rızkı paylaşmayı, (*tartıyla ölçerek*) aralarında insafli olmayı zorunlu kılar. Bütün bunlar ancak zikredilen bu alet (*mizan, tartı*) ile gerçekleşir. Allah Teâlâ onda bulunan faydanın konumuna (*sosyal adaletin sağlanması konusunda terazinin önemine*), ismini ve manasını tekrar ederek dönüp üzerinde taşıdığı öneme dikkat çekmiştir. Buraya kadar zikrettiklerimiz Kitap ve mizanın (*Kur'an ve ölçünün*) manası hakkında idi.

[S:122] Ayrıca bilindiği gibi Kitap (*Kur'an*) ilahi emirleri içinde bulunduran semavi bir kitaptır. Terazi ise eşitliği sağlamak için konulmuştur. Tartıyı takip eden (*onu eksiksiz kullanan*) halk tabakasının hakları korunur. Allah'ı inkâr eden ve bu inkârda inat eden, elini cemaatin sözleşme elinin üzerinden çekenlere (kamu düzenine karşı çıkanlara) karşı Allah'ın kesin bir delili olan kılıç ile o tartının (adaletle verilen kararların) hükümlerini uygulamakla yükümlü olmaya bütün âlemi mecbur bırakır.⁸⁰ (Kılıç, Allah'ın yeryüzündeki) hükümlerinin şimşegi, (kâfirlerden alacağı) intikamının alevi, (onlara vereceği) cezasının akkoru ve azabını tattıran bir alettir. İşte bu kılıç, Allah'ın çok sağlam olarak nitelediği bir demirdir. Bu veciz söz ile birbirinden ayrı birçok manayı ve farklı yönleri olan birçok konuyu bir araya getirmiştir. (Allah'ın kuvvetini ve hükümlerini sembolize eden kılıç ile görüşme sonucunda ortaya çıkan hükümleri uygulatmış, işin başını ve son noktasını güçlendirmiştir. Böyle bir yorumla (aralarında zahiren uyumsuzluk varmış gibi görünen kelimelerin insicamı ve) ayetin manası ortaya çıkmıştır. Öyleyse (adaletle hükmeden bir) hükümler Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. [Kuşandığı kılıç ile O'nun hakkını koruma konusunda O'nun emini (temsilcisi)dir. Yeryüzünde O'nun düzenini yerleştiren insandır. O halde valilerin (yöneticilerin) Allah katında bir makam sahibi olabilmeleri ve ikram alabilmeleri için yönetimde şerefli ve dürüst olmaları gerekir. Kimin hedefi ve önemseydiği şey; din (i hizmetler)e destek vermek, İslam'ın ve Müslümanların beyazlığını (*namusunu*) korumak olursa ve sözüne vefalı davranırsa bol nimetlere kavuşur. Onun mücadelesi (kendi nefsi için değil) Allah'ın şeriatından (dini anayasadan) çıkan, sınırlarını tanımayan ve farzlarını (kırmızı çizgilerini) aşan düşmanlara karşıdır. Bu uğurda kendi canını ve malını ortaya koyarak özel timi ve birliği ile mücadele eder. Gönüllere su serper ve şifası olur.

⁸⁰ Diğer bir ifadeyle tartı yasamayı kılıç ise yürütmeyi sembolize eder.

(Böyle bir lider olunca) köylü de şehirli de ona katılıp beraber mücadele eder. Her türlü imkânını kullanarak seferber olur. Batı'nın ufkunda (darû'l-harpte) aydınlık parıltıları görününceye kadar bu birliğe katılmaya ve destek vermeye devam ederler.

[S:123] Din bakımından en güzel, Allah'a yakînen inanma açısından en doğru, ilim bakımından en geniş, vizyon açısından en realist, özgeçmiş bakımından en doğru, ailevi ilişkiler açısından en samimi, vefaca tastamam, hayaca heybetli, zikirce en görkemli, elini en fazla helale uzatan ve tamamen haramdan çeken, celali en yüce, hazırlığı tastamam, adalet bakımından mükemmel, mülk ve otorite açısından en yüksek, yardımcıları ve destekçileri en itaatkar, kılıç ve süngüsü en keskin, İslam'a ve Müslümanlara karşı en samimi, şirk ve müşriklere karşı çok dikkatli ve en çok korunan, batıla ve bu yolda gidenlere en çok düşmanlık eden, huy ve tabiat bakımından karizmatik bir liderin hükmündeki İslam sancağını hiçbir şey gölgeleyemez.[S:124] Bu tür yöneticiler, devletin yemini ve milletin emini, (Hak ve halk tarafından) desteklenen emiri örnek alıp ondan istifade ederler. Bu emir [Gazneliler hanedanının gerçek kurucusu ve ilk hükümdarı olan] Ebû'l-Kasım Mahmûd İbn Nasîrî'd-din Ebi Mansûr Sebûk Tegin [*b. Kara Beckem ö. 387/997*]'dir. O, kendi hanedanıyla doğunun kralıdır. Âlemin kabaran göğsü ve tutan elidir. Mülkünün havzasında bulunan dördüncü bölgeyi, ardından üçüncünü ve beşincisini düzenlemek için başa geçti. Onun mülkü kabzasın (eli altın)da bulunan geniş memaliki (ülkeleri) zapt etti ve geniş vilayetlere sahip oldu. Bu ülkelerde büyük lakap sahibi olan prenslerin şehirlerini ellerinden alıp kendi himayesi altına ve hanedanlığa ekledi. Saltanatının gölgesinde ve hükmü altında bulunan yerleri ve ahalisini dönemin belalarından korudu. İzzeti sayesinde yeryüzünün krallarını dize getirdi ve kendine boyun eğdirdi. Aşırı heybetiyle onların yüreklerini hoplatıp titretti. Bu memleketlerin bekçileri ellerindeki silahları atıp diyarlarını terk ettiler. Onun korkusundan dolayı bahadırlar setler çekti ve kuytu yerlere saklandılar. Kim onunla karşılaştıysa korkup kaçtı. Hintlerin ve Rumların kalplerine korku saldı. Adı anıldığı zaman ürpermeye başladılar. Onun ülkesindeki topraklardan esen rüzgârlar onların ülkesine vardığında kralların tüylerini diken diken yaptı ve kor olup yüreklerine indi.

Sebûk Tegin -Allah devletini daim etsin- daha beşikte konuşmasından ve sütten kesilmesinde itibaren dildeki düğüm ve tutukluk zaten onun dilinden sökülüp alınmıştı. Büyümüş de küçülmüş bir edip gibi çok güzel konuşurdu. Onun bir şey anlaması için işaret etmek yeterdi. [*Leb demeden leblebiyi anlardı.*]Onun dili boş

durmaz, devamlı zikir ve Kur'an ile meşgul olurdu. Dini hizmetlere âşık, cengâverbirisiydi. Himmeti işlerin en yücesine uzanmıştı. [*Hedefi çok büyüktü.*] Halk yönetimi için güvenli ekibini kurmuştu. İşini ciddiye alan akranlarıyla birlikte çalıştı. Onun atası çok azimli, iş canlısı ve çok çalışkandı. Bir bilgiye ulaşamadığı zaman çok üzülürdü. Haber alınca kadar kendini helak ederdi. [S:125] Bilmediği bir şeyi enine boyuna iyice öğreninceye kadar çok üzülür ve kederlenirdi. [*Bilginin en büyük bir hazine olduğunu bilir ve ona kıymet verirdi.*]

Emirû'l-Mazi -Allah onun burhanını aydınlatsın- [*kabrini nurla doldursun*], dünyayı onun gözüyle görür ve onun diliyle konuşurdu. Yaşamın tadını almaktan çekinirdi. Yakınındaki yareniyle sohbet etmek ona hoş gelirdi. Sağıyla⁸¹muğlâk ve kapalı işleri açardı. Hutbelerin sonunda onun adı da anılarak Allah'a hamd edilirdi. Ergen oluncaya kadar bağı ve göğsü arasındaki işaret kaybolmadı. Ergenlik dönemi onun idrakine ve anlayış gücüne engel olmadı. Akli bir karış havada değildi. Kanı kaynadığı zamanlarda bile lütuf ve kerametler arasında geziniyordu. Velilik makamları arasında dolanıyordu. Bir makamdan diğer makama çıkıp konum itibarıyla en yüksek ve durum itibarıyla en prestijli bir hale geldi. Daha sonra ordu komutanlığına (korgeneral makamına) ve Horasan'daki askerlerin başkomutanlığına geçti. Bu rütbe birçok koç adamın uğruna birbirinin boğazını kestiği ve kahramanların yoluna kurban olduğu büyük bir makamdı. Bu rütbeye çıkmak, isimleri ufuklarda yürüyecek (önleri açık) olan pek az kimseye nasip oldu. Horasan ve Irak devlet adamları onların namını duydu. Şairler onun adına mersiyeler yazdılar. Onu övgü, kıymet, zekâ, deha, heybet, haşmet, şan ve nimet bakımından anlatıp ifade etmeye çalıştılar.

[S:126]Bu, yaşının terütaze, çiçeği burnunda yağız bir delikanlı, gençliğinin baharında bir civanmert, gençliğinin ve ömrünün başında nasıl bir dava adamı olduğunu gösteren bir durumdur. Nitekim Şair Kümeyt el-Esedî (ö.146/744) şöyle der:

Ordular On beş delil için at sürdü
Onların aileleri dahi bu işin içindeydi
Onların yaşlıları onların olduğu yerde oturdu
Kahramanların sertliği ve meliklerin gayreti de onlarlaydı

⁸¹Pozitif düşünmeyle, sağlam bir akılla.

Daha buna benzer birçok şiir vardır. Nitekim daha sonra Helمند⁸² nehri boylarındaki bütün toprakları ve ardından Nemruz'u⁸³ baştan aşağıya komple ele geçirdi. [S:127]Gür dağlarını⁸⁴ ve kalelerini zapt etti. Multan'a⁸⁵ saldırıp hükmü altına aldı. Sonra Hindistan'ın derinliklerine dalıp tekrar başa döndü. Buralardaki yarayı iyileştirdi. [S:128]Yaranın kurtlarını (yöneticilere başkaldıran fitnecileri) bünyeden çıkarıp düşürdü. Hanedana ve tebasına başkanlık etti. Bu bölgeleri hürriyetine kavuşturdu. Kaleleri ve sığınakları ele geçirdi. Puthaneleri camilere çevirdi. Dine asılsız iftira atan eğitim müesseselerini tevhid ve iman enstitülerine ve ilim yuvalarına dönüştürdü. O bölgedeki bazı liderler onun kahramanlıklarını ve cesaretini tehdit etmeye ve sabrını sınamaya başladılar. Onlara doğru yürüyerek yüreklerine korku saldı. Endibalahim⁸⁶ ve (oğlu) Cibalahim ve onların birliklerini kendi hükmü altına aldı. Şair Ebû'l-Velid Eşca es-Sülmi bu konuda şöyle der:

Düşmanına karşı ey Muhammed'in amcasının oğlu
Karanlığın ve sabahın ışığını bekle
Onun sessiz sakin olmasına dikkat et
Çünkü o yumuşak kılıçlarını sana çıkarmıştır

Allah ona hilm ve ilimde genişlik, isimde ve cisimde heybet, Hubuş⁸⁷ kavimleriyle düşmalara karşı zafer elde etmeyi nasip etti. Aslında onun benzeri sabırlı ve metanetli insanlar bulmak çok zordur. Onun gibisinin olmadığı yeryüzü neredeyse endişe ve korkuya teslim olacaktı.[S:129] Ona benzer hükümdarlar artık sadece eski efsanelerde duyulur olmaya başladı. Onun zikrini daha fazla uzatıp düşmanlarını korkutmak istiyorum. Ta ki insanlar, görgü tanıklarının şahit olduğu olaylar olmadan da onu tanısinlar, şaşırınsınlar ve beğensinler istiyorum. Böylece üzerine açıklama yaparak deliller kesin deliller sunsunlar. Şayet Hanefi ümmeti zamanındaki İslam devletlerinin (arşivlerindeki) sahifeleri ortaya çıksaydı, onun kurduğu Gazne devleti, diğer devletlerarasında sorunların çözümü konusunda model tarzda örnek alınır. Çünkü önceki sultanlardan hiçbirisi onu gibi geride bir eser

⁸² Toharistan bölgesindedir.

⁸³ Sicistan bölgesindedir.

⁸⁴ Gazne ve Bamyana arasında bulunan Helمند nehrinin doğduğu yer.

⁸⁵ Şimdiki Pakistan topraklarında bulunan, Mehran nehrinin kenarındaki şehirlerden birisi.

⁸⁶ Hint krallarından.

⁸⁷ Sudan'da bir kavim.

bırakamadı. Oysaki onun erdemlerine ve kahramanlıklarına akıllar şaşakaldı. Bizzat kendisinin ve babasının yaptığı şeyler, tercihleri ve gayretleri takdire şayandır. Allah onu en güzel niteliklerle bezemiş ve kemal manalarda ölçülü bir tabiat vermiştir. Ona kendi döneminde Erdeşir'in⁸⁸ (ö. 242) siyasetine benzer bir siyaset ilmi vermiştir. Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansûr'un (ö. 158/775) saltanatına benzer bir otorite vermiştir. [S:130]Allah onun fitratına heybeti iyice sindirmiştir. Ona geceleyin uyuyan çekirgeler dahi yardım eder. Azgın pis yılanlar bile ona hizmet eder. Ateş ve su gibi zıt maddeler dahi onun adalet ve eşitliğini sağlamak için bir araya gelir. Kurnaz tilkilerle uysal koyunların arasını dahi uzlaştırır. Sivri uçlu dişlerle, kalın uçlu içi kof sert boynuzları bir araya getirir. Kendi döneminde siyasetin acı tarafıyla meşguldü. Bu yönetim işleriyle hem dem olup egemenliği hâkim kılarken eğitimin meyvesini alarak ganimetinden istifade edemedi.

Allah ona parlayan yıldızlar gibi evlatlar lütfetti. Hatta onun evlatları uysal aslanlar gibi cesur ve aynı zamanda ağırbaşlıydılar. Keskin kılıç gibi kararlı ve zehirli akrepler gibi saldırgandırlar. Gözler onlar gibi değerli ve yüce, yakışıklı ve güzel, mutlu ve güler yüzlü, cömert ve misafirperver, bilgili ve edepli, konuşkan ve yazar, iktisatlı ve hesaplı, güzel ahlaklı ve tatlı, iyiliksever ve vefalı, kararlı ve iş bitirici, cesur ve atılgan, egemen ve efendi, asil ve soylu, lider ve karizmatik, siyasetçi ve diplomat, yüce ve değerli, emin ve gözetmen, atıcı ve binici, yiğit ve bahadır şahıslar görmemiştir. [(Onlar yokluk ve kuraklığın kucağında terbiye edilmiş, edebiyat meydanı onların yatağı olmuş, kitaplar da yastıkları olmuştur. İlim erbabı tugayların elinde büyümüşlerdir. Mahlûkatın güneşleri gibi parlak yüzlerine bakmak için prensesler peçelerini sıyrırdı.][S:131]Onlar karanlığı gideren, sözleri buhur gibi kokulu ve tatlı, kalabalıklarda çıtalar gibi atılgan, sınırlarda kılıç gibi keskin ve kararlı, sistem kurmada eşsiz, gecenin ve gündüzün kaymağı, büyük hedefler güden yüce dava erleri, kendileriyle divit ve kalemlerin övündüğü şahsiyetlerdir. Allah her dönemdeki kullarına hizmet etmeleri için böylesine değerli şehzadeler yaratmıştır. Her hükümdarın yanı başında böylesine değerli ve ilim erbabı yarenler verir.]] Allah onlara tam bir saadet vermiş ve egemenlik araçlarını kısaltmıştır.

[S:131][Gazneliler hanedanının gerçek kurucusu Sebûk Tegin ö. 387/997] Ebû'l-Kasım Şemsü'l-küfat Ahmed b. Hasen el-Meymendi (ö. 424/1032)'ye hiç beklemediği bir zamanda sürpriz yapıp vezirlik makamı verdi. Ülkesinin işlerini

⁸⁸ Sasani Devleti'nin kurucusu ve efsanevi kahramanı olan hükümdar.

düzenleme konusunda onu görevlendirdi. Allah onu hür adamların dönemine denk gelen bir zaman için bir kenarda bekletip sanki bugünler için hazırlamıştı. Cesurluk, cömertlik, vefa gibi güzel ahlakla bezenmiş çok aktif bir şahsiyetti. Şimdiye kadar onun gibi keskin keskin bir kılıç henüz yapılmadı. [*Onun gibi keskin zekâlı ve dirayetli birisi henüz yaratılmadı.*] Meseleleri tereyağından kıl çeker gibi rahatça çözen bir kimse henüz görülmedi. Cömertlik ve hoşgörü gibi bütün erdemli davranışları bünyesinde toplamıştır. (Hakk'a ibadet ve halka hizmetle geçirilmeyen) dünya hayatını, hışımla hareket eden benzerleri arasında boşa giden bir servet ve himmet olarak görürdü. Diğer bir ifadeyle ona göre dünya güneş ışığında kısa bir süre parlayan zerreden ibarettir. Hesapsız hareket ederek öfkeyle kalkan bir insan zararlarla oturmaya mahkûmdur. Boşa geçirilen zaman siyah noktalardan oluşan sanal bir dairedir. Onun yönetim dönemi fazilet ve ehliyete açılan bir zaman dilimi oldu. [S:132]Onun dönemi edebiyat ve onu kuşanan usta edebiyatçıların pazarı oldu. Bu panayıra manzum ve mensur, mühürlenmiş ve yayımlanmış (kafiyeli veya serbest vezinli) birçok edebi eser getirilirdi.

Edebiyatçılar ve yazarlar tabakaları (toplumun elit ve aydın grubu) bu yöneticilerin dönemlerini anlatma konusundaki izlenimleri hakkında, beyan ilmindeki⁸⁹ becerileri ve belagat⁹⁰ ilmine olan yakınlıkları nispetinde birçok eser tasnif ettiler. Hatta Şair Ebû İshak İbrahim b. Hilal es-Sabi (ö. 380 h.) “*et-Taci fi Ahbari'd-Deylem*” isminde bir eser kaleme aldı. Bu eser sihirleri lafızların mürekkebiyle doldurulmuş ve parlak manaların elbisesiyle giyinmiştir. Eserinde kaydettiği şeylerle beyan ilminin sorunlarını çözmüş ve belagat ilminin kara noktalarını aydınlatıp onun yüz akı olmuştur. Şayet devlet erkânı onun güzelliklerini görür ve teyit ederse bu eseri ölümsüzleştirmiş olur. Devletten bu tür güzel eserleri takdir etmesi bekleniyorsa aynı şekilde edebiyatçılardan mana yüklü sözlerden oluşan raporlarla bunları ilgili yerlere takdim etmesi gerekir. Devlet yöneticilerinin güzelliklerini diğerlerine örnek olsun diye kaleme alıp bezemeleri gerekir. Bu eserler gayet derli topludur. Şayet önceki tasnif erbabları onlara yetişip bu eserleri görseydi, lafızlarının diğerlerinden ayrılmış olmasını (ve bunları örnek almak) isterlerdi. Onun güzelliklerini alıntı yapıp zikrederlerdi. Abbasiler'in ilk döneminde Arap şiirine yeni bir üslûp getiren şair Ebû Nüvas'ın (ö. 198/815) şu şiirindeki özrü gibi kendileri adına özür dilerlerdi.

⁸⁹Manayı doğru ifade edebilme sanatı.

⁹⁰ Arab edebiyatı.

Bir gün övgü dolu bir ifade kullanılacaksa
Senden başka ona degecek kişi yoktur

[S:133]Bu devletin inşasında emeği geçen bazı kurucuların devletin haberlerini kayda almak için belagat(edebiyat) yoluna yönelmelerini takdir ediyordum. Bu devlet adamları devletin icraatlarını ve durumlarını sınıflandırıp kitap haline getirdiler. Bunlarda birisi; eski emirlerden (ordu komutanlarından) birisi - Allah onun burhanını aydınlatsın- (Allah ona uzun ömürler versin) Ebû Ali Muhammed b. Muhammed İbn İbrahim b. Simcûr'dur.⁹¹ Horasan hakkında birçok bilgiler vermiştir. Esir düşmesinden sonra böyle bir eser elde etmiştir. Bir dönem siyasete atılmış ve valilik işlerini üstlenerek bazı düzenlemeler yapmıştır. Bütün bunları Prens Rıza Ebû Kasım Nûh b. Mansûr⁹² ve yardımcıları zamanında ona yardım olarak yapmıştır. Hanedanını ve planlarını müdafaa etmek ve Türk kurtlarının yönetimde kalmalarını sağlamak için kendisini davet eden prensin bu davetine icabet etmek için yapmıştır. Nezaket ile bu davete icabet etmiş ve terğib ve terhib (özendirme ve çekindirme) yöntemiyle devlet işlerini bilgelikle der-uhde etmiştir. Kendine teslim edilen mallara sahip çıkmıştır. Yönetimde olduğu sürece önceki seleflerinin haklarını korumuştur. Onlar birçok emanet bıraktılar. Bilgeleri ve gönüllüleri toplum içine yaydılar.⁹³[S:134] Kendilerine o kadar çok mal verildi ki neredeyse bir hazine olacaktı. Onlar maişet derdine düşmeden halkı eğitip (dinin helal ve) haramlarını ve sınırlarını öğrettiler. Hanedanın perdelerini (mahrem konularını) korudular. Mal ve mülklerini her şeyden el etek çekip kendilerine ram olan talebelere harcadılar. Bu prens ta ki kendi yerine, Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-mille⁹⁴ Sultan el-Müeyyid geçinceye kadar icraatlarına devam etti. İşlerin düzenlenmesi, halkın idare edilmesi, kardeşlik ve akrabalık bağlarının kurulması, daha fazla efor harcayarak gönül kazanmak konusunda onun yerine geçti. Mülk yatağında (tahtta) gönüllü bir şekilde müstakil oluncaya kadar hizmetlerine devam etti. Otoriter olunca çevre valilikler hemen kalkıp hızlıca ona biat ettiler. Ben onları ifade ettikleri manalarda Farsça şiirlerden bir demeti sırtlarına alıp bununla yürüdüklerini⁹⁵ gördüm. Çünkü onun yüksek kapısında epeyce kalabalık Fars

⁹¹ Kuhistan bölgesindeki kasabalardandır.

⁹² Samâni devletinin dokuzuncu hükümdarı.

⁹³ Toplum içindeki bilge insanları ve eğitime gönül verenleri teşvik ettiler.

⁹⁴ Devletin yemini ve milletin emini, Gazneli Mahmud.

⁹⁵Edebi eserlerde Farsça şiirleri referans aldıklarını.

şairlerini gördüm. Onlar Şair er-Ravzdeki (Cafer b. Muhammed ö. 329)'in dibacesinde (ön sözünde), el-Husravi (Muhammed b. Ali ö. 383)'in yapıtında, ed-Dukuki (Ebu Mansûr Muhammed ö. 365)'nin eserinde onlarla birlikte kalarak anıldılar. Ömrüme ant ederim ki bu şairlerin yapıtları kâfi ve şafi (yeterli ve kapsamlı)dır. Sanata doymak ve ikna olmak (kanmak) için gelmiştir. Ancak Horasan'da (ikamet edip orada kitap yazan) müellifleri bu eserlerin ne denli güzel bir diyardan geldiğinin farkında değillerdir. [S:135]Onların eserleri o diyarların dışında başka bir alan meydana getirmez.⁹⁶ Bu yüce divanda geçirdiğim günlerdeki hizmetimi de yargılamak (öz eleştiri yapmak) zorundayım. Bana bu divanda bir yetki verildi. Önceki emirin günlerinde -Allah ruhunu şad etsin- onunla yakından tanıştım. Ondandır çok iyilik gördüm. Onun bereketli yapıtları ve nimetleri vardır. Daha sonra kıymetli emir Ebu Ahmed Muhammed b. Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-Mille o yapıtları çizip bana gönderdi ve benden bu bölümdeki yazarlardan Iraklıları da istifade ettirmemi istedi. Nitekim bu eserler fasih Arapça dilinde yazıldı. Manayı ifade etme konusunda uzman olan beyan ilminin erbap yazarları tarafından kaleme alındı. Onlar bu eserleri gece ilim sohbetleri mevzu edindiler. Yerleşik bir halde ve seyahat durumunda iken bu eserleri kendilerine yoldaş edindiler. Bu eserler sayesinde Allah'ın ayetlerindeki enteresan şeylere vâkıf oldular. İyi bir şeyin daha iyisiyle değiştirilmesindeki sınırları, işlerin bir halden diğer hale döndürülüp durmasındaki hikmetleri öğrendiler. Önceki prensin zikriyle işe koyuldular. Allah ona yetiştiği yere tekrar geri dönmeyi nasip etti (kaderine yazdı). Prens Ebû'l-Kasım Nûh b. Mansûr -Allah yattığı yeri serin etsin- (nur içinde yatsın) devlet idaresi konusunda ondan yardım isteyinceye kadar bulunduğu makamdan ayrı kaldı. Ebû Ali b. Simcûr itaat elini geri çekince (itaatsizlik etmeye başlayınca) onu cezalandırıp intikam almak için kendisinden yardım istenince vazifeye geri döndü. Meselenin izini sürdü. Oturduğu evi araştırdı. Kendi işlerindeki yeterliliğine ve verimli olmasına baktı. Emri altındaki Türk tebaasına karşı sert tutumunu inceledi. Daha sonra ilgililere durum hakkında birçok mesaj gönderdi. Memleketindeki çeşitli kaynaklardan bahsetti. Onun sayesinde kazanılan değerli yerlerin ve meşhur makamların fetihlerini anlattı. Kıymetli Sultan'a ait bazı icraatları anlatan ek belgeler koydu. Bu Sultan Hindistan'da, Türk yöresinde ve Hallac boyunda hüküm süren Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-Mille'dir. Ona nasip olan zafer ve yeni açılımlardan

⁹⁶ Fars şairlerinin üslupları dışında yeni bir üslup ortaya koymazlar.

bahsetti. Onun hakkında kendine ulaşan haberleri aktardı. [S:136]Etrafındaki uç boylarda görev yapan valilerden bahsetti. [Allah, bir gayeyi gerçekleştirmek için yola çıkan ve O'na ram olan kimsenin yardımcısıdır. Onun ömrüne fazilet ve bereket verir.]

B. EMİRÜ'L-MAZİ EBÛ MANSÛR SEBÛK TEGİN DÖNEMİ

Bu sultan [Allah onun ruhunu şad etsin], temiz fitratlı, kendi şahsiyetine saygılı, halk içinde saygın, azimli ve kararlı, merhametli ve haşin, tatlı sert, çok hayırsever, erdemli, planlı, vizyon sahibi, çok gayretli ve çok hikmetli bir şahsiyettir. Bütün bunlar onda bulunan niteliklerde ve kazandığı vasıflarda, pek büyük icraatlarında ve enteresan hallerinde görülür.

[S:137]Bana, Ebû Hüseyin b. Ca'fer b. Muhammed el-Hazin el-Horasani es-Sagâni (ö. 360/971) anlattı: Horasan ordusunun sahibi olan Ebu İshak b. Alp Tegin'in (ö. 352/963) Samâni devletinin altıncı sultanı ve dirayetli emiri Mansur b. Nûh (ö. 365) döneminde (esir olarak) Buhara'ya getirildi.⁹⁷ Kalınkaşlı ama güler yüzlü birisiydi. İş bitirici ve dirayetli birisiydi. Devlet adamları onu heybeti, âlicenaplığı, zenginliği, kararlılığı ve iş bitirici vasıflarıyla tanırdı. Bulûğ çağına erdiği zamanlarda bile yüksek vasıfları kuşanmış durumdaydı. Halk arasında büyük himmeti ve keskin zekâsıyla bilinirdi. Ebû İshak onun üzerine babasının boşluğunu kapatacak bir kişi ve Gazne valisi olarak tayin edilince, kapısının arkasında bulunan şeyleri dikkate alarak (olacakları hesaplayarak) komutasındaki adamların başından ayrıldı. Ebû İshak oraya dönmesinin üzerinden fazla geçmeden vefat edip hayata veda etti. Onun yerine⁹⁸ ve makamına geçebilecek bir yakını ve göbekten akrabası kalmayınca (Türk asıllı kumandanlardan Bilge Tegin görevi devraldı. Onun ardından hakan olan Böri Tegin başarız olunca görevden uzaklaştırıldı. Ebû İshak'ın) vefadar taraftarlarından ve babasının sadık yarenlerinden birçok kimse, bu göreve layık olan, has ve avamla ilişki kurabilen, siyasetin güzel tarafını bulabilen, herkese eşit davranan, kimseyi kayırmayan, öfkeyle kalkıp zararla oturmayan birisini aradılar. Bu konuda uzun bir görüşme sonucunda emirler Sebûk Tegin'i devletin başına getirdiler. Onun başkanlığına rıza gösterip görüş birliğine vardılar. Emirler tarafından yönetime takdir ve takdim edilmesi kararına herkes boyun eğdi. Ellerini uzatıp biat ettiler. Ona itaat edeceklerine dair yemin ettiler. Bu sultan ileri bir görüş, sağlam bir iradeli,

⁹⁷ Samâni kumandanlarından Alp Tegin tarafından satın alındı. Onun himayesinde sarayda hızla yükseldi ve önemli görevlere tayin edildi.

⁹⁸ Alp Tegin'in ölümünden sonra oğlu Ebû İshak İbrahim göreve geçti. O da vefat edince, oğlu olmadığı için.

kararlı bir duruş, büyük bir hassasiyet ile devletin yönetim işlerini üstlendi. Devamlı ülkenin çıkarlarını gözetti. (Kısa bir süre içinde Türk hâkimiyetini Gazne'den Doğu Afganistan'daki Zabülistan bölgesine kadar genişletti. Büst şehrini ve Toharistan'ı ele geçirdi. Zemindaver, Doğu Gur ve Kusdar bölgelerine kadar ulaştı. Askeri açıdan stratejik öneme sahip Leşker-i Bazar şehrini kurdu. Daha sonra) Hindistan'ın eteklerinde at koşuşturmadan hiç geri durmadı.[S:138] Allah düşmanlarına, kâfirlere ve putperestlere karşı devamlı saldırı düzenleyip onlarla mücadele etti. Bu akınlar sonucunda birçok kaleyi zapt etti. Birçok diyarı ve obayı zalimlerin pençesinden kurtardı. Kendi halkına kılıç çekenleri cezalandırdı. Şehadet edip Müslüman olanlara dokunmayıp güvence verdi. Allah'a ortak koşan müşriklere ve inkâr eden kâfirlere karşı savaştı.⁹⁹ Emrine itaatsizlik eden Hint askeriyle onun arasında çatışmalar çıktı. Kendilerine akın eden bu sultanı geri püskürtmek için toplanıp savunmaya geçtiler fakat onun ilerleyişini durduramadılar. Sebûk Tegin yaptığı savaşlarda kaplan derisi giydi. Allah Allah nidalarıyla düşmana karşı saldırıp kıvılcım saçtı. [*Allah düşmanlarının üzerine şimşek olup çaktı. Kılıçları başlarında parladı. Sağanak bir yağmur olup başlarına dikildi.*] Büyük sabrı ve azmiyle askeri birlikleri darmadağan etti. Zafere erinceye kadar yatak yüzü görmedi. Fethettiği yerlerdeki halkı gönüllü bir şekilde kendisine itaat etmeye ikna etti. Başarısının arkasında büyük bir azmi vardır. Arkadaşlarına ve dostlarına güvenliğin lezzetini tatmaya veya nimetlerin rahatlığını görmeye teşvik etti. Etrafındaki herkese günyüzü gösterdi. Şair Amr b. İtnabe el-Ensari şöyle der:

[S:139]

Çaba benim ceddim yiğitlik benim babam
Tercihim değerli bir hamd
Mücadelem kötü nefsim
Amacım liderlik kahramanlık şeref
Sözüm her ne zaman hiddetli olursa
Fikrim hamdetme ve niyaz etme olur

⁹⁹ Gazneliler'in Kuzey Hindistan'da yayılmasına engel teşkil eden Hindûşahi hanedanına saldırı düzenleyip Hint Hükümdar Caypâl'ı yenilgiye uğratarak Lamgan ve Peşaver arasındaki toprakları hâkimiyet alanına kattı. Bu bölgede oturan Halaç Türkleri ve Afganlar da ona katıldı. Bu seferler sonunda adı geçen yerlerde artık hutbe Sebûk Tegin adına okunmaya başlandı ve onun adına sikke basıldı.

(Sebûk Tegin) savaştaki akınları ve hücumları esnasındaki stratejileri, mevzileri ve tutumlarından hatırladıklarını Gumar'da bana şöyle anlattı: *Ben bu silah arkadaşlarımla düşmanların karşısına çıkıp dikildim. Bizim sayımız çok azdı. Onlar ise çok büyük bir topluluktan oluşuyordu. Herkesin yiyip içeceği katıklar tamamen bitinceye kadar onlarla girdiğimiz mücadeleye ara vermedik. Çok zor anlar yaşadık. Bunlar bir tarafa elimizde hiçbir cephane kalmamıştı. Takviye birliklerin geleceği ümidimiz de yoktu. [S:140]Önümüzde büyük bir ordu, arkamızda azgın filler ve elimizde ise sadece kılıç ve topuzlar vardı. Avazlarının çıktığı kadar bağırip bana bu saldırılara karşı nasıl direneceğimi sordular. Harp taktiklerimi kullanarak onlara çıkış yolunu gösterdim. Askerlerim buğday ve arpadan yapılan sevik yiyeceğini buldular. Bir lokma alan yaverlerim tekrar saldırıya geçti. Ey düşmanlarım artık şimdi benimle sizin aranızda kısmen eşitlik sağlandı. Allah'ın yazdığı kaderle biz onlara yeterli geldik. Allah bize zaferi nasip edinceye kadar çarpıştık. Sonunda Allah bu sıkıntı ve zorluğu giderdi. Savaş hazırlığı yapılan günlerde ben onların her birisi için Ecdah¹⁰⁰ gibiydim. Kendim için ve onlar için arkalarında küçük bir çakmak gibi teşvik ediyordum. Azıcık bir yiyeceği paylaşıp gece gündüz idare ettik. Hoş olmayan bir müdahale ve sakıncalı bir durum kaskacında büyük bir zahmet çektik. Okların vızılması ve kılıçların şakırtısı duyuldukça başlar gövdelerden ayrılıp cansız bedenler yere düşüyordu. Allah bize zafer rüzgarını estirip bizi galip edinceye kadar savaşa devam ettik. Kâfirler hak ettikleri en kötü cezayı buldular. Arkalarını dönüp kaçmaya başladılar. Yere serilmiş ölümler ve kanları kuma bulanmış yaralılar arasından geçtiler. Kaçanların bir kısmı boğazlandı. Yorulup teslim olanlar ise esir alınıp elleri tabaklanmamış deri parçasıyla bağlandı. Elinden geleni yaptıktan sonra işini Allah'a havale eden bir kimseye Allah'ın ne kadar güzel şeyler takdir ve nasip ettiğini bir kez daha gördüm. [S:141] Sebûk Tegin sadece emirlikle yetindi. Mal mülk kazanıp biriktirmek için çabalamadı. Eline geçeni infak edip paylaşmaktan çekinmedi. Sultan bile olsa halktan birisi gibi yaşadı. Mali durum konusunda arkadaşlarından birisi gibiydi. Başka geliri olmadığı için ona bir maaş tahsis edilmişti. Maaşından ihtiyacı kadarını alıp geri kalanı ihtiyaç sahiplerine dağıttı. Biriktirdiği tek şey haftada bir veya iki sefer gelen misafirlerine yetecek kadardı. Devletin durumu iyileşip genişleyinceye kadar böyle devam etti. Daha sonra*

¹⁰⁰ Farşlı cahiliye şairi Amr b. Amir.

başkanlık ihtiyaçları tamamlanıncaya kadar ihtiyaca göre artış yapılması için adamlarına talimat verildi. Bir şiirde şöyle denir:

Yüce ruhu onu lider yaptı
Ve ona atılganlığı ve cesareti öğretti

Vilayetinin yaması genişler genişlemez hacmi de büyüdü. Koruması altındaki hazine [S:142] arazileri imar edildi. Nefisler onun heybetinden şefkat gördü. Tamahkârlar onun yardımına bel bağladı. Onun fethettiği yerlerden birisi de Büst¹⁰¹ şehridir. Bunun sebebi burası daha önce Baytoz'un mülkünde idi. Togan Tegin isimli bir hükümdar burayı gasp ederek almıştır. Sebük Tegin onu mağlup ederek Büst şehrini ele geçirdi. Nitekim o bu topraklarda devamlı yağmalama yapıyor ve çatışma çıkarıyordu. Bu durumu ortaya çıkarmak ve ona izah etmek için, elindeki malı ve yanındaki oğluyla beraber Emirû'l-Mazi'ye sığındı. Ona nefsiyle itaat edeceğini ve gerektiğinde malıyla da hizmet edeceğini söyledi. Onun çağrısına cevap verdi. Durumu iyice araştırdı. Daha sonra büyük bir ordu hasmının karşısına dikildi. Büst şehrinin kapısını çökertinceye kadar ilerledi. Baytoz onun kışlasına saldırdı. Aralarında çok çetin bir savaş oldu. Aman dileyene dek savaş rüzgarı esti, oklar uçuşturdu, yaralardan akan kanlar sel oldu. İki grup vuruşunca develeri yedenler yularları atıp kaçtılar. Emirû'l-Mazi karşı ordunun kalbine saldırdı. Yerlerini tespit edip nokta atışı yaptı. Kentin caddeleri kemerleriyle bağlanmış esirlerle doldu. Her bir taraftan saldırılar düzenlendi. Sonunda şehir muhafızları çıkıp tepelerin eteklerine ve vadilerin derinliklerine doğru dağılıp kaçtılar. Bazıları da ağaç kovuklarına saklandı. Togan oraya yerleşti ve onun (Sebük Tegin'in) iyiliklerine teşekkür etti. Verdiği güvence gereğince olumlu hareket etti. Dili ve malıyla gayret etti. Bu durum söz ile ihlal arasında bir sırdı. Anlaşmayla ihtilaf arasında tercih ediyordu. Faaliyete geçme vakti gelince emir (Sebük Tegin) ondan sözünde vefalı olmasını istedi. [S:143]Gerektiğinde ona sert davrandı. Bazen sert bazen yumuşaktı. O ikisi (Sebük Tegin ve Togan Tegin) engin bir sahrada idiler. Ona değer vermeden önemsizce konuştu. Tabii durumu zorladı. Eline bir kılıç geçinceye kadar sözle razı olmadı. Prens eline öyle vurdu ki büyük bir yara açtı. Hainliği ortaya çıkınca eline bir kılıç vurdu. Oluk oluk kan akmaya başladı. Yemininin yarısı neredeyse kanla dolacaktı.

¹⁰¹ Helمند nehir kıyısı üzerinde Sicistan bölgesi üzerindedir.

Diğerini istedi. İki grubun karışması ona engel oldu. Emir, arkadaşlarına ve ev hizmetçisine bu azgınları kovmalarını işaret etti. Emir bu bölgeleri karanlıklarını aydınlığa çevirdi. [O toprakları kandan ve cesetlerden temizledi.] Tan yeri ağardı ve Büst şehri berrak bir hava ile güne başladı. Şehir boylarındaki ihtilaflar temizlenmişti. Mevcut devletinin şiarı ile nida etti. Baytoz ve Togan, Kirman ve Sicistan nahiyelerine uzandılar. [S:144]O ikisinden hiçbiri bir daha karşılaşmayı hayal ederek arkasına bile dönüp bakmadı. Fetih vesilesiyle Emir'den (Sebûk Tegin'den) istifade eden grupların arasında “Ebû'l-Feth Ali b. Muhammed el-Büsti” vardır. Allah rahmet etsin kendisi “et-Tecnis” isimli kitabın yazıdır. O daha önce Baytoz'un kâtibiydi. Onun gerçek durumu keşfedince sohbetlerine katılmadı ve ondan ayrıldı. Emir'e kendisinden bahsedilince onu huzuruna getirtti ve iyilikte bulundu. Yazı konusunda kimseye itimat etmediği kadar ona itimat etti. Çünkü onun gibi yetenekli, liyakatli, verimli, bilgili, ileri görüşlü, deneyimli ve dirayetli birisine ihtiyacı vardı.

Ebû'l-Feth el-Büsti bana anlatırken şöyle dedi: “el-Emirü'l-Mazi (Sebûk Tegin) beni görevlendirince özel görevleri der-uhde etmek ve divanının sırlarını kaydetmek konusunda bana güvenilir sekreter (başkâtiplik veya özel kalem müdürlüğü) makamını verdi. O zaman Baytoz henüz hayatta idi. Beni kıskananlar bana dil uzatıp benim saygınlığıma zarar vermek istediler. Çok güvenilir özel kâtiplik görevime leke sürmeye çalıştılar.[S:145] Bu tür asılsız sözleri dinlemeyi tercih ederek onlara kulak kabartarak kalben meyledenlere ve özellikle de mürekkep yalamışlara karşı gönlüm kırıldı. Böyle yapmakla onların ekmeğine yağ sürmüş ve okun hedefine varmasına yardım etmiş oldular. Onlardan birisini yanıma getirtip ona şöyle dedim: “Aranızda bu sanat erbaplarından benim gibi himmeti olan varsa gelsin buyursun. Ancak o, Emir'in bana gösterdiği yerden daha yüksek bir makama yükselemez. Diğer bir ifadeyle ben bu konuda sizden daha üstün olmak zorunda değilim. Nitekim Emir bu işe beni layık gördü ve bana yetki verdi. Bu bir nasip meselesidir. Emir kendi özel işlerinde, gizli yazışmalarında, gizli işlerinin tertip edilmesi, düzenlenip programa alınması konularında beni tercih etti. Ne var ki ben göreve ilk başladığım zamanlarda bile bu konuda çok tecrübeli idim. Emir'in özel sekreterliğini büyük bir hassasiyetle yapıyorum. Krallığın bazı taraflarına gitmek için ondan izin istemem gerekir. Bu iş onun inisiyatifindedir. Onun istediği şekilde hizmet veririm.” Bu açıklamaları duyunca doğru görüşe yaklaştı ve hasetçilerin

tuzaklarından uzaklaştı. Duyduğu şeylerle içi rahatladı. Bulduğum makamı hak ettiğimi anladı. Daha sonra Emir bana Ruhhaç nahiyesini işaret etti. Bana çağrı gelene kadar orada yönetici olarak kalmamı istedi. İstedğim şekilde idare etmem için bana yetki verdi. Bunun üzerine rahat bir kafa, huzurlu bir gönül, bol bir azık, iyi bir hal, selim bir dil, sağlam bir kalem ile o tarafa doğru yola çıktım. Böylece suçlamalardan uzak bir yerde rahatça görev yapma imkânım oldu.

Dedi ki: sonbahar mevsiminde bir gece yolda giderken önümdeki bir eve misafir oldum. Sabah olunca misafirhaneden inip namazımı kıldım. Akabinde tesbih çekip dua ettim. Sonra bineğime bindim [*yönetime geçtim*]. [S:146]Sabahın ilk ışıkları ufku aydınlattı. Sağ tarafı yeşilin her tonuyla kaplı bir köyün üzerine parlak ışıklar yansıdı. Önünde sanki zebercetten serilmiş döşek gibi bir arazi vardı. Bu arazi inci ve mercanlarla işlenmiş, akik ve has altın suyu ile süslenmişti. Bu araziler arasında yılanların karnı gibi ince ve uzun nehirler akıyordu. Hayat suyu berraklığında bitkilere can suyu veriyordu. Nesim rüzgarları esti. Ortılığı keskin bir misk kokusu ve kuvvetli bir amber kokusu kapladı. Bu manzaradan yola çıkıp güzel bahçeleri tasavvur ettim. Sonra bir anda yanımda getirdiği bir edebiyat kitabı aklıma geldi. Ona doğru yeltendim. [*Onu kendi canım ile birlikte taşıdım.*] Böyle bir makam ve gidişat hakkında bir yorum ve işaret almak için tefekkür ederek bir sayfa açtım. Bu sayfanın başında şöyle bir şiir vardı:

Unutkanlık sona yaklaştığında
Hangi amaçta olursan ol umursama

[S:147]Dedim ki: Allah'a yemin olsun ki bu konuşan bir vahiy. Yorum ve işaret, gerçekten çok doğru. Ailemin özlemiyle ilerledim. En verimli bir yaşam, bol bir nimet ve imkân, en tatlı içecekler ve en lezzetli yiyecekler ile orada altı ay ikamet ettim. Emir'den bana bir çağrı mektubu gelene kadar orada böyle güzel bir hayat sürdürdüm. Emir bu mektubunda büyük bir hürmet, nazik bir davet, güzel bir tertip ve hoş bir selam ile beni kendi huzuruna çağırdı. Hemen ayağa kalkıp yola koyuldum. Aynı gün içinde ona vardım.

Böylesine güzel bir yerden geri tercih etmemim sebebi; görüşmeler esnasında emirin delil olarak ortaya koyduğu fikirlerinde, ruzname yazılmasında, tutanakların tutulmasında, onun statüsü ve makamı adına üst yazı yazılmasında özel kalem

müdürü olarak ona yardımcı olmaktı. Artık kendi kalemleriyle kendisi düzenleme yapmaya başladı. Mensur eserler onun onayı ile yayımlandı. Bu eserlere onun ibareleri dokunup bezendi. Onun yaptığı fetihler ve kazandığı makamlar hakkında farklı türlerde yazılar kaleme alındı. Sultan Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-Mille dönemine kadar böyle devam etti gitti. Hizmetten ayrılma kararı çıkana kadar daha önce yapmış olduğu fetihlerden birkaçı hakkında ona yazı yazdı. İradesi ve kastı olmadan onu Türk diyarına attı. Orada garip olarak öldü. Yaşamı paylaştığı kimselerden herhangi bir yardım görmedi.

Prens bu bölgelere yerleşince, onun davetindeki şiar (slogan) üzerine en uç ve dipteki yerleri ve içeceklerini ona tasvir ettim. Tatlı yiyeceklerinden ve güzel imkânlarından bahsettim. Kendi yerine vekil olarak bu böyleye güvendiği özel adamlarından birini koydu.

[S:148]Kusdar¹⁰² yöresi onun gidişinin ardından düştü. Halkı şımarıp yoldan çıktı. Etrafı ve diğer bölgeleri korunaklıdır. Oralara tırmanıp çıkmak zordur. Tehlikeli yolları vardır. Derin çatlaklar ve çukurlar vardır. Patika yollar ve sert kayalıklar vardır. Girişi dar olup izinsiz girmek neredeyse imkânsızdır. Destur almadan girmek isteyenlerin yolu varamadan kesilir. Mağaraların çığlıkları yolcuları korkutur. Atlar ürker, gözleri kararır aynı eksen etrafında dönmeye başlar. Prens bu çetin yolun düzeltilmesi için ferman verdi. Dağların zirvesinden dolaşan ve çevre vadilere bağlanan bu yolun yapılmasını istedi. Bu fermana bir cevap gelmesini beklemeden hemen harekete geçti. Atını mahmuzladı buraya hücum etti ve aynı günde orayı alıp yeniden fethetti. Şair şöyle der:

[S:149]

Götürdü götürülecek olan kışlık eti
Aceyleyle ağırlama için o kavme et kızartıyor
Aygır susturulduğunda kısraklar ortaya kondu
Köpekler bağırды çocuk karşı çıktı

Sonra o bölge halkı ona minnet etti. Onun eliyle daha önceki iyi hale geri döndü. Sadakat nişanesi olarak ona nimetler ve mallar takdim etti. Prens onları bir iyilik ve güzellik olarak iade etti. Kendi şahsı için değil, hazine için gelir kaynağı olsun istedi. Her yılın sonunda peşin bir mal alınmasına onay verdi. Minberler onun

¹⁰² Makran bölgesinin Turan nahiyesindeki bir kasaba.

ismiyle imar edildi. Onun adına hutbeler okundu. Sultan ilim meclislerine katıldı. Kendi varidatındaki bilgilerle iştirak etti. Seferdeyken veya yerleşik hayatta iken bu meclislerden geri durmadı. Sultan bir gazi ve mücahit olarak Hindistan taraflarında at koşuşturmaya devam etti. Bu bölgelere saldırılar düzenledi. Sarp dağlarındaki kaleleri fethedip zapt edinceye kadar attan inmedi. Devlet hazinesinin bu bölgelerdeki mallardan gelir elde etmesini sağladı. Bölgede bulunan adamları istihdam edip onlardan yararlandı. Hepsini kendi eliyle tahsil etti. Oranın hazinesini kendi saltanatındaki sisteme uygun olarak yeniden düzenledi.

[S:150]Daha önce sadece kâfirlerin yaşadığı bir darü'l-harp olan bu sınır boylarını fethedip orayı İslam ile tanıştırmaya kadar bu kalelere saldırmaya devam etti. Nitekim Müslümanlar henüz buraya ulaşmamıştı. Dolayısıyla burada İslam'ı hatırlatacak bir emare yoktu. Hindûşahi hükümdarı Caypâl onun bu maksadını öğrendi. Hâkimiyet kurduğu toprakların alanı gittikçe bükülüp daralmaya başladı. Etrafındaki vilayetler bir bir düşüyordu. Hüküm sürdüğü havzada kendisine bir zarar ve aşağılık dokundu. Kendi tahtını ve bölgedeki prestijini korumak için harekete geçti. Gün geçtikçe ortaya çıkan gelişmeler onu rahatsız ediyordu. Onun gözünde yeryüzü iyice daralmış ve dünyası başına yıkılmış gibiydi. Bu durumdan kurtulmak için bizzat kendisi askeri bir hareket başlattı. Bağlı bulunduğu aşiretinden ve ordusunun önde gelen büyük birliklerinden yardım istedi. Diğer Hint prensleriyle (racalarla) anlaştı. En iri filleri topladı. Kendi tapulu arsası gibi gördüğü topraklara gelip yerleşen Müslümanlardan intikam almak istedi. Büyük bir askeri güç kullanarak İslam'ın buradaki nurunu söndürmek istedi. Nitekim ayeti kerimede şöyle buyrulur: *“Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır.”* (Saff, 61/8). Ordusuyla Lamgan'a¹⁰³ kadar yürüdü. Kendi askeri gücüne çok güveniyordu. Çevresindeki askeri güçten çok emindi.[S:151] Şeytan onun kafasını pisletti. (Aklına kötü fikirler getirdi.) Beynindeki siyahlıkları kızarttı.¹⁰⁴ Kötü niyetli birisi olduğu için şeytanın fısıltılarına kulak verdi. Burayı kolayca alabileceğini zannetti. Aldıktan sonra da böbürlenerek yürüyüp caka satmayı planladı. Ancak evdeki hesabı çarşıya uymayacaktı.

Emir (Sebûk Tegin) onun bu şımarıklığını ve başarı planlarını duyunca onunla vuruşmak için hazırlık yaptı. İslam'ın yayılmasını engellemeye çalışan Caypâl'a karşı savaşmak için birliklerini topladı. İslam'a gönül veren askerlerden bir

¹⁰³ Gazne'ye yakın bir yer.

¹⁰⁴ İnsanlara ve hayvanlara musallat olan bir hastalığa yakalandı.

ordu oluşturdu. Her birine kendine uygun görevler verdi. Ordusuna bir konuşma yapıp onları savaşa teşvik etti. Yol boyunca hiçbir canlıya, bağ ve bahçeye zarar vermemelerini istedi. Gazne'den yola çıkıp Caypâl'ın bulunduğu yere doğru ilerledi. Bu seferdeki amacı Allah yolunda güçlü bir Şekilde cihat ederek İşlam'ın izzetini ve Müslümanların namusunu korumaktı. Her iki ynden adamlarıyla harekete geçti. Onun adamları geceden bir parça (görünmeyen bir ölüm makinesi) gibi veya (her Şeyi önüne katıp sürükleyerek helak eden) dağlardan kopup gelen bir sel gibiydi. Onunla birlikte Sultan Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-Mille¹⁰⁵ de vardı. Nitekim o, kükreyen bir aslan, saldıran bir akrep, yere seren bir ölüm gibiydi. Allah'ın izniyle önünde durabilecek hiçbir güç yoktu. Ona kolay gelmeyen hiçbir zorluk yoktur. Onun çözemediği hiçbir düğüm yoktur. Onun bkemediği hiçbir bilek yoktur. Onun dağıtamadığı hiçbir birlik yoktur. Canını bağışlamadıka ondan hiç kimse kaçamaz. Nihayet iki ordu arasında günlerce süren etin bir savaş başladı. İki ordu birbiriyle kapıştı. Düşman birlikleri darbe yedikçe başları döndü. Birlikleri darmadağın oldu. Kâfirler dağların arasındaki dar geçitlerden kaçmaya başladılar. Bu geçit Gavzak olarak bilinir. [S:152]Bu geçit üzerinde leş kargaları srf yapar. Bulutlar ordusu bu geçitten geçişe izin vermez. Geitin her bir tarafında kuytu yerler ve çıkıntı bölümler vardır. Düz yerleri olsa da yolları kıvrımlıdır. Bu bölgede yaşayan Müslümanlar zillet içinde yaşamayı kabul etmezler. Onların hayat anlayışı temizlik bakımından Hanefi Őeriatının suyu gibi paktır. zerine pislik kondurmaz. Onun içtiği suda bulanıklık ve tortu yoktur. Şayet iradesi dışında içine pislik düşse, gökyüzü(ndeki yağmur bulutları) ve esen rüzgarlar bunu temizler. Şimdi bu bulutlar gelip o kâfirlerin önünü kapattı. Ortalığı karanlık brd, nlerini göremez oldular. Farklı açılardan rüzgarlar eserek onları hallaç etti. Derin çukurlarda ölüm çığlıkları yankılandı. Ufukları zemheri soğuğu kapladı. Kırmızı lm açıkça görünmeye başladı. Büyük bir azabın hakikati açıkça belirdi. Sultan bu necasetlerin boynunun vurulmasını emredince ortalık kan revan oldu. Kıyamet gnahkrkfirlerin başına koptu. Ard arda Şimşekler ve yıldırımlar aktı. Korkunç rüzgarlar onların etrafını kuşattı. Gökyüzünü onların başlarını soğuk file atıp kafalarını dondurdu. Zevba cinleri başlarına üşüştü. İyice sıkılıp kan ter içinde kaldılar.[S:153]İnandıkları doktrinler ve yaşadıkları korkular onları kr etti. Etraflarına örülen ağlar ve çekilen Őeritler nlerini bloke etti. Gulyabanilere ve karabasanlara teslim oldular. Ecelleri

¹⁰⁵ Gazneli Mahmud.

gelmeden önce defalarca ölüp ölüp dirildiler. Sonunda ölümün soğuk yüzüyle tanıştılar.

İşlerin iyice sarpa sardığını anlayan Caypal, barış teklifi gönderdi. Vereceği bir miktar mal (bir milyon dirhem) karşılığında ateşkes yapılmasını önerdi. Ayrıca bir sürü (elli adet) fili Sebûk Tegin'in emrine vermenin yanı sıra sınır bölgesindeki bazı kasaba ve kaleleri de Gazneliler'e vermeyi önerdi. Bu teklife sıcak bakan Sultan ihtiyar heyeti ile görüşükten sonra bunu kabul etti ve Caypal ile anlaşmaya varıldı. Sultan Yeminü'd-devle ve Eminü'l-Mille o elçilerle birlikte nehri geçip yoluna revan oldu. Daha fazla kan dökülmesini istemedi. Milletler arasında tatsızlık ve zorbalık olsun istemedi. İslam'ın izzet ve şerefini korudu. Âlemlerin rabbi olan Allah'a güvenip sadece O'na dayanmanın nasıl bir netice verdiğini gösterdi. Durum sakinleşince o bölgeden ayrıldı. Ancak Caypâl sözünde durmayıp ikinci kez mağlup olunca hilenin bir şeye yaramadığını anladı ve Sebûk Tegin'in hükmüne boyun eğmek zorunda kaldı. Bu sefer itaat edeceğini söyleyip yalvardı.

Onun özlü sözü şöyle idi: Hintliler'in hamiyet ve gayretini gördünüz. Ancak onlardan korkmadınız. Ölümü küçümsediniz. Ölüm gidip onlara zarar verdi. Ganimet elde etmek, fillere sahip olmak ve fey almak için anlaşmaya oturmasaydınız sizin akıbetiniz de onlar gibi olabilirdi. Mal sevdasıyla yaşamak, filleri beslemek, yanan ateşin etrafında hizmetçilerin dolaşması, adamların birbirlerini[S:154] ağırlayıp harp eğlencesi yapması ve kılıçları tokuşturması gibi hayallere dalsaydınız sizin sonunuz ateşten sonra kalan küller olurdu. Yar ve yarenlerinizden ayrılmış olurdunuz.

Sultan onun bu konuşmasını duyunca, doğruluğunu hissetti ve hedeflerini gerçekleştirme konusunda ümitsizliğe düşmedi. Başarıda dinin oynadığı rolü ve ona sahip çıkanlar üzerindeki etkisini gördü. Bu uğurda malıyla ve canıyla mücadele eden nice civanmertler vardı. Azıkları bitmiş bir halde kelle koltukta kılıç sallarken hiçbir zaman geri dönmeyi düşünmediler. Netice itibariyle Sultan Yeminü'-Devle ve Eminü'l-Mille, Caypal'ın önerdiği bir milyon dinarı ve elli fili kabul etti. Ayrıca bazı kaleleri ülkesinin kenarındaki bazı nahiyeleri verecekti. Ancak bu topraklardan ayrıldıktan sonra vermeyi şart koştu. Sultan aşiretiyle birlikte ayrıldıktan sonra sözüne vefalı olmasını istedi. Nihayetinde paraları ve filleri nakit, anlaşmada zikredilen yerleri ise söz olarak aldı.

Onunla birlikte zorluk çekip zulüm görmesin diye bir meselesi ve ihtiyacı için iki kılavuz gönderdi. Ona eşlik etmelerinde bir amaçları vardı. Anlaşmada şart

koşulan yerleri teslim almak için güvendiği adamlardan birkaç kişi daha gönderdi. Bir müddet yolda yürüdüktan sonra verdiği sözü hafife aldığını anlaşıldı. Onlarla kötü bir vicdan ve ahlaksız sözlerle konuştu. Doğru bir görüş bildirmekten aciz olduğu için çelişkili sözler ifade etti. Aşiretindeki rehin alınanlara bedel olarak onun sohbetine katılanlar tutuklandı. Sultan'a onun bu yaptıkları şeylerin haberi verildi. Sözünde durmadığı ve hainlik ettiği bildirildi. Emir bu haberi teyit etmek istedi. Ardı sıra gelen haberler onun maskesini yere düşürdü ve gerçek yüzünü gösterdi. Emir anladı ki Allah onun kalbini mühürlemiş. Kendisiyle başbaşa kalıp sakın kafa ile bir süre düşündü. Onun bu küfrü ve hainliğine karşı nasıl bir ceza vermek gerektiğini istişare ettikten sonra onun memleketine tekrar saldırmaya karar verdi. Onun yaptığı bu pislikten ve çıkardığı fesattan o beldeyi kurtarmak istedi.[S:155] Silahlı birliklerden ve alay muhafızlarından bir ordu oluşturdu. Ona hizmet eden uşakların yanı sıra yakın arkadaşları ve özel yardımcıları ona destek verdi. Sadece Allah'a tevekkül ederek yola çıktı. Elinden geleni yapıp zaferi Allah'a havale etti. Onlara yetişinceye kadar ordusuyla birlikte Hint topraklarında yürümeye devam etti. O noktaya vardığında Caypâl'in hangi muhafızı onunla düello yaptıysa sonu ölüm oldu. İki ordu karşılaştığında Allah vadettiği zaferi nasip etti. Onlara ağır bir darbe vurup büyük bir yara açtılar.

Sonra Lamgan'a yöneldi. Burası etrafı korunaklı bir toprak parçasıdır. Çok meşhur çeşitli meyveleri vardır. Allah'ın takdiri ile burayı fethetti. Kâfirlerin yaktığı küfür ateşini söndürdü. Puthaneleri yıktı. Oraya İslam'ın şiarını (minareli camiler) inşa etti. Ortalığın sakinleşmesi için bir müddet bekledi. Yöredeki pislikleri ve alçakları temizledi. Müşrikleri zillete uğrattı. Müslümanların kalbine su serpti, gönüllerini huzura erdirdi. Hedefine ulaştıktan sonra elde ettiği ganimetleri ihtiyaç sahiplerine dağıttı. Elinden geldiği kadar yoksulları gözetti. Kendi eli ve dostlarının elleri bu bölgenin ganimetleri, malları, cömertlikleri ve bereketleriyle dolup taşı. Ardında yardım etmedik hiç kimse bırakmadı. Herkes bu zaferin nimetinden istifade etti. Elleri parayla gönülleri huzurla doldu. Onun (hakkında yazılan) kitapları ufuklarda uçmaya başladı. Uzak beldelere gönderilip onun eliyle İslam'ın yaptığı fetihlerden bahsedildi. Has olsun avam olsun bütün halk bu rahata iştirak etti. Yüzleri güldü ve gönülleri açıldı. Ona böyle güzel işler yapmayı nasip ettiği için Allah'a hamd ettiler. Caypal ise verdiği sözünde durmamanın cezasını gördü. Yaptığı anlaşmayı defalarca bozmuş ve metnini sıra dağların tepesine atmıştı. Askerleri çok

üzgündü (ağızlarını bıçak açmıyordu). Özel muhafızlarının yüzlerinde ise keskin kılıç yaralarının izleri vardı. [S:156]Yüzleri sanki kartallar ve sırtlanlar tarafından parçalamış gibiydi. (Gücü) elinden düştü ve pazısı (birlikleri) gevşedi. Çok pişman oldu. Kıyamet başına koştular. Ne yapacağını bilemez bir durumda bakakaldı. Bir süre içine kapanık bir şekilde kimseyle konuşmadı. Bu gelişmelerin ardından geleceğe yönelik olarak ne yapacağını bilemedi. Sonra onu dik kafalılık ve anlamsız inat harekete geçirdi. Galip gelmeyi ümit ederek intikam almak için yeniden bir düello yapmak istedi. Düşündü, taşındı. Sonra durup tekrar bir daha düşündü. Sonunda karar verip azmetti. Birliklerini çağırıp topladı. Sayıları yüz bini geçti. Onun bu durumu (Gazne'ye doğru yürüdüğü) Sultan (Sebûk Tegin)'a haber verildi. Onu karşılamak için hazırlıklarını yaptı. Müminleri savaşa teşvik etti. Ordusuyla gönlü huzurlu ve zaferden ümitli bir şekilde yürüdü. Nihayet iki ordu birbirine iyice yaklaştı. Sultan kâfir güruhu gören bir dağın tepesine çıktı. Dağın zirvesinden onlara doğru baktığında onları farklı yerlerden gelip toplanmış bir karınca sürüsü ve sağa sola zıplayıp duran, darmadağın bir çekirge sürüsü gibi gördü. Aslan gibi kükreyip kurt gibi uluyunca bu koyun sürülerini ürküttü. Allah'ın veli kulları bu sünnetsiz kâfirlere saldırdı. İman dolu göğüslerle onların ataklarına cevap verdiler. Kalpleri yakini iman ile doluydu. İman gücüyle vuruştular. Nöbetleşe kendi aralarında yer değiştirdiler. Her hamlede beş yüz askeri yere serdiler. *[(Bunların bir kısmı okçuydu. Onlara zor anlar yaşatıp korkuttular. Mücahitler okçulara doğru akın ettiler. Sonunda onları etkisiz hale getirdiler. Düşman birlikleri püskürtüp yerlerine geri döndüler. Birlikleri yarıp topluluklarını dağıtmışlardı. Ordu çil yavrusu gibi dağılıncaya ördük gibi avlandılar.)]* Parçalayıcı topuzlar ve delici süngülerle paramparça oldular.[S:157] Düşman pes deyip aman dileyinceye kadar saldırılar devam etti. Çekirge sürüleri bitmek bilmiyordu. Birisi vurulsa ardından bir başkası zıplıyordu. Yapabileceklerini yaptılar. Planlarını uyguladılar. Ancak bunlar işe yaramadı. Harp iyice kızıştığında yardım istediler. Başlarında topuzlar paralandı. Büyük bir hamle daha yaptılar. Ancak ayakları kaydı. Büyük ordu var gücüyle hücum etti. *[(Cenk ateşi iyice kızardı. Ayaklar baş, başlar ayak oldu.)]* Ortalık birbirine karıştı, toz duman oldu. Savaş safları birbirini çağırdı. (Tekrar toplanmak istediler.) Kılıçlar dışında sebep kalmadı. (Sadece kılıçlar konuşuyordu.) Vuruşlar ihtilaf etti. (Birlik olamadılar). Uzunlarla kısaların yerleri değişti. (Harp düzeni bozuldu.) Ortalık toz duman oldu. Göz gözü görmüyordu. Gözler serpuş ve peçelerin

içine saklandı. Süngü yemeyen taraf ve kılıç yarası almayan bir yer kalmadı. Fillerle karşılaşmayan bir adam kalmadı. Facir kâfirlerin iyisi yok. Pislikler ve alçaklar hezimete doymadı. Ancak her şeylerini kaybedince silahlarını bırakıp teslim olmak zorunda kaldılar. [S:158]Mühimmatlarını, fillerini ve but etlerini teslim ettiler. Çöl kumları ölü ve yaraların kanlarıyla boyandı. Keskin kılıç yaralarından kanlar akıyordu. Bu manzarayı görenlerin yürekleri ağızlarına geldi. Ancak bu savaş hali gereği yapılan bir şeydi. Bu Allah'ın kevnî bir kanunundan ibaretti. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: “*Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın kanununda asla değişme bulamazsın.*” (Ahzap, 33/62)

Akılsız Hintli başların cezasını ayaklar çekti. Bulduklarını yörenin uç kenarındaki bazı yöreleri teslim etmeye razı oldular. Bu bölgelerde kendilerini andıran şiarı (mabetleri) terk edecekler. Söz konusu bu bölgelerin hangileri olduğu Sultan'a anlatılıp tarif edildi. Farklı türlerde birçok mal aktarıldı. Daha önce yapılan vergi sözleşmesi feshedildi. Birçok küçükbaş hayvan alındı. Ayrıca savaş eğitilmiş yüz tane fil alındı. Bu vesileyle ordunun mukavemeti artırıldı. Bu bölgede ikamet eden Afganlar ve Halaç Türkleri de Sebûk Tegin'e katıldı. O ne zaman isterse onun hizmetinde olduklarını ve binlerce cengâver ile ona askeri destek vereceklerini söylediler. Tüm imkânlarıyla ona yardım etmeye ve kayıtsız şartsız itaat etmeye söz verdiler.¹⁰⁶

Horasan Valisi Sultan Ebû'l-Kasım Nûh b. Mansûr'un imdadına hemen yetişmek gerekiyordu. Buhara'daki valilik köşkünden ve kara yağız atından ayırıp sürgüne gönderen Türk ordusuna karşı ona yardım etmek gerekiyordu. (Oğlu Mahmud ile birlikte harekete geçen Sebûk Tegin, Herat yakınındaki savaşta (384/994) Ebû Ali ve Faik el-Hassa'ya) arkalarından saldırıp hezimete zorladı. Devletin diğer yardımcıları ona (II. Nûh'a) destek olmak için harekete geçmezken imdadına Sebûk Tegin koştu. (Tahtını Sebûk Tegin'e ve oğluna borçlu olan II. Nûh, Sebûk Tegin'i Belh valiliğine, oğlu Mahmud'u da Horasan kolordu komutanlığına tayin etti.) O, böyle bir nimeti kazanarak elde etti. Şüphesiz ki Allah onda güzellik vasfı ile ismini bir araya getirdi. Bu güzellikten maksat yüz güzelliği değil hal ve huy güzelliğidir. [S:159]Onun manevî değerini artırıp parlattı. Onun üstün gayretlerini ve ciddi çabasını oğluna başkomutanlık görevinin devredilmesine vesile yaptı. Onun

¹⁰⁶ Bu sırada Samâni Devleti'nin Türk kumandanlarından Horasan Sipehsaları Ebû Ali es-Simcûri ve Faik el-Hassa, II. Nûh'a karşı birleşerek Buhara'ya hâkim olmak istediler. Zor durumda kalan II. Nûh, Sebûk Tegin'i yardımına çağırdı.

ismini de güzel bir şekilde yad edilmesini sağladı. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: “İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir.” (Cuma, 62/4)

C. VELİAHT EBÛ'L-KASIM NÛH B. MANSÛR'UN SALTANATI, ÜLKESİNDEKİ KONUMUDAN, KÖŞKTEN VE SALTANATTAN UZAKLAŞTIRILMASI HAKKINDA TÜRKLER'İN ÇOK İSTEKLİ OLMA SEBEPLERİ

Saltanat Ebû'l-Kasım Nûh b. Mansûr'a 365 yılında intikal etmişti. Onun yakınları ve kabilesi ona biat edip söz vermek için toplandılar. Birçok mal sarf edildikten ve yirmilikler¹⁰⁷ dağıtıldıktan sonra biat ettiler. Samâni vezirlerinin çalışıp tırnaklarıyla biriktirdikleri malların neredeyse tamamı dağıtıldı. Oysaki bunları biriktirmek için çok risk almışlar ve didinmişlerdi. Bu vezirler arasında Ebû'l-Fadl el-Bel'ami ve Ebû Ca'fer el-Utbi vardır. Ayrıca bakanlıkta, kraliyette ve ülkenin işlerini düzenleme konusunda [S:160] onun makamında bulunan diğerleri vardır.

Ebû'l-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Simcûr o zamanlar Nişabur ordusunun sahibi (komutanı) idi. Onun hükmüne razı olma konusunda incelik gösterdi. Veliht henüz yaşı küçük ve gençliğinin baharında çiçeği burnunda bir delikanlı olmasına rağmen Simcûr ona biat (bağlılık yemini) etti. Ancak onun döneminde devlet erkânında onun gibi küçük ve liyakatsiz görevlilerin olması nedeniyle devletin mutlak gücü zayıfladı. Tahtın ayakları gevşedi. Sonuçta biat yapılmıştı. Ancak vezirlik makamı Ebû'l-Hasan el-Utbi (Allah rahmet etsin)'ye verildi. Göreve geçmez yönetime bir canlılık geldi. Raiyetine çok şefkatli davrandı. Makamın hakkını vermeye çalıştı. Yardım zafer ile üstlendiği bu görev teyit edildi. Devlet işlerini çok güzel bir şekilde planlayıp düzenledi. Gönüllere su serpti, halkın göğsü kabardı. Onun sayesinde bu devletin heybeti doğuya, batıya, uzağa, yakına her yere yayıldı.

Veliht Adudü'd-Devlet ve Tacü'l-mille (devletin pazusu ve milletin baş tacı) son derece kıymetli, zikri ulu, şanı yüce, ileri görüşlü ve sert fitratlı birisiydi. Emri altındakiler onun rızasını kazanmak için[S:161] sultanlıkla ilgili her türlü isteğine amade görev yaparlardı. Belki de bu izzet onun aklını başından aldı. Nitekim bu kerteden sonra uygunsuz bazı işler yaptığı rivayet edilir. Bazı yakınlarına iltimas

¹⁰⁷ Cülus bahşışı.

geçtiği sebebiyle tenkit edilmiştir. Her şeye rağmen yönetimde elinden geleni yapmış ve liderlik yeteneklerini kullanmıştır.

Bana Ahmed el-Harezmi anlatmıştır. Bu şahıs onun özel adamlarından birisiydi. Her yıl Beytullah'a (Mekke'ye) ve çevresine, ayrıca Rasûlullah'ın (s.a.v.) şehrine (Medine'ye) harç taşıma¹⁰⁸ sorumlusuydu. Yardımların gerekli yerlere ulaşmasını sağlayan devlet temsilcisiydi. Bana dedi ki: "Bir gün yanına girdim. Horasan yamaçlarından inip gelmiştim. Bana, kendi kefaleti içinde (sorumluluğu altında) bulunan işleri düzenleyip düzeltme ve sağlam bir şekilde yapma konusunda o şeyhin (Ebû'l-Hüseyin el-Utbi'nin) durumunu ve ödemelerini yapıp yapmadığını sordu. Sonra bana dedi ki: Bana onun çağrısını getir. Düşündüklerini ve planlarını bana arz etti. Bana daha önce detaylı bir şekilde teslim edilen bir tezkere ona arz edildi. Bu tezkere Irak diyarından bana taşınan harçlarla ve mallarla ilgiliydi. Bu nakliye kargosu arasında kenarları işlemeli özel siparişe yapılan bin tane elbise vardı. Bu elbiseler iyiliksever Veliht Ebû'l-Kasım Nûh İbn Mansûr adına gönderilmişti. Kendisi Emirü'l-Mü'minin'in (halifenin) dostudur. Ayrıca Şeyh Ebû'l-Hüseyin Abdullah b. Ahmed [S:162](vezir Ebû'l-Hüseyin el-Utbi) adına beş yüz işlemeli elbise vardı. Ayrıca (Devletin Kılıcı lakaplı) Hacib Celil Ebû Abbas Taş adına aynı sayıda muallime vardı. Adûdü'd-Devle bu nüshayı düşündükten sonra [*bu konu hakkında araştırma yapıp konuya vakıf olduktan sonra*] ben onun huzuruna tekrar girdim. Onu büyük bir tazimle selamladım. Üzerindeki bütün öfkeler kuş olup uçtu gitti. Sonra bana cevap verdi. Şayet İbnü'l-Utbi kendisine gelen şeyi ganimet bilmiş olsa ve onu idare etme konusunda tedbirli olsa ve bu yönleriyle öne çıkmış olsa kendisi için daha iyi olacağını ifade etti. Sonra gelen şeyleri sahibine iade etmemi söyledi. Buna benzer durumlarda böyle bir inisiyatif kullanmamı söyledi. Ancak ben büyük ordulara bağlı komutanları ve (otuz ile kırk arasında atlı birliklerin) sipahileri gelmeden önce Ceyhun sahillerini¹⁰⁹ (sana hizmetçi) yaparım. Daha sonra yerimden kalkıp edeble eğilerek ayrıldım.[S:163] Onun makamında bir edepsizlik yapmaktan korkarak ayak topuklarım çıkış kapısına bakar bir şekilde ayakuçlarımın önüne hafifçe basarak yavaş bir şekilde geri gittim. Çıkış kapısını geçene dek arkamı dönmedim. Sonra bölgedeki görevimin başına döndüm.

¹⁰⁸ Sürre alayı gönderme.

¹⁰⁹ Horasan ile Maveraünnehir arasını ayırır.

Hacı kafilesinin yola çıkma vakti gelince onun (hükümdarın) elçisi benim yanına geldi. Ben onu kapıda karşıladım. Huzurunda ona meclis hizmeti verdim.¹¹⁰ Bu beldelere hürmet ederek bize ayrılan hacı kotasını arttırdı. Dedi ki:” *Şeyhin (kral hazretlerinin) kota artırma talebine izin verilmesini emrettik. Onun onay verdiği bir şeye muhalefet etmek istemedik. Senin buradaki işlerini bitirip geri dönüşün ile birlikte bu karar yürürlüğe girecektir. Murad edilen şey hâsıl olmuştur.*”

(Ahmed Harezmi) dedi ki: “*Bunun hepsini zikredilen tarzda kullandım. Onu sohbetime taşıdım (bana eşlik etmesine izin verdim) diğerleriyle birlikte Buhara’ya kadar başarılı bir yolculuk yaptık. Tahsil edilecek ve uygulanacak şeyleri bana çizerek gösterdi.*”

Şeyh Ebû'l-Hüseyin el-Utbi'nin güzel hallerini ve üstün özelliklerini betimleme konusunda o dönemdeki birçok şair farklı eserler yazdılar. Özellikle Ebû Talip Abdüsselam b. El-Hüseyin el-Me'muni¹¹¹ (ö. 383) bu konuya çok önem vermiş ve Şeyh'i övme hususunda sayısız birçok kaside kaleme almıştır.

[S:164]Manzume kasidelerinden bir tanesi şöyledir:

Bunlar Utbi'nin sözleridir

Onlar yaklaştıklarında kafatası ve boynu birbirinden ayırır

O öyle bir anlayışa sahiptir ki

Dünya onun o anlayışını kavrayamaz

Onun kalemi bir kılıç gibidir yüksek sesle çıkar

Seçkin bir gürültüyü gibi yankı bırakır

O sesle geniş yerleri anlatır

İster bilinen biri olsun ister bilinmeyen

Bir diğerinin de sözü şöyledir:

Süvariler zafer üstündedir

Ebi Yusuf kılıcını kınına koyma yolundadır

Utbi de onu elinden geldiğince doğrular

Onun arkasındakini tahliye eder

[S:165] Şerefli şeyh kılıçlara emrettiğinde

¹¹⁰Resmi protokol uygulamak anlamında.

¹¹¹ Halife Me'mun'un oğlu.

Ona rüku ve secdede uyulur
Temiz hilafetin iyiliğine dua edilir
Ondan gelenlerin nesli için de

Bu şairden bir diğeri Ebû'l-Hüseyin Ali b. Hüseyin el-Alevi er-Radi el-Hemedani (ö. 406)'dir. Şöyle bir şiiri vardır:

Zaman bir taç gibidir
Mülk de melik de geçicidir ve sonlanır
Su ve deniz ve onun gibiler
Kâinat ve içindekiler de ona hizmetlidir sadece

[S:166]Ebû'l-Abbas Taş, büyük perdedarlığı (hicabet işini) taklit etti. Kapı işlerini ve perde başkanlığını¹¹² üstlendi. İhtiyaçlarını görme konusunda Sultanın dostları ve kabilesinin arasında elçilik yapma işlerini üzerine aldı. Ayrıca onlara yemek verilmesi, yirmiliklerinin ödenmesi, maaşlarının artırılması, rütbelerinin yükseltilmesi ve kademelerini artırılması işlerini de deruhte etti. Hoş sohbet ve sıcakkanlı birisiydi. Herkesin kalbini kazandı. Ona saygı ve hürmet gösterdiler. Üst makamdakilerin gözüne girdi. Onun liderlik etmesini istediler. Birçok işin gerçekleşmesi onun liderliğine bağlandı. Ebû'l-Hüseyin (Vezir el-Utbi), onun bereketi çoğalınca kadar ve işleri iyice ortaya çıkana (işleri yoluna katana) dek onun için faydaların (vergilerin), bağış ve hibelerin kapısını açtı. Bu şekilde onun arkasında durdu ve ona destek verdi.

Ebû'l-Abbas (Allah ona rahmet etsin), Ebû Cafer el-Utbi'nin gençlerinden (halayıklarından) birisiydi. Onun sağ kolu gibiydi. Onu Emiru's-Sedid¹¹³ Ebû Salih'e¹¹⁴ hediye etti. Keskin zekâsı ve üstün yetenekleri ile onun özel işlerini yapması ve işlerini düzenleyip yoluna koyması için görevlendirdi. Ebû'l-Hüseyin el-Utbi işini çok iyi yaptığı için onun gönlünü kazandı ve yüksek makamlara getirildi. Ona hizmet ederek destek verdi. Kuvvetli yerlere ve güç odaklarına kademeli olarak yükseltti. O kapıdaki (departmanda) birçok iş o ikisinin nasihatleri ve tavsiyeleri üzerine yürümeye başladı. Devletin maslahat ve çıkarlarını gözetme konusunda çok hassas davrandı. Sağdaki soldaki (her türlü) işleri nitelik, nicelik, güzellik, yeterlilik

¹¹² Mekke'de babadan oğula görev olarak kalan Kâbe perdedarlığı görevine benzer bir iş.

¹¹³ Doğru ve sağlam veliaht anlamında.

¹¹⁴ Mansur b. Nuh.

bakımından çok güzel bir şekilde yerine getirdi. Yaptığı işler kararınca ölçülüydü ne çok fazla ne de çok azdı.

[S:167]İmadü'd-Devle Ebû'l-Hüseyin Faik b. Abdullah el-Endeslûsi er-Rûmi el-Hassa¹¹⁵ onu özel bir konuma getirdi. Çünkü o (Ebû'l-Abbas) Emirü's-Sedide'ye (Mansûr b. Nûh'a) uzun süre hizmet etme şerefine nail olmuş, onun takdirini kazanmış, uzmanlık gerektiren eşsiz işlere imza atmış, yüksek mertebelere gelmiş, vesayetinde bulunmuş, kolu kanadı altında durmuş, işlerin düzenlenmesinde ona ortaklık etmiştir. Köşkün heybet ve izzetini koruma konusunda çok emek sarf etmiştir. Horasan kolordu komutanlığı (korgeneral makamı) Ali Ebû'l-Hasan Muhammed İbrahim b. Simcûr'a tevdi edildi.¹¹⁶ Bu komutanların her biri ordu içindeki bir gediği kapattı. Halkın yönetilmesinde, fitnelerin ve kötülüklerin sökülüp yok edilmesinde bastırılmasında büyük rol oynadılar. Kolun kırılıp yenin içinde kalmasına müsaade etmediler. Bütün bunları Sicistan'ın emriyle yaptılar.¹¹⁷ Bu görevlendirmenin diğer sebebi, Halef b. Ahmed'in Tahir b. Hüseyin'e karşı el-Emirü's-Sedid'e, arkadaşlarına ve işlerini deruhte edene halifesine (vekiline) yardım etmesidir. Bunu hacca gidip geldikten sonra yaptı. Nitekim bu üç yüz elli dört senesinin (hicri yılın Zilhicce) aylarındadır. Emirliğe sahip olması, mal ve levazım ile ortaya çıkması, çerilerin kalplerini kazanması, planlamacıları gözetmesi onu başarılı yapmıştır. Veliht'a güzel bir şekilde yardım etti. Verdiği görevleri hakkıyla yerine getirdi. Sahip oldukları evlerine (kışlarına) sağ salim dönebilmeleri için ordu birliklerini silahlandırdı. Onun eliyle ülkeyi istikrara kavuşturdu. Tahir [b. Hüseyin] Esfûzar şehrine medet (yardım) geleceğini ve sayısının çok olacağını hissedince onun yanında yer aldı. Geride kalmaya karar verdi ve yolculuk yüklerini geri bıraktı.

[S:168]Ancak asistanlarının ve destekçilerinin yardımını alamadı. Sonra ona tekrar döndüler göçe zorladılar. Evinden (köşkten) uzaklaştırıp Bazagin'e¹¹⁸ sürgün ettiler. Onun şiarı (yönetim yetkisi) kimdeyse onlar da gitti.

¹¹⁵ Mansûr b. Nûh'a özel hizmetler veren ve onun yaveri

¹¹⁶ Horasan'da Samâniler adına kumandanlık ve valilik yapan Simcûri isminde müslüman Türk ailesi vardı. Bu ailenin devlet içindeki nüfuzunu kırmak isteyen İkinci Nuh, Emir Faik el-Hassa'yı Horasan sipehsarlığına tayin etti. Ebû Ali Muhammed b. Ebi'l-Hasan bu durumu kabul etmedi. Ebû Ali ile Faik arasında meydana gelen savaşı Ebû Ali kazanınca İkinci Nûh, Ebû Ali'yi Horasan sipehsarlığına tayin ederek ona "İmadüd-devle" lakabını verdi.

¹¹⁷ Bütün bunları günümüzde bir kısmı İran, bir kısmı da Afganistan sınırları içinde kalan tarihi Sicistan bölgesi için yaptılar.

¹¹⁸ Badgis.

Sonra Emirü's-Sedid¹¹⁹ hazretleri ondan yardım istedi. İçine düştüğü halden kurtulmak için onun medetine yalvardı. En iyi şekilde karşılması ve evini onurlandırmasını istedi. Takviye gücünü ve silahlı birliklerini döndürmesini istedi. Bu birlik arasında siyah yağız atlı sipahilerin yoğunlukta olmasını istedi. Onlarla birlikte Sicistan'a dönmek istedi. Oraya varışına ve temizlenerek yolundan geçilmesine onay verdi. Onun mezhebindeki hilafetinde bulunan makamına ve verasetine oğlu Hüseyin tayin edildi. Ona arkasından yaklaşp kuşattılar. Uzun bir mücadele ve çetin bir savaşa başladı. Öyle ki her iki gruptan ölenler çoğaldı. Anlaşmazlık yönü olmadığına dair Buhara'ya yazı gönderdiği zaman ondan öç almak için ellerini Hüseyin'in arkadaşlarına uzattılar. Görevden istifa etmesi ve kendilerine yalvarıp yardım dilemesini istediler. Hazrete itaati bırakıp kendi sultalarına girsin istediler. Boğazını sıkı yakasındaki darlık birazcık gevşeyene ve şiddetli yorgunluk bir nebze olsun azalana kadar baskıya devam ettiler. [S:169]Emir onun davetine güzel bir şekilde icabet etti. Ona dönmesini tam olarak kabul etti. Hazretin geliş yollarını açıp kolaylaştırdı. Ona beklediği kadar iyilik yaptı ve onurlandırdı. Sicistan'ın yönetim işleri Halef b. Ahmed üzerinde istikrar etti. Onun yönetim dönemi uzadı. Onun fermanları ve hükümleri havada uçuştı. İzzet eli ve gücü genişledi. Kalesinde ve hazinesinde mallar birikip yığın oldu. Deniz dalgası gibi ardı sıra geldi durdu. Ancak Buhara onun hizmeti ve itaati mühimmatından kesildi. Harcanmasına onay verdiği maldan muaf oldular. Görevlerini yapma hakkıyla karşılaşmak istemediler. Bu durum ondan gelen fermanları küçük görmelerine neden oldu. Onun rüştünü ve çağrısını görmek istediler. Gününü ve yarınını düzeltecek şeylere odaklanmasını istediler. Bu tecrit Hüseyin b. Tahir'e karşı yapıldı. Horasan cemarati¹²⁰ ve önde gelen adamlarına karşı mücadele içindi. Onu Erk kalesinde¹²¹ kuşattı. Aralarında uzun bir savaş oldu. Yol açmaktan başka bir çare bulmadı. Ebû'l-Hüseyin el-Utbi ona adet üzerine adet arttırdı. Bukağlarını çözecek sayısız yardımcılar gönderdi.

Bu gelen yardım birlikleri arasında Kaytaş, Bektaş, Hasan b. Maik'in kardeşleri, o devletin pençeleri, önde gelen adamları ve havan atıcıları vardı.[S:170]Oradaki ikamet (*kuşatma*) uzadı. Elleri bulunan azık ve mühimmat azaldı. Kaleyi korumak iyice zorlaştı. Açılan gedikleri kapatmak zorlaştı. Şövalyeleri

¹¹⁹ Halef b. Ahmed.

¹²⁰ Bin atlı süvari birliği.

¹²¹ Burası iki büyük kale arasında bulunan kralın veya bölge hâkiminin oturması için hazırlanan yönetim sarayıdır.

çevreleyen bir hendek açıldı. Koşarak kalabalığı yarmak istediler. Havzadaki kelleleri uçurmak istediler. Giderken arkalarında basit bir savaş hilesi bırakmak istemediler. Yapılan böyle bir hile zan ve tahmin ile ispatlanamazdı. Bu yüzden kendileri için bir alamet olsun istediler. Me'mun tarafına doğru yönlendiler. Kaleyi kuşatanlar ejderhanın ağzından ateş çıkartır gibi mancınık atışları yaptılar. Hem büyük hem de küçük yılanlar (mancınıklar) vardı. İçerdekiler kaleyi terk etmek ve kerpiç evlere intikal etmek zorunda kalıncaya kadar saldırılar devam etti.

Bu şekilde orada yaklaşık yedi yıl kaldılar. Ta ki adamlar yok oldu, mallar bitti, yiyecek ekmekleri dahi kalmadı, mallar ve hayvanlar telef oldu. Bu durum o yeni devletin ilk kuruluş yıllarındaydı. Kolye dağıldı. Vana açıldı. Sular fişkırdı. Gedik büyüdü. Yama genişledi. Her başlangıcın bir sonu vardır. Her adamın bir eceli ve her milletin de bir ömrü vardır. Her saltanatın bir nihayeti vardır. Her bitiş yeni bir başlangıçtır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: “*Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır*” (Ra'd, 13/39)

O devletin erkânı bu halde iken Ebû'l-Hasan (İbn Simcûr)'ın Nişabur'da ordunun sahibi olması gerektiğini müzakere ettiler. (Ancak Ziyariler arasında başlayan taht mücadelesine Samâniler adına müdahale eden Ebû'l-Hasan bu dönemde Buhara'daki rakipleri tarafından becerisizlikle itham edildi.) [S:171]Düşmanlara karşı savunma yapmıyor, bir set ve kale açmıyor, hasımlara güzel bir cevap vermiyor, devletin çıkarlarını gözetmiyor ve devlet işlerinde elini taşın altına koymuyor denildi. Emirü's-Sedid hakkında kendi aralarında tartışıp çatıştılar. Sultan'ın yardımına karşı bu yerde gerekli olduğunu düşünenler vardı. Görevden alınıp değiştirilmesi gerektiği fikirlerini yaydılar.

[Bir süre sonra Vezir Ebû'l-Hüseyn, Abdullah b. Ahmed el-Utbi'nin etkisinde kalarak onu görevinden azletti. Bunun üzerine Ebû'l-Hasan Horasan'dan ayrılıp Kuhistan'a çekildi. Bu sırada Saffari hanedanının idaresinde bulunan Sistan'ı ele geçirmek isteyen İkinci Nûh, Saffariler'le olan meseleleri halletmek için Ebû'l-Hasan'ı bir mektupla Sistan'a gönderdi. Sistan'a giden Ebû'l-Hasan, Saffariler ile Samâniler arasındaki anlaşmazlığı çözdü. Vezir Utbi'nin öldürülmesinden sonra yeni vezir Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr, Horasan sipehsaları Ebû'l-Abbas Hüsamü'd-Devle Taş'ı azledip yerine üçüncü defa Ebû'l-Hasan Simcûri'yi getirdi.]

Nihayetinde onun hakkında görevden uzaklaştırılma kararı yazıldı. Ulak Ebû'l-Abbas Taş'a vardığı zaman üzerinde ihtiyar heyeti tarafından kendisine verilen

tezkere taşıyordu. Görevden azil fermanını görünce bunu kendisine karşı yapılan bir alçaklık olarak değerlendirdi. Öfkeden küplere bindi. Dik kafalı bir eda ile isyan bayrağı açtı. Büvelek tutan bir sığır gibi sağa sola koşturmaya başladı. Beyninden vurulmuşçasına kafasında yıldızlar çakıyordu. Askeri gücüne, kendine bağlı birliklere ve oğullarına güvendi. Ordusu ve özel şövalyeleriyle gövde gösterisi yapmak istedi. Hazırlıklarını yaptı. Görüş ve fikirlerini mayalandırdı.[S:172]Ancak devletteki ihtiyar heyetine karşı isyan ettiği halk arasında dillerde dolaşılsın istemedi. Böyle bir şey onun uzun yıllar hizmet sonucunda elde ettiği saygınlığı yitirmesine neden olabilirdi. Muhafız bir hareketin arkasından meydana gelebilecek gelişmeleri düşündü. Kendisini ne gibi zorluklara bindireceğini düşündü. Belki bu uğurda nice canlar alınacak, gözler uykusuz kalacak, biriken mallar heba olacak, kurduğu düzen ve sistem tamamen yok olacaktı. Belki daha başka onun hoşuna gitmeyen şimdilik öngöremediği tatsız gelişmeler olacaktı. Belki de kendi eliyle kendi kuyusunu kazmış veya kendi ipini çekmiş olacaktı. Neticede daha büyük belalara maruz kalmamak için bu karara saygılı olmayı ve kabul etmeyi düşündü. Diğer yollara göre karara teslim yolunun daha güvenli ve doğruya daha yakın olduğunu düşündü. Böyle bir tavır onu ayıplanacak daha kötü bir duruma düşmekten uzaklaştıracaktı. Sonra elçiyi çağırıp görevden istifa kararını kabul ettiğini söyledi. Merkezi yönetime sadık ve itaatkâr olduğunu ifade etti. Boynunun kıldan ince olduğunu ve her emre amade olduğunu ifade etti. Dedi ki: “*Ben Sultan’ın kendi eliyle diktiği bir fidanım. O bu fidanı (bendenizi) kerem ve cömertlik suyu ile suladı.¹²² Bu fidanın meyvelerini toplamak onun hakkıdır. Yahut bu fidanı kökleyip sökerek ateşe atmak da onun hakkıdır. Ne olursa olsun her halükarda bana düşen şey, kayıtsız şartsız itaat etmek, saygıda kusur etmemek ve yumuşak söz söylemektir. Ülkenin neresine gönderirse göndersin benim için bir lütuftur.*” Böylelikle onun hanedanından ve dostlarından yönetimin zirvesinde bulunan ve bana karşı içten pazarlıklı olanların hilesinden emin olacaktı. Sultanın aklını çelip ona karşı kışkırtılmasından emin olacaktı. Nitekim böyle bir tahrik onun basiretini kapatabilir. Oysaki kendisi ömrünü hizmete ve tecrübelerle adamıştı.¹²³ Nihayetinde kalkıp Kuhistan’a¹²⁴ gitti. Orada yeni bir başlangıç yapmayı ümit ediyordu. İşlerini yoluna koymaya karar verdi. Halef b. Ahmed alçak güçler

¹²²Makama getirmek anlamında.

¹²³ Birkaç ay sonra bölgeye Samâni hanedanından Ebû Salih Mansûr b. İshak vali tayin edildi. Daha sonra tekrar Sistan valisi olan Simcûr, Emir Ahmed b. İsmail’in öldürüldükten sonra ortaya çıkan kargaşa döneminde ayyarların düzenlediği baskına karşı koyamayıp Kuhistan tarafına kaçtı.

¹²⁴ Mefaze Kübra ile Sicistan arasında bulunan Horasan nahiyelerinden biri.

tarafından öldürülünceye kadar orada kaldı. Onun katli ile birlikte ordusu bir yerde abluka atına alındı ve ülkede kargaşa çıktı. Sicistan'a yeltendi. Onunla Halef arasında bir muhabbet ve dostluk vardı. Oraya gitmeyi tercih etmesinin başka sebepleri de vardı.[S:173] Ona, Hüseyin b. Tahir için kalelerden oraya inip diğer bir hisara intikal etme fikrini açtı. *[(Onun ipine ulaşmak, sancağı altında olan adamlarına ve süvarilerine katılmak için böyle düşündü.)]* Bu devletin dostları içinde buraya (kaleye) göz dikenler vardı. Bunların kim olduğunu ortaya çıkarmak istedi. Açılış gerekçesiyle onun cenabından (huzurundan) ayrılmak istediler. Yüzünü ona doğru döndüğünde (bu işe yoğunlaştığında) başarılı oldu. İnsaflı davranarak atın dizginlerini serbest bıraktı (engel çıkarmadı). Orada hükmünün uygulanmasına müsaade etti. Onunla istişare etmeden Erek dağından ayrılıp Tak hisarına¹²⁵ gitti. Ta ki Ebû'l-Hasan (veya Ebû'l-Hüseyin) b. Simcûr oraya girsin diye böyle yaptı. Orada Cuma namazını kıldırdı. Emir Rıza adına yazılan hutbeyi mukim olarak okudu. Onun vesilesiyle Allah'ın fetih nasip etmesine şükretti. Onun sayesinde nice büyük kalelerin koca kapıları açıldı. Bunlar onun ciddi gayretleri sonucunda meydana geldi. Hüseyin [*b. Tahir*] orada emirlik işlerini tertip etti. Bu işin ona verilmesine karar verip rapor çıkardı. Arkasındakiler (destekçileri) ile birlikte ayrıldı. Bundan sonra Allah'ın inayeti ve güzel teyidi ile buna benzer konumlarda ne gibi gelişmeler olduğunu bahsedeceğiz.

D. HÜSAMÜ'D-DEVLE EBÛ'L-ABBAS TAŞ EL-HACİB ve ORDU KOMUTANLIĞI GÖREVİNE GEÇİŞİ

Daha sonra Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş Buhara'dan Nişabur'a gidip ordu komutanlığına ve askerlerin liderliğine (korgeneral veya sipehsalarlık makamına) geçti. [S:174] Devletin uzak ve yakın bütün askeri işlerini düzenlemek üzere yola çıktı. Özel birliği, Nasr b. Taz eş-Şerabi, Malik oğullarının önde gelenleri ve kıdemli askerleri ile birlikte görev yerine ulaştı. Sancağının altına diğer birlikler de katılıp destek verdiler. Para, silah, mühimmat ve levazım ile destek olma tekliflerini kabul etti. Böyle bir donanımla üç yüz yetmiş bir yılında düşmana gözdağı verdi. Onları gören gözler şaşkına döndü. Heybeti ve ihtişamı çevre ülkelere yayıldı. Dosta güven düşmana korku verdi. [*Geçtiği yerler toz duman oldu, karıncalar yuvalarına kaçtı, yağmurlar sel olup aktı ve Selariye yatağına yerleşti.*]

¹²⁵ Burası Sicistan toprakları içinde Tak beldesinde bulunan korunaklı bir kaledir.

Büyük bir kararlılık ve sert bir tavırla işleri düzenleyip idare etti. Dağınık şeyleri toplayıp demet yaptı. Halk onun siyasetindeki yumuşaklığa ve liderliğine alıştı. O günler (Taberistan emiri) Şemsü'l-Meali Kabûs b. Veşmgir ve (Büveyhi Emiri) Fahrü'd-Devle Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh'in Müeyyi'd-Devle Büveyh (Ebu Mansur Büveyh b. Rüknu'd-Devle ö. 373) ile aralarında meydana gelen savaştan sonra Nişabur'a gitmelerine denk geldi. Bu savaşın sebebi ise Adüdü'd-Devle Ebû Şuca (Fena Hüsrev b. Hasan Rukneddin İbn Büveyh ö. 372)'ın kardeşi Fahrü'd-Devle'ye kastedip onu yönetimden uzaklaştırmak istemesidir. Nitekim babası Rüknu'd-Devle (Ebû Ali b. Büveyhi İbn Cevzi ö. 366) bu görevi ona vasiyet etmişti. Ebu İshak es-Sabi'nin “*et-Taci*” ismiyle bilinen kitabında işaret ettiğine göre her birisi hakkında bir cümle üzerinde (belli bir görev tanımı yaparak) belge imzalamıştı.

*[Irak hâkimi amcazadesi Bahtiyar, Türkler ve Deylemliler tarafından tehdit edilip Adudü'd-Devle'den yardım istemek zorunda kalınca, o bu teklifi Bağdat'ta hâkimiyeti ele geçirmek için iyi bir fırsat olarak değerlendirdi. Görünürde yardım için hazırlıklara başladığı halde aslında askerlerini ona karşı isyana teşvik ederek karışıklıklar çıkardı. Daha sonra bu olayları bahane edip Alp Tegin kumandasındaki Türk askerlerini yendi ve Bağdat'a girdi. Böylece uzun zamandır tasarladığı planını gerçekleştirmiş oluyordu. Ancak babası Rüknu'd-Devle bu duruma çok öfkelenmiş ve Bahtiyar'ı makamına iade etmeyecek olursa bizzat üzerine yürüyeceğini söyleyerek onu tehdit etti. Bunun üzerine Adudü'd-Devle, naibi sıfatıyla görev yapacağına ve kendisine hiçbir konuda muhalefet etmeyeceğine yemin ettirdikten sonra Irak'ı Bahtiyar'a bırakıp Fars'a döndü.][S:175]*Nitekim bu amaçla bir plan yapmış ve onun bazı askerlerine sinsice yaklaşmış ve onları kendi tarafına çekmişti. Fakat onları da aldattı. O Hemedan'da olduğu bir sırada aralarındaki sınır iyice küçüldü. Ordusunun büyük çoğunluğu Adüdü'd-Devle tarafına geçti. Onun yanında güvende olacaklarını zannettiler. Aldatıldıklarını görünce ondan kaçarak topukları üzere geri dönmek istediler ancak iş işten geçmişti. Nitekim onlar komutanlarının yardımı ihtiyaçları olduğu bir zamanda onu yüzüstü bırakıp gitmişlerdi. Yaptığı iyiliğe karşı nankörlük ettiler. Daha dün amcazadesi Bahtiyar (*İzzü'd-Devle Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Büveyhi İbn Cevzi ö. 367*) onun nasıl kanının akıtıldığını ve nasıl soyunun kesildiğini anlatır. Yüzünü gizleyerek Deylem yolunda onları arkalarından takip etti. Yaralandıktan sonra canını kurtarmaya çalıştı. Yarı canlı bir şekilde dağın eteğine doğru tırmanıp iç içe girmiş ağaçların arasına saklanarak kendini korumak istedi.

Aramaktan bıkan kimselerin gitmesini bekledi. Taleplerine dokunmak (kendisini bulmak) isteyenlere karşı dikkatli davrandı.[S:176] Kürtlerin ve Arapların koşmalarından (saldırmalarından) sakındı. O bölgelerin mesafesi Cürcân¹²⁶ şehrine kadar derinlere daldı. Şemsü'l-Meali Kabus b. Veşmgir'e (ö. 413/1012) kadar gitti. Ona sığınıp yardım istedi. Sığınmasını kabul etti ve ona güvence verdi. Tüm imkânları önüne serdi. İstedikinden daha fazlasını verdi. Ona verdiği bu imkânlardan dolayı kendine teşekkür ettirdi. Hatta herkesin uğruna can verdiği hükümranlığa varıncaya kadar ona birçok şey verdi. Bu şekilde ona suikast yapmak isteyenlere karşı kendini korumuş, halka hizmet için çalışmış ve makamdan istifade etmiş olacaktı.

Bunun açıklaması şöyledir: Adûdüd-devle (ö. 372/983) ve Müeyyid-Devle, ona bir ulak gönderdiler. Gelirken beraberinde taşıdığı mallar ve elinde bulunan yerlere ek olarak başka geniş vilayetler karşılığında göreve geri çağırdılar. Net bir sözleşme ile göreve yeniden başlatma sözü verdiler. İyi günde ve kötü günde iş birliği yapma, zorlukta ve darlıkta birbirlerine yardımcı olacaklarına söz verdiler. Bunun üzerine rica rahmettir, vefa keremdir diyerek o ikisine döndü. Onun yanındaki eman (güvence) bulacağını düşündü. Dinde yeri olmayan ve erkeklığe sığmayan sözünde durmamayı düşünmedi. Böylece elindekileri ve gençliğini korumuş olacaktı. Şayet ona olumlu bir cevap verir ve şartları yerine getirirse belki de geçmişine bir sünger çekip temizleyecekti. Yeni ümit kapıları ve rızık yolları açılacaktı. Ancak onlara güvenemediği için biraz çekinceli davrandı. Böyle bir cevap o ikisini kızdırdı. Ona karşı saldırmaya, elindeki toprakları ve hükümdarlığını elinden çekip almaya tahrik etti. Bu nedenle Ebû Şüca' kardeşi Müeyyidü'd-Devle'ye bir mektup yazdı. Ona ihtiyacından fazla süvari, özel harekâtçı ve çok değerli nefis mallarla ona destek verdikten sonra düşmana karşı direnmesini istedi. Rey¹²⁷ şehrinden[S:177] Cürcân şehrine doğru yola çıktı. Orduda; Deylem, Türk ve Arap birlikler vardı. Taberistan tarafında önüne kim çıkarsa hepsini mağlup ederek Esterabad'a¹²⁸ kadar yürüdü. Orada karargâh kurdu.

Şemsü'l-Meali Kabûs bütün askerlerini toplayarak ona doğru yola çıkmıştı. İki ordu karşılaşınca çetin bir savaş başladı. Güneşin doğuşuyla başlayan harp öğle

¹²⁶Hazar Denizi'nin güneydoğusunda bir şehir.

¹²⁷Tahran'a yakın bir şehir. Burası küçük bir bölge olup kuzeyde Taberistan, güneyde Mefazatü'l-Kübra arasında Damgan'ın kasabasıdır.

¹²⁸Burası Hazar denizinin güneydoğu köşesinde bulunan bir şehir olup İran'da bugün Gurgan olarak bilinir.

sonuna kadar devam etti. Kahraman cengâverlerin kanlarıyla yeryüzü döşeği kıpkırmızı oluncaya kadar savaş bitmedi. Daha sonra Kabûs b. Veşmgir'in ordusu Hazar denizinin güneyindeki Ceylan bölgesinde bulunan Cil kışlasına yöneldi. Canlarını kurtarmak için ayaklarını ölüm çukurundan çıkarmaya çalıştılar. Birlikler sık meşe ağaçları ve palamut korusu arasında dağıldı. Şemsü'l-meali geride kalan cephane ve askerleriyle birlikte yüksek kalelere doğru gidip gözden ıraklaştı. O bölgeyi terk ederek gücünü korumak istedi ve Nişabur'a doğru yol aldı. Oraya vardığında onu Ustuva yolunda Fahrü'd-Devle karşıladı. Nesa sınırına bitişik bir Nişabur nahiyesinde karşılaştılar. **[S:178]** Daha önce birbirlerinden ayrılan bir grup adam farklı yollarda o ikisine doğru giderken birleştiler. Horasan Valisi Emir Ebû'l-Kasım Nûh b. Mansûr'a o ikisinin durumlarıyla ilgili olarak devletini kastetmeleri, destek verip kurtarma adı altında kendilerine yapılan daveti kullanarak bazı şehirleri ele geçirme düşünceleri hakkında bir yazı yazıldı. Onların kalplerine su serpecek olumlu cevaplar gelmeye başladı. Onların vesilesiyle yakın bir başarı olacağı söylendi. Ebû'l-Abbas Taş'a yerlerine saygı göstermeleri, kıymetini takdir etmeleri, etrafındakilere yardım etmeleri ve o ikisinin ülkelerine geri gönderilmesi için gereken askeri yığınağı yapması için bir yazı gönderildi. Sonucunda iyi bir netice almak ümidiyle öngörülen şeyi yaptı. Her taraftan kendisine yardım olarak en iyi atlar gönderildi. En iyi adamlar seçilip yardımına gönderildi. Oradan ayrılmaya verdi. Cürcân'a varmayı kastederek Nişabur'dan yola çıktı. Müeyyidü'd-Devle Büveyhi, önce Şemsü'l-Meali'nin elinden emirliği alıp bu makamı iyice boşalttıktan sonra başka birine devretmeyi düşündü. Ona gelen yardımları ve mühimmatı kesmek için Kumis ve Rey üzerine askeri birlik gönderdi. Sonra oturup tekrar düşündü taşındı. İkiye ayrılmadan tek bir koldan karşısına çıkmak daha doğru olur diye düşündü. Hazm ve İhtiyat yolu daha yakın. O taraftan sıkıştırıp Azazvar¹²⁹yönüne doğru döndürmek istedi. O ikisi birbirine destek olmak için iş birliği yaptılar. **[S:179]**Berberer yürüme konusunda fikir birliğine vardılar. Hüsamü'd-Devle Taş o askerle birlikte Cürcân kapısına doğru yürüdü. Bu grup arasında Şemsü'l-Meali ve Fahrü'd-Devle de vardı. Birleşmiş güçleriyle düşmanı çökertmek istediler. Müeyyidü'd-Devle Büveyhi'yi kuşattılar. Derin bir hendekle siper aldı. Geniş bir çukurla korundu. Çevrelediği beldenin açık boşluklarına baktı. Berberinde getirdiği adamları korumak için bir yol aradı. Ancak savaş uzadıkça uzadı. Direnmeye devam

¹²⁹ Burası bazı kaynaklarda Azadvar şeklinde geçer. İran'ın Pain Jovin kırsal kesiminde Helali bölgesinde bir köydür.

ederken iki koca ay sanki bir gün gibi toz olup uçtu gitti. Silah levazımı ve mühimmat azaldı. Cürcân bahçesindeki yiyecekler azaldı. Askeri güçlerin direnmeye devam etmelerini sağlamak ve sebatlarına destek olmak için azıklarını Deylem'den temin etmek zorunda kaldılar. Yiyecekleri iyice azaldı. Balçıkla yoğrulmuş arpa unundan yapılan ekmek yediler. Herkese yetsin diye azıcık kumanya verdiler. Ailelerine pide içine gizlenmiş mesajlar gönderdiler. Bu pide Cürcânlıların tandır ekmeğine benzer bir ekmektir. Bu ekmek arpa unundan ve susam ezmesinden yapılmış ve son derece siyah olup aslında piliçleri beslemek için kullanılan bir yemdir. Bu mesajın içinde durumlarını şikâyet edip düşkünlüklerinden bahsettiler. Bu şikâyet dilekçeleri siyah bir tablet gibiydi. İki grup sürünerek birbirlerine yaklaştılar. Fahrü'd-Devle, Müeyyidü'd-Devle'e bağlı ordunun başı olan Ali b. Kameh'e (veya Kamil'e) karşı yürüdü. Ona yardım ediyor gibi göründü. Ancak başına belayı sardı. Bulduğu mevziden çıkartıp tamamen uzaklaştırıncaya kadar hamle yaparak saldırmaya devam etti. Sonunda onu mağlup edilmiş bir şekilde Astarabad¹³⁰ şehrine doğru çıkarıp attı (kovaladı).[S:180] Şayet kendisine birazcık yardım edilseydi, sıkışıp kaldığı yeri biraz genişletip savaşın kaderini değiştirebilirdi. Ancak ona bağlı birlikler karşı tarafa geçip onu yüzüstü terk ettiler. Ne var ki Deylem takımyıldızları¹³¹ yağmacılık yaptılar. Ganimetlerden ve Horasanlı esirlerden kapmakla meşgul oldular. İpler ve bukağullarla esirleri bağladılar. Sonra hepsini teker teker kılıçtan geçirdiler. Sonra Harezmi askerlerinden seçtikleri cellâtlarla bu kelleleri Ali Ebû'l-Abbas Taş Ebû Said eş-Şebibi'ye gönderdiler. Onun ismi Ebu Said Ahmed b. Şebib eş-Şebibi olup lakabı Sahibû'l-Ceyşeyn'dir. Çünkü kendisi Samâniler'e ve Büveyhi'lere hizmet etmiştir. Harezmi ise Aral gölünün güneyine düşen bir şehirdir. Ceyhun nehri bölgeyi ikiye ayırır. Bu kasabadan biri Kas diğeri Karkanç'tır. Ama Araplar ona daha önce Cürcâniyye diyorlardı. Asıl adı Gürgan'dır.[S:181]Kargaşa alevleri oraya kadar vardı. Okçu birlikleri mevzilendi. Aralarında yeniden savaş çıktı. Okçular yarılmayan avurt, çıkartılmayan göz ve delinmeyen post bırakmadılar. Deylem'in korkulu rüyası ve korkunç kâbusu oldular. Her yere ölüm tohumları saçıp gözdağı verdiler. Sonra onlar zorlu günler geçirmeye başladılar. Aralarındaki harp bacıklarını açıp göstermeye devam etti. Günbegün yarıdan yarıya düştüler. (Develer günün yarısını tok, diğeri aç geçirdiler. Beygirler günün diğeri yarısında susuz kaldılar.) Her geçen gün kan kaybettiler. Ebû'l-Fadl el-Heravi el-Müneccim,

¹³⁰ Gürgan.

¹³¹ Rütbeli komutanlar.

Müeyyidü'd-Devle'ye Merah'ın iniş noktasına gelip medetine koşuncaya kadar sabredip direnmelerini istedi. Bu noktadan itibaren kurtuluş hareketi başlatıp onlara korku salmak istedi. Ancak bu niyetini kendi içinde sır gibi sakladı. Ordusunu hazırladı. O gün 1371 yılı Ramazan ayı Çarşamba idi. Bizzat kendisi, askerleri ve farklı türlerde kardeşinin askerleriyle birlikte onlara doğru yürüdü.

Horasanlılar onların bu savaşta darmadağın olup mağlup edileceklerini zannediyorlardı. Onların yeniden harekete geçip başarılı olacaklarına ihtimal vermiyorlardı. Fakat kendilerine doğru gelen küme küme azap bulutlarını (askeri birlikleri) görünce fikirlerini değiştirdiler. Her birisi şimşek gibi çakıyor ve yıldırım gibi düşüyor ve yeri göğü inletiyordu. İşin ciddiyetini anladılar. İçine düştükleri durum gerçekten çok zordu. Kapana kısılmışlardı. Etraflarına etten duvarlar, demirden surlar örülmüştü. Kaçabilecekleri bir yer de yoktu. Son çare teslim olma idi. **[S:182]** Deylem halkı ve hendek arkasındakiler bu beladan kurtulmak için meydana çıktılar. Bu darlıktan kıskaçtan kurtulmanın çaresi açığa çıkmaktı. Harbin keskin tarafı (soğuk yüzü) onları başlarından vurmıştu. İçlerinde endişe ve panik kol geziyordu. İnsanlar Müeyyidü'd-Devle'nin başarılı bir şekilde plan yapıp kendilerini aldattığını konuşuyorlardı. Gizlice mal kaçırdığını düşündüler. Onlara önce ikramlarda bulunup güvenlerini kazandığını sonra da hile yaparak kumpas kurduğunu düşündüler. Farklı entrikalarla beklenen gündeki savaşa doğru kendilerini ittiğini düşündüler. Bu ecel (son) ondan dolayı meydana geldi dediler. Ancak Deylem askerleri üzerlerindeki yorgunluğu ve ümitsizliği atınca karşıdakiler arkalarını dönüp gruplar halinde kaçtılar. Hüsamü'd-Devle Taş bulunduğu konumu pekiştirdi. Fahrü'd-Devle (halkın) kalpteki yerini korudu. O ikisi sırt sırta kılıç ve topuzlarla savaştılar. Ayaklarını sabit yaparak kaymadılar. İyi bir niyet ve samimi bir kalp ile düşmanlara karşı cansiperane vuruştular. Güneştopu alevini karanlığın içine atana dek (gün batımına kadar) göğüs göğüse mertçe çarpışmaya devam ettiler.

Ordular mağlup oldu ve birlikler ve kitleler dağıldı. Fahrü'd-Devle makamın faziletini korudu. Halkın gurur kaynağı oldu. Her taraftan ona doğru yönelmeler çoğaldı. Her bir köşede bulunalar ona bel bağladılar. Kışlasına doğru giderken insanlardaki ümitsizlik umuda dönüştü. Kalplerin kalesi olan fil sürüleri dar geçitlerin içine daldılar. Kendilerini rahatız edecek gelmesi beklenen durumdan kaçıp kurtulmak için acele ettiler. Azgın filleri kendi haline bırakıp kendi kellesini kurtardı. Yığın yığın malları, sıra sıra silahları, boyu posu yerinde yağız kölemenleri,

selvi boylu cariyeleri alarak kışlayı terk etti. Nişabur'a dönünceye kadar bu halde yürümeye devam etti. Oraya geceleyin girdi. Buhara'ya bu olayın haberini bildiren bir mektup yazdı. Dönüşte (sonuçta) neler olduğunu bahsetti. Ümitleri takviye eden (teşvik edip ümit aşıl原因), adamlara iyilik yapan (gazileri ödüllendiren), malzeme ve para yardımı yapan bir cevap geldi. İşte bu noktada Şair es-Sahib'in bu fetihi ve zaferi anlatan kitapları ve kitapçıkları havada uçtu. (Onun asıl adı; Ebû'l-Kasım İsmail b. Abbad b. Abbas et-Talikasi'dir. Ebû'l-Fadl b. Muid'e arkadaşlık ettiği için "es-Sahib" diye lakaplanmıştır. Birçok Büveyhi emiri zamanında vezirlik makamını üstlenmiş olup h. 385 yılında vefat etmiştir.)

[S:183]Şair (Ebû Nasr Abdullah b.) el-Beceli (el-Astarabadi) bu konuda şöyle bir şiir söyler:

Kavga sırasında korkulacak bir şey yoktur
Samâni hanedanı için
Yaz şimdiden güvene kavuşmuş Buharalı hernagi biri için
İnsan uykuya geçtiğinde aldanır

Bu şair şiirleri havada kalmayan, basılıp kitap yapılan, adına para basılan, çok üretken, hazır cevap bir şairdir. Son günlerini Cürcân'da Emir Şemsü'l-Meali'ye hizmet ederek geçirmiştir. Ölene kadar onun şair grubu arasında yer almış ve tüm vaktini ona hizmete ayırmıştır. Onun birçok şiir ve kasidesi vardır. Bir tanesi şöyledir:

Yıldızların Allahı hayırlı işleri hatırlayandır
İhtiyaç sahipliği noksanlık ve cinsiyetten uzaktır
Onun nuru bilinenlerin dışındakini bile kuşatandır
İlmi ve keremiyle her şeyi süsler
Ey hayırlı kişi ey melik
Âdemoğlunun yaptığı işlerde ona hayreden kişi
Keşke bundan öncekiler de senin gibi olsalardı
Gençlikte ve yaşlılıkta bize iyi bir rehber oldun

[S:184][*Fesahat ve belagatin zirvesinde olan Cürcân şairlerinden*] Rahmetlik Ebû'l-Hasan [*Ali b. Ahmed*] el-Cevheri el-Cürcâni [*ö. 423*] bu kasidesinde siyah yapışkan çamura bulanmış bir halde (*karabataklıkta*) yakalanan filleri şöyle betimler:

[S:186]Veherand: Sahillerinde o savaşların meydana geldiği Cürcân nehridir. Bu nehir Cürcân nahiyelerinde yılan gibi dolaşır. Kıvrıldığı birçok nokta ve döküldüğü birçok yer vardır. Fışkırdığı pınarlar Dinarzari dağlarıdır.¹³² Bu dağlardan çıkan bir pınar yine aynı dağdan çıkan diğer pınarlara dökülür çoğalır. Nehir yatağı dolup kayaları sürükleyinceye kadar pınarların birbirine dökülmesi devam eder.

Evet, Ebû'l-Hasan el-Utbi Horasan kıyılarındaki en uç nahiyelerde dahi bulunan kimselerin yeniden ayağa kalkıp saldırıya geçmek için Mervşahban'a gelmelerini ve burada toplanmalarını isteyerek onlara yazı göndermeye devam etti. Sonra hepsini bir araya getirip Horasan'dan gelen diğer adamlarıyla toplayıp büyük bir ordu yapmak istedi. Onlarla beraber Rafu üzerine yürüyüp söküğü dikmek ve gediği kapatmak istedi. Üzerlerindeki zilleti atmak ve kraliyetin parlaklığını yeniden geri kazanmak istedi. Tüm yeteneklerini kullanarak ciddi bir şekilde hazırlanmaya başladı. Güzel vaatlerle yazmaya devam edip birçok adam topladı. Emir Nuh b. Mansur Samâni onun için tüm imkânları hazırladı. Kalemleri, divitleri ve hokkaları toplayıp getirdi. En iyi kâtipleri seçip onun hizmetine verdi. [S:187]Kendini tamamen bu işe verip yazmaya devam etmesini istedi. İşin ciddiyetini anlatıp elinden geleni fazlasıyla yapmasını istedi. Çünkü bu bir ölüm kalım meselesiydi. Dolayısıyla bu emrin ciddiyete alınıp derhal uygulanması gerekiyordu. Çünkü arkasından gelen başka birisi için Ebû'l-Hasan Simcûr'u görevinden azledince bütün nüfuzunu ve dehasını kullanarak kendisine suikast düzenlemiş, zürriyetine ve taraftarlarına kumpas tuzak kurmuştu. Zayıf bir noktasını bulmak yeniden saldırmak ve karşısında büyük bir düşman kitlesi oluşturmak için hala fırsat kolluyordu. (Emir Sedid Mansur b. Nuh'a nispet edilen) sedidi gençlerden milis birliği toplayana kadar çalışmalarına devam etti. Bu gerilladaki gençler çam yarması gibi iriydi ama kuş kadar beyinleri yoktu. Beyinleri bomboş ve çatlak bir fitratları vardı. İsyân ruhlu bu gerillanın aşırı gücü, demir yumrukları ve ezici ayakları vardı. Vezir Ebû'l-Hasan el-Utbi'ye karşı kıskırtılmışlardı. Ona karşı birleşip suikast yapmaları için her türlü ihtiyaçları giderilmiş, mal ve servete boğulmuşlardı. Etrafında onu koruyabilecek kimler varsa hepsini etkisiz hale getirmek istediler. Ebû'l-Hasan el-Utbi kendine karşı planlanan

¹³² Burası Cürcân ile Nişabur arasındaki yolda bulunan bir köydür.

şeyleri hissetti. Böyle bir iş sonunda şerhlerin havada uçuşacağını (kaos çıkacağını) düşünüp kendi canını kurtarmak istedi. Bu amaçla Emir Rıza'ya durumun ciddiyetini anlatıp şikâyetinde bulundu. Nasıl bir suikast düzenlendiğini gözlemlediği kadarıyla anlatıp kendisinden yardım istedi. Bunun üzerine evinin etrafını gözetlemek için muhafız birlik gönderildi. Çevresini iyice kontrol edip kuş uçurtmamak istediler. Böylece korkulan şeyden emin olmak ve onun canını korumak istediler. Ona karşı plan yapma konusunda birleşen gerillalar bu haberi duydular. Uçarcasına kanatlanıp izleri üzerine koşarak geldiler. Vurma ve parçalama açısından kalınlaşmaya kadar (etkili ve öldürücü bir darbe vurmak için) kılıçlarını ve topuzlarını birleştirdiler. Tek vuruşla yere sermek istediler. Kendisiyle birlikte yürüyenler kendi canlarını kurtarmak için oraya buraya kaçtılar. Onu ihmal edip yüzüstü bıraktılar. Bu noktada şair şöyle der:

Neşe cesaret koşuşma ve gümbürtü
Hiçbir kimse bu zafere şahit olmamıştır

[S:188]Caddeler aceleyle terk edildi. Yollarda kanlar sel olup aktı. Onlarca insan öldürüldü. Hayatta kalmak için kaçmaktan başka yol yoktu. Koca kapının kanadına yakın bir bahçeye nakledildi. Bahçe kapısının deliğinden bakarak neler olduğunu gözetledi. Üzerine doğru kara bulutlar geliyordu. Ortalığı kasıp kavuran rüzgarlar esiyordu. Karanlık bir dalga onu alıp örttü. Seher yelleri esmeye başladı. Sihrin genişliği ona doğru esiyordu. Onu oracıkta pusmuş bir halde gören bahçedekiler ona doğru yönelip hücum ettiler. Kendisi çok endişeli ve sıkıntıdan boğulmak üzereydi. Hislerini net bir şekilde bildirmek (linç edilmekten kurtulmak) için can havliyle Sultan'ın evine doğru koştu. Sonra Kuhindiz'e¹³³ nakledildi. Valilik sarayındaki doktorlar onu yaşatmak için seferber oldu. Durdurmak çok zordu. Tüm müdahalelere rağmen hayatını kurtaramadılar. Hayatını kaybedip dünyaya veda etti. Devrilen bu çınar Hakk'a doğru yürürken onunla birlikte büyük bir kıymet, yüce bir değer, engin bir cömertlik, hayişkar bir kalp, geniş bir gönül, ser zakir bir dil, eşsiz bir örnek [S:189]ender bir kişilik ve abide bir şahsiyet de yürüyüp gitti. Gözler onun gibi faziletli bir adam görmedi. Kulaklar onun gibi tatlı dilli

¹³³ Kuhindiz, Farsça bir kelime olup kale anlamına gelir. Ancak şehir ortasındaki eski virane kaleler dışında başka kale için bu kelime kullanılmaz. Burası bir nevi valilik köşkü gibi kullanılır. Vali burada ikamet ederek şehri yönetir.

birisini duymadı. Öncekilerin yazdıkları kitaplarda dahi onun himmeti kadar geniş ve civanmertliği kadar büyük ona denk hiçbir vezir anlatılmadı. Delikanlılıkta hiç kimse onun eline su dökemez. Mertlikte hiç kimse onunla boy ölçüşemez. Cesaretle hiç kimse onun bileğini bükemez. Onun hoşgörüsü ve insanlığı bereket dolu yağmur bulutları gibidir. Bütün kırgınlıkları silip süpürür. Bütün düşmanlıkları önüne katıp götürür. Onun sayesinde kumları havaya uçuran rüzgarlar diner. Onun politikası sayesinde sokmaktan zevk alan akrepler gecenin karanlığında inlerine girerler. Onun sayesinde çift kollu akan çatal sellerin suyu çekilip yerin dibine girer. Ebû Ca'fer¹³⁴el-Buhasi (veya el-Buhafi) onun hakkında yazdığı mersiyeden bana şöyle bir şiir okudu:

Özleniyorsun ya Eba'l-Hüseyin
Cesedin herkesin gözü önünde
Sevgin beni cesaretlendiriyor
Hüseyin gününü beni hatırlatıyor

Arkadaşlarından bir grup onun kabrini ziyaret etti. Orada şöyle şiir okudular:

Arkadaşları kabrinin başında zaman geçirdi
Hepsi durumundan korkmuşlardı
[S:190] Kimse kimsenin sözüne söz eklemedi
Çünkü şeref bakımından yüce biriydi

Hüsamü'd-Devle, Şemsü'l-meali ve Fahrü'd-Devle Nişabur'da onun yardımını bekliyorlardı. Kendilerine gönderilen cephaneyi karşılamak için hazırlık yapmışlardı. Dayım Ebu Nasır el-Utbi, Nişabur postasında ki şeyler hakkında bana şöyle anlattı. Dedi ki: Ebû'l-Abbas Taş günün sonunda beni çağırdı yanına vardığım zaman savaşın sonucu ve odunun tekrar yanması (başka savaşlara sebep olması) hakkında kendi aralarında tartışan ve mücadele eden üç tane adam gördüm. Konuştukları konuya beni karıştırdılar. Vezir Ebû'l-Hüseyin el-Utbi'ye beklenen yardımın doğruluğu hakkında bir şey sormamı istediler. Onun emrine amade olduklarımı bildirdiler. Aralarındaki Ali Şemsü'l-meali bana dönüp şöyle dedi: O

¹³⁴ Muhammed b. Hüseyin b. Süleyman ez-Zûzûni.

göğse şunu yaz (işte buraya yazıyorum ki) civanmert adamlar arasında savaş bitmez. Bir gün biri galip gelirse diğer gün diğeri galip gelir. Azimli ve kararlı insan ciddi olduğu sürece zafer kapısını açar. Zafer çekilen sıkıntı ve meşakkatlerden sonra gelir. Nitekim el-Mütenebbi¹³⁵ (ö.354) şöyle der:

Kötü bir iş zuhur ettiğimde
Yıldızların altında olduğuna itimat edilmez
Korkakların acizlik içinde olduğu bilinir
Çünkü onlar sefillik onların tabiatında vardır
[S:191] Ölüm yiyeceği hakir bir iş üzerindedir
Büyük bir iş üzerinde olabileceği gibi

O gün söylediği bu sözlerle onun kıymetine ve faziletine delalet etti. Bunun ardından Ebû'l-Hüseyin'in mersiyesini söyledi. Hacim olarak bu şiiri genişletti. Manzume nesir türünde bir eseri dile getirdi. Sultan'a hitaben Ali Ebû'l-Abbas Taş bozulan şeyleri düzeltmek için hazır olduğunu belirten bir mektup yazdı. Çözülüp dağılarak bozulan şeyleri telafi edeceğini bildirdi. Bu amaçla her şeyi fırsat olarak değerlendireceğini söyledi. Sonra da Buhara girişine kadar yürüdü. İşleri tertip etti dağınık şeyleri düzenledi. Ali Ebû'l Hüseyin el-Utbi'nin canilerini takip etti. Onlara katil kisası uyguladı ve hepsini yerle bir etti. Canileri ortadan kaldırıp işleri yoluna koydu.

Ebû'l-Hüseyin,(Muhammed b. Ahmed) el-Muzeniy'i edebiyat bakanı¹³⁶yaptı. Bakanlıktan önce divan sahibiydi. Peyderpey gelen sorunları çözmek ve işleri kolaylaştırmak için gerekli tedbirleri aldı. Bu tedbirler karşısında akıllar şaşakaldı. Böylece diğerlerinin baskısından ve işlere müdahale etmelerinden kurtuldu. Ebû'l-Hasan b. Simcûr, fitneleri ortadan kaldırmak ve oradaki işlerini bitirmek için izin almadan Sicistan'dan Horasan'a ayrıldı. Cürcân kapısından itibaren pazar yolundaki tünelin sonuna kadar mevzilenen askerleri döndürmek istiyordu. Ebû'l-Hüseyin onun bu fiilini hoş görmediğini bildiren bir mektup yazdı ve aklını başına toplamasını istedi. İş elbiselerinden korunarak (kamufle yaparak) zırh giymiş bir şekilde Kuhistan'a dönmekle görevlendirildi. Sancağı altında bulunan oradaki devlet adamlarına kendisinden selam iletmesini istedi. Oğlu Ebu-Ali'nin Sicistan'a dönüp

¹³⁵ Meşhur şair Ahmet b. el-Hüseyin Abdüssamed.

¹³⁶ Eğitim işlerinden sorumlu görevli.

işlerin başına geçmesini, bozuk saçları toplamasını (bozulan işleri düzeltmesini), kırık testiği onarmasını (kırılan kalpleri yeniden kazanmasını) istedi. Kanj¹³⁷ isimli nahiyeyi kendi idaresi [S:192]altına almasını ve yöre halkına karşılıksız yardımlar yaparak gönüllerini almasını istedi. Ne zaman iyi niyetli olur ve samimi bir şekilde itaat ederlerse onlara bol bağış yapmasını istedi. Ebû'l-Abbas Taş Buhara'ya yerleşince Ebu Ali onun Horasan'daki yokluğunu fırsat bildi. Çünkü gerillaları ortada yoktu ve meydan ona kalmıştı. Ona muhalefet etmek için askeri birlik gönderdi ve açıkça ona meydan okudu. Rıza liderliğini ona bıraktı. Getirilmek istenilen komutanlığa razı oldu. İnadın yularını bıraktı. O ikisi yapılan anlaşmaları teyit etmek için Nişabur'da bir araya geldiler. Verilen sözlerin bağını iyice sıkılaştırdılar. Ebu Ali, Ebû Abbas Taş'ın Nişabur'daki işlerini üzerine alarak yürütmeye başladı. Eli altında bulunan malların idaresini üzerine aldı. Yapılan işlerin düzeyini yükseltmek için kolları sıvadı. Sonra kalkıp Merv'e gitti ve diğer vilayetlerde olmayan bir set, bulunmayan mal ve fonlarla bir baraj yaptı. Ta ki Hüsamü'd-Devle (Ebu Bekir Muhammed b. Abbas el-Harizmi) o ikisi ile savaşmak zorunda kaldı. Onlardan gelebilecek zararlardan ve kötülüklerden korunması gerekiyordu. Bu amaçla hazinenin kapılarını (kesenin ağzını) açtı. En değerleri cephaneleri ve en kıymetli silahları çıkardı. Buhara'dan yola çıktı ve Kum tarafında çadır kurdu. Adet olduğu üzere iki grup arasında elçiler gidip geldi. Devletin güzelliğini daim etmek (bekasını sağlamak) fitne ateşlerini söndürmek için uğraştılar. Sonunda Nişabur Ebû Abbas Taş'ın ve Belh Faik el-Hassa'nın, Herat Ebu Ali'nin olmak üzere anlaştilar. Her birisi işine başkanlık etmek (üzere işinin başına dönmek) için ayrıldı. Herat'ın Ebu Ali'ye verilmesiyle ilgili olarak (Ebu Bekir Muhammed b. Abbas) el-Harezmi'nin (ö. 383) şöyle bir şiiri vardır:

[S:193] Herat'ın emirine sevinin

Böyle yapılmakla büyük bir iş yapılmış oldu

Dünya bu olayı nasıl kutlar

Dünyanın içinde olan bu nahiyede?

Ebû'l Abbas Taş Merv'e indi. Buhara'dan çıkmadan önce el-Muzani'yi vezirlikten azledip görevi Ebu Muhammed Abdurrahman el-Farisi Mütevelli'ye

¹³⁷ Mervruz ile Baziğis arasında büyük bir şehir.

verdi. Kendisi daha önce hazine bakanı idi. Ebu Ali ve Faik el-Hassa'ya meylettği ve onlara destek verdiği anlaşılınca görevden alındı. Merv'e yerleşince Abdurrahman isimli şahıs Abdullah b. Üzeyir'den ayrıldı. Bu şahıs Utbe ailesine ve ileri gelenlerine zarar vermek için uğraşan birisi olarak bilinir. Bu aile arasında fitne çıkarmış ve düşmanlık tohumları saçmıştır. Onlara tuzak kurmak için gemilerini yakmış bir şekilde fırsat kolluyor ve dış biliyordu. [S:194]Ebû Abbas Taş'ı ordu komutanlığından uzaklaştırdı. Orgenerallik görevini Ebû'l-Hasan b. Simcûr'a verdi. Savunma görevi onda kalırken Ebû'l-Hüseyin el-Utbi'ye de ordunun düzenlenmesi görevini verdi. Onun takdiri ve takriri ile liderlik görevinde iş birliği yaptılar. Ancak Sultan bir ferman yazdırıp işin ondan nakledilmesini, Nesa ve Ebiverd isimli yörelerin tazminat olarak ondan alınmasını istedi. Bunun için gerekli yardımların yapılmasını istedi. Bu sebeplerden dolayı liderlik görevi ondan alındı ve sadece hicabet görevi ile yetinilmesi istendi. [S:195]Bu ferman kendisine ulaştığı zaman burnuna pis kokular gelmeye başladı. Kendine bir kötülük yapılacağını hissetti. Böyle bir fermanla kumpasa düşürüleceğini düşündü. Bu gelen mektup çıramı yakmak için kullanılan ilk odundur diye düşündü. Böyle bir kararla toplum nezdindeki saygınlığını yitirmiş olacaktı. Şerefine ve haysiyetine hanel gelecekti. Görev yaptığı makamda bir gedik açılacaktı. Bu sebeple kuvvet komutanlarını ve toplumdaki kanaat önderlerini toplantıya çağırdı. Onlara gelen mektubu sundu. Kendisinin düşündüğü planı anlattı. Hükümdara ve tavsiyelerine bağlı olduğunu belirtti. Devletine saygılı olduğunu ifade etti. Hükümdarın huzurundan kovulmak istemediğini söyledi. Yeni ve eski yaptığı her iyilik için ona teşekkür etti. Onlarla birlikte olduğu süre zarfında iyi niyetli olduğunu ve tebaasına şefkatle davrandığını ifade etti. En sıkıntılı zamanlarında yardım elini uzattığını söyledi. Çalışmalarını ve eserlerini süsledi (teşvik etti). Onlara yardım etmek için elinden geleni fazlasıyla yaparak özel malını kullanmaktan çekinmedi. Bugün ise canına kastedilmişti. Elindeki mülk alınacaktı. Halkın veli nimeti reddedilecekti. Buhara'ya savaş ilan etmek veya istediği bir tarafa yetişmek konusunda onun görüşüne ve tercihine uyma konusunda toplantıya katılanlar açısından herhangi bir sakınca yoktu. Tartışmaya girmeden herkes kendi fikrini özgürce söylesin. Ona karşı kimse savunma yapmasın. Bir müddet beklesinler belki de arkalarından gelen askerler içinde bulunan durumu öğrenirler. Biz askerleri burada kalma veya ayrılma konusunda muhayyer bırakalım. Dileyen kalsın, dileyen gitsin diyenler oldu. Defalarca görüş ayrılığına düştükten

sonra bir seçenekte birleştiler. Onun görüşüne onay verinceye kadar fikir jimnastiği yaptılar. Vakit ayrılma vakti değil birleşme vakti idi. Liderlerine karşı baş kaldırmak değil boyun eğmek vakti idi. Barış ve savaş, zillet ve izzet, kolaylık ve zorluk, sevinç ve keder, korku ve emniyet konularında liderin tercihine uymak gerekiyordu. [S:196] Buhara'ya bir mektup yazıp liderliğin ona geri verilmesini ve onun hizmetlerine ihtiyaçları olduğunu belirttiler. Bu sorunları çözmek için kerem ve lütf ile karar verilmesini istediler. Kendilerinin hatırına onun görevde kalmasını istediler. Merkeze bağlı olacaklarını ve itaat edeceklerini söylediler. Ancak Ebu ibn Aziz onların başarı yolunu tıkadı. Devlet adamlarının başarılı bir şekilde görev yapmaya devam etmelerini istemedi. Yalan şahitlik yaparak birçok şeyler uydurdu ve onu engellemek için bir ihbar mektubu yazdı. Ancak yaptığı her şey boşa gitti. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: “*İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kafir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah'ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah, hesabı çabuk görendir.*” (Nur, 24/39) Uzun pazarlıklar ve görüşmeler sonunda düşmanlığı bıraktılar. Oturdıkları yerin altını oymaya çalışan ve kuyularını kazın insanların niyetini anladılar. Müspet yönde gelen cevabı öğrenince Ebû'l-Abbas Taş'a daha fazla itaat edeceklerini söylediler. Emirlerine boyun eğip ona hizmette kusur etmeyeceklerini ifade ettiler. Verdiği görevleri yerine getireceklerini ve her emrine amade olduklarını söylediler.

E. FAHRÜ'D-DEVLE'NİN HÜKÜMDARLIĞA DÖNÜŞÜ ONUNLA VE HÜSAMÜ'D-DEVLE EBÛ'L-ABBAS TAŞ ARASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR YAPTIKLARI ANLAŞMALAR VE ÖMRÜNÜN SONUNA KADAR İŞ BİRLİĞİ

Müeyyidü'd-Devle, Horasan Emiri Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş Buhara'ya döndükten sonra onunla anlaşma yaptı ve Hakk'ın rahmetine kavuşuncaya kadar bu anlaşmaya sadık kaldı. Adudü'd-Devle'nin (ö. 372/983) ölüm haberi geldikten sonra¹³⁸ o ikisinin arasında bir savaş meydana gelmişti. Bu harp bitmeden önce[S:197] kardeşiyle ele ele tutuşarak samimi bir ilişki kurmaktan sakındılar.¹³⁹

¹³⁸ Fahrü'd-Devle kardeşi Müeyyidü'd-Devle ile barışmak için teşebbüs etti ama başarılı olamadı.

¹³⁹ Fahrü'd-Devle kendi payına düşen topraklardan memnun değildi ve Müeyyidü'd-Devle'ye verilen İsfahan ve civarındaki yerleri de ele geçirmek istiyordu.

Oysaki kardeş olarak birbirlerini koruyup kollamaları ve kalıcı bir ilişki kurmaları gerekiyordu. Asker arasında bir kargaşa çıkmasın diye işler netleşinceye kadar onun ölüm haberini kimseye söylenmeyip sır gibi saklandı. Tahta kimin çıkacağı konusunda devletin ileri gelen adamları istişare yaptı. Hükümrânlık makamının boş bırakılmayıp bir an önce doldurulması gerekiyordu. Vezire es-Sahib İsmail b. Abbad, görüş olarak Fahrü'd-Devle'ye işaret etti (önerdi). Çünkü ona göre hanedanda bu görev için ondan daha layık başka bir kimse yoktu. Hem yaş hem de kifayet (yeterlilik) açısından başkanlık yüklerini taşımak için çok uygun ve tamamen bağımsız (tarafsız) birisiydi. Bu teklif divan üyeleri tarafından kabul edilince Fahrü'd-Devle'nin Nişabur'daki evine haber uçuruldu. Abisinin ölümüyle boşalan tahta geçmesi istendi. Zira kendisi hanedanın en yaşlısı, merhum hükümdarın en yakın kardeşi ve yönetim bakımından en yetenekli kimseydi. Bu konuda onun eline su dökebilecek başka bir babayiğit yoktu. Onun yerine geçirilip de güzel hizmetlerinden dolayı kendisine teşekkür edilecek başka bir insan yoktu. Fahrü'd-Devle'nin Nişabur'daki yerine kardeşi Ebû'l-Abbas Hüsrev b. Rükneddin-Devle'yi (ö.377) geçirdiler. Dağılan işleri düzeltme ve yamuk şeyleri düzleme görevi verdiler. Bu davet üzerine Fahrü'd-Devle (373'te) Cürcân'a gelmek üzere Nişabur'dan yola çıktı. Ufkun iki kanadı arasında şimşekler çakmaya başladı. Söz dinleyen ve gönülden itaat eden asker onu büyük bir coşkuyla karşıladı. Kendisi için hazırlanan tahta çıkarıldı.¹⁴⁰ Babasından abisine ve abisinden kendisine miras kalan tahta çıktı. [Bu bir nasip meselesidir ve her şeyin bir zamanı vardır. Sabırla beklemek gerekir. Nitekim daha önce girişimde bulunmuştu ama nasip olmamıştı. Şimdi ise hayali gerçek oldu.] Zira Yüce Allah mülkü dilediğine verir [S:198]ve dilediğinden de çekip alır. Allah (c.c.) dilediğini yapandır. Ebu Bekir el-Harezmi isimli şair Müeyyedü'd-Devle'nin vefat etmesinin ardından güzel bir mersiye yazmıştır. Aşırı hüznünü ve taziye dileklerini dile getirmiştir. "De ki: "*Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır, senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin.*" (Al-i İmran, 3/26) ayetinden esinlenerek yazdığı bu kasidede şöyle der:

Bir kardeş kaybettin, kardeşlikte şerefli birini seçseydin

¹⁴⁰ Büveyhiler'in Cibal kolunun hükümdarı ilan edildi.

İnsanlardan çoğu düşmanlık ederek ayrı düşer
Dünya sana durulacak bir yer gibi gelmez
Çağırmadan önce cevap verirsin davetsiz bir misafire
Bir aşk başına gelir âdemoğlunun maşuğu gibi
Daha sonra ölçü gece gibi olur
Onların lakırdılarını duyarsın
Onların ilk kadınları gibi yok olmaz
Yük sana ağır geldiğinde sus ve bir şey söyleme
Bir kişi başsağlığı dilediğinde razı oldum
Onlar cilve yapan kadınlar gibi olduğundan
Tekrar geri dönene kadar bırak onları

Ebû'l-Ferac es-Savi b. Meysera Adûdüd-devle için yazdığı mersiyede şöyle der:

Fidyenin tutukluğa verilmesi mümkün olsaydı
Belaya uğrayan kişi o zaman aziz olurdu
[S:199] Ama kader casus gibidir
Eleştiride feleği destekler
Söyle zaman sen elbise gibi oldun
Seninle kudretinle elbise matem elbisesi gibi oldu
Sona vardığında
Genişlemen durgunluğa neden olur

Şair Ebû'l-Ferac, Allah'ın kendisine ilham ettiği ve kendi eliyle kaleme aldığı bir yazıyı Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş'a atfen yazıp gönderdi. Bunların hepsi onun ortak olduğu hükümlere hasredilmişti.¹⁴¹ İdaresi altındaki devlet kurumlarının durumları dile getirmişti. Nitekim o halka nefret tohumu saçmak ve milleti birbirine kırdırmak isteyenlere rahat vermedi. Devleti kınamak isteyenlere fırsat vermedi. Bilakis devlet işlerine destek olanlara gün yüzü gösterdi. Yararlı işler yapmak isteyenlere destek verdi. Daha önce hizmet eden hükümdarlara ve kendisine bu makamı hazırlayıp verenlere teşekkür etti. Bu tür konuları ele alan ve haberleri titizlikle seçen şair, büyük bir emek harcayarak yaptığı samimi çalışmasını ona

¹⁴¹ Verdiği kararları ele alma anlamında.

takdim etti. Başarılı olmanın yollarını anlattı. Onun yaptığı güzel icraatları Allah'ın kendisine verdiği yeteneği kullanarak ustalıklarla anlattı. Yönetimde doğru ve yanlı bulunduğu tarafları yazıp yolladı. Görüşlerine saygı gösterdiği için ona teşekkür etti. Kendisini rahatsız eden ve bitkin düşüren yönleri şikâyet etti. İyilik adına yaptığı her şeyde ona ortak olduğunu ve destekçisi olduğunu bildirdi. Kendisinin örnek bir insan olduğunu söyledi. Başarılı olmak ve güzel bir netice almak isteyen herkesin onu örnek alması gerektiğini ifade etti. Onun görüş ve tavsiyelerine uyanların işi kolay olur. Yönetim şekli ve mal idaresi konusunda anlaşma ortaklığı yapılması gereken şeyler vardır. İnsanları yeteneklerine göre görevlendirilmesi gerekir.¹⁴²

Şeyhü'd-Devleteyn lakaplı Ebu Said eş-Şebibi, Fahrü'd-Devle tarafından elçi olarak gönderilmişti. Fahrü'd-Devle onun için acilen bir miktar mal sarf edip hazırlıklar yaptı. Araplardan ve Türklerden seçme en hızlı bin süvari verdi. Nişabur'a vardığında ona Ebû Muhammed Abdullah b. Abdürrezzak da katıldı. Bu adam Ebû'l-Hasan İbn Simcûr'a karşı Nişabur'u kuşatmak için Hüsamü'd-Devle[S:200]Ebû'l-Abbas Taş ile birlikte gönderdiği kumandanlardan biridir. O ikisi omuz omuza, sırt sırta verip iş birliği yapmak ve yardımlaşmak üzere anlaştılar.

Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş, yüksek tepelerden aşağıya doğru Nişabur'a indi. Ebû'l-Hasan ondan daha önce gelmişti. Oranın sakinleri siyah yağız atlarla onun gelmesini bekliyordular. Onlara yetişti. Eller bir ve yumruklar tek oldu. Güçlü ellerle birlikte ihlâslı kalpler de birleşti. Batı cephesinden Nişabur'a saldırıp girmek istedi. Gözdağı vermek için açık bir alanda kamp kurdu. Ebû'l-Hasan İbn Simcûr'la yaka paça olup günlerce vuruştular. Ebû'l-Hasan kale içinde korunaklı bir yerdedi. Girişleri ve setleri çok dar olan dehlizler arasında güvenli bir yere mevzilenmişti. Ebû'l-Abbas Taş'a takviye birlik olarak seçkin Deylemlilerden ve güzide Türklerden toplanmış iki bin asker geldi. Züber'e saldıran bu askeri kuvvet Ebû'l-Abbas Firûzan b. el-Hasan komuta ediyordu. Burası iğne deliği kadar dar bile olsa girebiliyorlardı. Düşmanların inlerine inip tepelerine dikiliyorlardı. Ebû'l-Hasan b. Simcûr kendi askerlerinin ümüğüne çöktüğünü hissedince ve kuvvetlerinin dar geçit (gerilla) savaşı yaptıklarını öğrenince ve okçuların ve mızrak kullananların etkisiz hale geldiğini görünce o bölgeyi terk edip kaçmak için gecenin karanlığını fırsat bildi. Geride kimse bırakmadan Kuhistan'a çekildi. Hezimet ayıbının üzerini örtmek için gecenin elbisesinden (karanlığından) faydalandı.

¹⁴² Siyaset bilimi, mal idaresi ve insan kaynakları konularında beceriklidir.

[S:201]Ebû'l-Abbas'ın askerleri onların apar topar kaçtıklarını duyunca hemen peşlerine düşüp kovaladılar. Arkada kalan mallarına saldırıp cephanelerini aldılar. Bol ganimetler ve sayısız mallar aldılar. Ebû'l-Abbas Taş Nişabur'a gir(ip fethet)ti. Doğu cephesindeki Hamidü'z-zafer sınırını takip eden bölgeyi aştı ve şimdilik bununla yetindi. Elde ettiği sınırlara razı oldu. Nitekim bu gazve ile ilgili olarak Ebu Mansûr es-Sealebi bana şöyle bir şiir okudu:

Söyle benim korku içinde olduğumu
Avladı gönlü şakaklarından avlayan
Şakak asıl rüzgar çıktığında belli olur
İbni Simcur'un kalbi Taş gibi hissetti

Birisi de şöyledir:

Eğer kış çirkinliği alıp götürürse
Bahar da bize hoş kokular verir
İbni Simcur işinde çirkinliği bırakmıştır
Filizlendi saygın kişilerin oğulları ile

[S:202]Ebû'l-Abbas Taş görevden istifa eden, gönülleri çelen, kararlı ve ısrarlı itaat garantisi veren, yalvarma diliyle kendini ve malını arz eden bir eda ile Buhara'ya yazı göndermeye devam etti. İbn Aziz öfkelenmeden, iç pazarlık yapmadan, inat etmeden Utbe ailesine düşmanlık konusu karşısında sert ve dik duran tavrını takdir etti. Emir Rıza'ya ve saltanatı ona kefalet eden annesine yardım etmeye başladı. Ebû'l-Abbas Taş'ın Deylem'e adeta yapıştığını ve devlete karşı zulüm yapma (zarar verme) niyetine olduğunu söyledi. Ne zaman ki iddia ettiği konularda elindeki inat dizginini gevşetir, (burnunun dikine gitmez) ona karşı üstünlük taslama ve büyüklenmeyi bir tarafa bırakmak gerekir. Ta ki iş iddia ettiği gibi oldu zannetsin. Daha sonra o ikisi devletin tedbir işlerini ona vekâlet ettiler. Hâyır ve şer yularını (yönetimi) onun eline verdiler. İbnü'l-Mü'tez'in¹⁴³ durumunu izah etme amacıyla o günlerde yaşanan olayları bir arkadaşıma anlatırken genç bir şairin şöyle dediğini duydum:

¹⁴³ Sadece bir gece ve bir gündüz hükümdarlık yapan aslında şair ve edebiyatçı olan Abdullah b. Muhammed.

İki şeyden kan gelmez
İki göz ayrılana kadar
Onların onda biri hoşnut olmaz
Gençler ve sevgililer dışında

Dedi ki: Hüseyin b. Ali Mervruzi¹⁴⁴ için o vakitte söylenebilecek duruma göre en uygun söz şu iki beyittir:

[S.203] İki sağlık insanı ihtiyarlandırır
Oğlanın kadını ve kadının dırdırı
Ama o kadının gönlü sevgiye yeltenmişse
O zaman insan gökyüzünün üstüne çıkmış gibi olur

Dedim ki: Amr'a yaptığı nitelermelerde ve gözlerin gördüğü şahit olduğu olaylarda çok insafılı davrandı. Bu durum onun sınavını geçtiğini tescil eder mahiyettedir. Anne şefkati içinde kucakta (süt kuzusu) olmaktan vazgeçip gönlünü Allah'a verdi. Amca konumunu bıraktı. Arkadaş mesabesinde bulunup ücret almayı bıraktı. Galip hükümdarın yerine vezir olmak, doğru görüşüyle egemenlik kurmak, delici (inatçı) fikirleriyle despotluk yapmak istemedi.

Ebû'l-Abbas Taş, Ebû'l-Hasan İbn Sımcûr'un önemsemediği şeyleri ihmal etti. Yönetim işlerini Buhara'nın güdümüne verdi. Onlara eğilip yeltendi, yalvarırcasına sığındı. Vahşiliğin artmasını durdurmak, yaraya pansuman yapmak, üstüne tuz ekmekten kaçınmak istiyordu. Onlar böyle ipleri salmış bir şekilde rehavet içinde yüzerken [S:204]başkaları bu durumu bir ganimet bilir. Gevşeklik ve ihmal boşluğunu karşı hamle yapmak için fırsat bilirler. Karşı bir cephede toplanmaya ve saldırı hazırlığı yapmaya başlarlar. Diğer taraftan da medet dilemeye ve asker toplamaya devam ederler.

Ebû'l-Hasan b. Sımcûr, Faris isimli bölgede¹⁴⁵ bulunan Ebû'l-Fevaris b. Adudü'd-Devle'ye bir yazı yolladı. Beraberinde seçme Araplardan iki bin atlı gönderdi. Faik kendine bağlı kölemenlerle ve Horasan kıyılarından topladığı diğer askerlerle bu bölüğe katıldı. Ucu bucağı görünmeyen, kuzey ve güney kıyılarına sığmayan, yeryüzünün tamamını kaplayan bir ordu ile Ebû'l-Abbas Taş'a karşı

¹⁴⁴ Samâni ordu komutanlarından.

¹⁴⁵ Doğusunda Kirman, batısında Horasan, kuzeyinde Mefeza ve güneyinde Arap körfezi olan yer.

birleşip yürüdüler. [Bu ihtişam ordu; her yerde toz bulutları kaldıran, sayıları gökteki yıldızlar kadar olan, yağmur taneleri gibi yere inen, deniz suları gibi önündekileri sürükleyen, yeri göğü inleten, ayak sesleriyle yüce dağları titreten, önüne çıkanların ölümlerden bir ölüm beğendiği devasa bir ordudur.] Nişabur'a yaklaştıkları zaman askerlerini durdurup orada kamp kurdular. Güç gösterisi yaparak gözdağı vermek ve o bölgeyi savaş yapmadan elde etmek istediler. Bu amaçla pazarlık yapmaya oturdular. Ancak anlaşamadılar. [S:205]Ebû'l-Abbas Taş onlara karşı Abdullah b. Abdürrezzak, Ebû Said eş-Şebibi'ye bağlı milislerle birleşerek kendi özel muhafızlarıyla birlikte harekete geçti. Günün ilk ışıklarıyla başlayan savaş göz gözü göremeyecek bir şekilde karanlık oluncaya kadar devam etti. Onun hamleleri birlikleri kırıp birer birer dağıtmaya başladı. Yıkım ilerledikçe manevra alanı daha da genişledi. Serahs¹⁴⁶ ile kendi buldukları nokta arasında çok geniş bir savaş cephesi vardı. Savaş öyle bir raddeye geldi ki onları kalplerini çıkarıp atacaktı. Fillerin bıraktığı tezekler toplulukların burun direklerini kırarak kadar pis kokuyordu. Böyle bir ortamda saldırıya devam etmek çok zordu. Panik ve endişenin çember alanı daha genişlemişti. Ateş çemberi çok büyüktü. Böyle bir savaşın sıkıntısından kurtulmak çok zordu. Her şeye rağmen Ebû'l-Abbas savaşın kaderini belirleyecek büyük bir hamle yaptı. Ebû'l-Hasan ile Ebû Ali ağızlarına gem vurulmuş atlarıyla ve kale gibi sarsılmaz iradeleriyle ona destek verdiler. Feyafi kumlarına benzer kolordu güçleriyle harekete geçtiler. Sanki gökteki yıldızlar yere inmiş yürüyordu. Yağmur damlaları gibi inip deniz dalgaları gibi yürüyorlardı. Denizin dibine dalıp inci mercan çıkartıyorlardı. Ayak sesleriyle burunlarını havaya diken yüce dağları inletiyorlardı. Yeri göğü inleten ayak sesleriyle dağların yüreğini ağzına getirdiler. Güçlü ayaklarıyla zifiri karanlıkların poposuna tekme atıp kovaladılar. Bu azgın gücün önüne çıkan herkes kendisine ölümlerden ölüm beğeniyordu. Dağılan çekirge sürülerini inlerine geri gönderdiler. İpini koparan serserileri geri püskürttüler. Azı dişlerini kurcalayan kürdanları kırıp yere attılar. Şakırdayan kılıçlarla kelleleri havaya uçurdular. Sürünen yılanların belini kırdılar. Ebû'l-Abbas Taş makamına geri döndüğü zaman düşman ordusunu çil yavrusu gibi dağıtmıştı. Azgın saldırılar karşısında yıkılmadan dik durup ve sancağını korudu. Hasımların kalbine öldürücü bir darbe vurup onları hezimete uğrattı. Büyük azmi karşısında onları mağlup olmaya ve yerlerini teslim etmeye mecbur bıraktı.

¹⁴⁶ Meşhed nehrinin doğu yakasında bulunur.

Faik cephesinden Deylem askerlerine yapılan hamleler onların safları zikzak çizip bozuluncaya kadar devam etti. Düşman birlikleri bozguna uğradı. Kılıç karşısında yalvarıp aman dilemeye başladılar. [S:206]Canlarını kurtarma için atların üzengisini öpüp dil döktüler. Aşağılık ve zillet içinde esir kampına götürüldüler. Böyle bir şeye cüret edenlere ders olsun diye ceza olarak elleri kalın iplerle bağlandı. Başlarına çuval geçirildi. Develere bindirilip Buhara'ya gönderildi. Daha öncesinde Horasan'a haber gönderildi. Horasan puştları kılıç ve süngü yerine ellerine def aldılar ve gelen bu esirlere hakaret olarak ıslık edip def çaldılar. Sonra Kahandez hapishanelerine atıldılar. Zindanda ölümle kurtuluş arasında volta attılar.

F. EBÛ'L-ABBAS TAŞ'IN CÛRCÂN'A İNTİKAL ETMESİ EBÛ'L-HASAN B. SİMCÛR'UN NİŞABUR'DAKİ ORDU KOMUTANLIĞINI ELİNDEN ALMASI

Ebû'l-Abbas Taş Horasan yamaçlarından Cürçân'a indi. Bu arada Fahrü'd-Devle Rey'e doğru yönelip oradan ayrıldı. Bulunduğu yeri ve kışlayı onun için boşaltıp gitti. Emirlik makamını çok değerli döşemeler, ağzına kadar dolu hazineler, bolca zahireler, hınca hınç dolu kilerler, çok değerli kap kacakla dolu mutfaklar, altın ve gümüş tabaklarla bırakıp gitti. Fahrü'd-Devle kapsamlı keşif hareketine çıkmadan önce taşımak için hazırlanan hazinenin ona teslim edilmesi emrini verdi. Bu hazine içinde bir milyon elli bin dinar, içinde farklı renk ve modellerde elbise olan beş yüz sandık vardı. [S:207] Buna ek olarak asil soylu salma atlar, güçlü kuvvetli katırlar, güçlü silahlar, savunma mekanizmaları, birçok ahırlar, at veya filin üzerine konan ve savaş esnasında darbe almaktan koruyan demir korunaklar, altındaki demir halkasıyla birlikte birçok miğferler, çeşit çeşit demir zırlar, kalkanlar, altın ve gümüş kabzalı nice kılıçlar, süngüler, mızraklar, hançerler ve daha nice cephaneler vardı. Ona Cürçân,¹⁴⁷ Dahistan,¹⁴⁸ Abaskun¹⁴⁹ ve Astarabad'a girmesine izin verildi. Bazı kaleler ve özel mülkiyetin koruması altından bazı geçim kaynakları hariç tutuldu. [S:208]Ebû'l-Abbas Taş bu malların mülklerin istiflenerek askeri birlikler arasında dağıtılmasını emretti. Böylece onları savaşta yaptıklarından dolayı ödüllendirdi. Aşk ve şevklerini artırdı. Kendilerini toparlamaları için bir müddet ikamet etmelerine izin verdi. Bu sayede biraz dinlenip mukavemetlerini artırdılar. Diğerlerinin gidişi

¹⁴⁷ Gürgen köylerinden biridir.

¹⁴⁸ Hazar denizi sahilindeki liman.

¹⁴⁹ Hazarın doğusunda bir ada. Muhammed Harizmşah'ın öldüğü yer.

bunlar için bereketli oldu. Cürcân'daki hayatları Horasan'dakinden daha iyi oldu. Burada daha çok mal kazandılar ve daha konforlu bir hayat yaşadılar. Burada daha fazla huzurlu ve kafaları rahattı.

Fahrü'd-Devle onun durumunu daha iyileştirmek için Taberistan'dan dayanak ve destek göndermeye başladı. Askerleri ve muhafızlarıyla kurduğu sistemin devam etmesi için onlara lojistik destek verdi. Kişinin kendi kardeşine yapmadığı iyiliği ona yaptı. En değerli parçaları onlara gönderdi. Birçok dost dahi arkadaşına bu kadar yardım etmez. Kendi mülkündeki paha biçilmez ürünleri onlarla paylaştı. Sahib b. İbad kendisine verilen onca hediye çok fazla buldu. Nimetlerin israf edildiğini söyledi. Bağlantılar devam ettikçe saygınlıklar da arttı. Öncekilerin tercih ettiği askeri meselelerde ve barış için fırsat bildiği konularda farklı davranarak adamlarıyla Horasan'ın tavsiye ve görüşlerine saygı duydu. Bir gün ona şöyle dedi: Ebû'l-Abbas'ın üzerimdeki hakkı çoktur. Ben onun haklarını ödeyemem. Onun sayesinde Allah bana birçok meyve tattırdı. Şu gömleğimin iliklerini bile ona borçluyum. Onun yaptığı iyiler sayesinde iki yakam bir araya geldi. Ona minnettarım. Eğer o olmasaydı benim dünyadan nasibim çok az olacaktı. En değersiz ödülü ben alacak ve en değersiz makama inecektim. Onun sadece bir günde yaptığı işler, öncekilerden ne kadar farklı olduğunu göstermeye yeter.[S:209]Onun ruhuna özlem duydukları, muhabbetini özledikleri ve yokluğuna dayanamadıkları için iki kardeşi Adudü'd-Devle ve Müeyyidü'd-Devle onu kendilerine geri vermesini istediler. (Ziyari Emiri Kabûs b. Veşmgir, ne kadar servet verirlerse versinler Fahrü'd-Devle'yi kardeşlerine vermeyeceğini söyledi. Çünkü ona kötülük yapmak istiyorlardı.) Her sene başında önce Sultan'a sonra ona verilen birçok malı hediye olarak Horasan'a göndermek istediler. Irak gelirlerinden toplananlar, sırmalı elbiseler, azatlık kölemenler, akla gelmedik daha nice hediyelerle onu minnet altında bırakmak istediler. Böylece isteklerini reddetmeyecek ve bahane uydurmayacaktı. Bana bir mektup haberi geldi. Bu mektup bana gelen ışınların önünü kesip gündüzümü geceye çevirdi. Beni zor bir kararın kenarına itti. Kendimi ateşin kıyısında gördüm. Her an içine yuvarlanabilirdim. Cengâverin önünde duran bir kimse kaçış yeri, okçunun önünde duran da çıkış yeri bulamaz. Birçok kâbus gördüm. Bir türlü gözümeuyku girmedi. Bir gram uyumadan sabahladım. Ayakta dikilirken baldırlarım ağrıdı. İzin almaya gittiğimde kemerim koptu, dizimin bağı çözüldü, apışıp kaldım. Konuşmaya mecalim kalmadı. Korku ile ümit arasında gidip geldim. Giriş izni verildikten sonra

benim yanıma onun perdedarı (kapıcısı) geldi. Beni yemeğe çağırdı. Ama bir türlü karar veremedim. Gideyim mi, kalayım mı? Beni gerçekten yemeğe mi çağırıyor, yoksa ölüme mi? Bu adam bir yemek davetçisi mi, yoksa ölüm habercisi mi? Ziyafetin kapısını mı, yoksa kabrin kapısını mı açıyor? Ben yine de hayra yormak istedim. Çünkü kaderden kaçış yoktur. Başa gelen çekilir deyip kapıcının ardına düştüm. Atıma bindim ve onun gölgesi ardında izlerini takip ettim. Perdedarın ardından giderken kalbim bir güvercin kalbi gibi titriyordu. Atımın gemleri benim parmağımdan daha güçlü. Gönlüm gitmek istemese de ayaklarım beni oraya götürüyordu. Ben böyle hülyalı dünyalarda dolaşırken kendimi Sultan'ın meclisinde buldum. İçeriye girer girmez herkes ayağa kalkıp beni hürmetle selamladı. Bana çok aşırı izzet-i ikramda bulundular. Çok sıcak davrandılar. Bana hem ellerini hem de gönüllerini açtılar. Bendeki ümitsizlikler umuda döndü. Daha önce girdiğim meclislerde böylesine iltifat görmedim. Hâlâ bana tebessüm ediyor ve yüreğimi eritiyordu. Lütuf ve keremiyle beni adeta büyüledi. Sanki ben rüya görüyor gibiydim. Bir türlü kendime gelemedim. [S:210]Artık kendime gelmeye ve güvenmeye başladım. Üzerimdeki korku düğümleri çözüldü. İçimdeki tasalar kuş olup uçtu gitti. Sû-i zan gidip yerini hüsn-i zana bıraktı. Daha sonra bana gelen fermanı verdi. Elim ayağım titremeye başladı. O fermanı, yılanların dişinden, akreplerin iğnesinden ve Ebu Cehil karpuzunun içinden çıkarıp aldım. Alışılmış akrep planına benziyordu. Sonra bana doğru şöyle dedi: Sultanın kalbini zan ve şüphelerden korumak için bu yazıyı gizleme niyetindeydim. Daha sonra beni ve onu bir araya getiren durumu tekrar düşündüm ve yazılan şeyleri ortaya çıkarmanın daha uygun olduğuna karar verdim. İstenilen şeyin ne olduğunu ve hakikati ortaya çıkarmak istedim. Sahip olduğum bu kuşun (yazının) değerini öğrenmek istedim. Kafalardaki soru işaretlerini giderebilir. Sözleşme yeminlerinde kullanılan tüm sözlerden daha ağır olabilir. Ancak o, Irak haracını gerektiği gibi kullanmıyor. Haracın tamamında adil ve şeffaf değildir. Ne Fahrü'd-Devle'nin bedeninden bir kıl ne kuş ibiğinden bir parça ne de saçaklı püskülden bir iplik var. Elime geçen hiçbir şey yok. Sahip olduğum tek şey susmak ve konuşmak, oturmak ve kalkmaktır. Benim bir söz hakkım yok. Her şey onun, hatta şu yüzüğümün taşı ve kaftanımın saçağı dahi onundur. Her şey onu korumak için hazırlanmış ve onun maslahatı için yapılmış. Sanki dünya onun etrafında dönüyor. Her şey olay yerindeki kazaları önlemek için tasarlanmış. [S:211] Herkes onun için intikam alma gayreti içinde, mülkünde ona rekabet edenlere ve

kalan mirasını ondan çekip alanlara karşı mücadele ediyor. Ta ki Allah onu gözü aydın, gönlü huzurlu, yükselen bir yıldız ve hasmına karşı kalıcı bir hüküm verebilecek bir şekilde evine dönmeye izin versin.

Bu ikramlıklar gibi şeylerin alınmasına izin veren bir kimse; gönülden ve doğal olarak, isteksizlik içinde zoraki olarak değil, bir şeye yönelmek zorunda kalan değil, tamahkâr yüze bakarak yola çıkan değil, onun yardımından ve desteklerinden gafil olunmasını, onun muradına ait bir at gemini onun için çekmenin görmezlikten gelinmesini hak eder mi? (Bunca iyilik yapan bir kimse kendisine vefasızlık yapılmasını ve arkadan hançerlenmeyi hak eder mi? Şerefli bir kimseye yemek yediği çanağa pisletmesi yakışır mı?) Başkasının yaptığı iyilikler Rüknu'd-Devle'nin hakkı yanında ayak topuğuna ulaşmaz. Herkes ona minnettardır. (Bir fincan kahvenin bin yıllık hatırı varken) İnsanlar bu kadar büyük bir hakkı unutamazlar. Onun döneminde mükâfat alma yolları kolaylaştı. Onun iyiliklerine karşın Allah yardımını esirgemedi. Bu durumda o, kendisine kötülük yapmak isteyenlere karşı ona sahip çıkılıp iyilik yapılmasını en çok hak eden bir kimsedir. Karşılık vermese bile o iyiliği ve vefayı hak eder. Hedeflerini gerçekleştirmesi için ona yardım etmek gerek. Benim bu sözlerim orada bulunan kimselerin hoşuna gitti. Şimdiye kadar geçmiş günlerde buna benzer bir cömertlik yapıldığını duymadıklarını söylediler. Onun yanında olmaktan kıvanç duyduklarını ifade ettiler. Bu sözleri dinlemek bile onur vericidir.

Sahib (isimli şahıs) Ebû'l-Abbas'ın maslahatlarına uygun bir şekilde ona destek vermek için tüm gayretini topladı. Ona vefalı olmak için işlerine odaklandı. Ona kefalet etmek için hakkınca hareket etti. Vefalı olmasının nedeni hakperest bir insan olmasıdır. Bu karar alındıktan ve mürekkebi kuruduktan sonra Ebû'l-Abbas Taş Cürçân'da üç yıl kaldı. Kimseye kıskançlık duymadan, halka hizmette gözüne uyku girmeden çalışmalarına devam etti. Sultan'a bizzat hizmet etme özlemi içinde onun otoritesine boyun eğdi. Onun iyiliklerini unutmadı. Hakkını korumak ve maslahatını gözetmek için gayret etti. Kendisine haset edenlerin cahil durumlarına üzüldü. Horasan'dan alınmasını isteyen ve kendisine dış bileyenlere aldırış etmedi. Emirlik hakkından vazgeçmesini ve kabuğuna çekilmesini isteyenler vardı. Boynundaki itaat atkısını çekip onu vefasız yapmak isteyenler vardı. Fakat o bütün bu baskılara rağmen yolundan yılmadı. Kendine atılan iftiralardan kurtulmak ve yeniden hizmete başlamak için Buhara'ya dönme yolunda gayret etti. O günün

gelmesini dört gözle bekledi. Ebû'l Abbas eş-Şebibi, Fahrü'd-Devle'ye bir mektup gönderip Horasan'ı geri almak için ona destek vermeye hazır olduğunu ifade etti. Onun için Esfar b. Kürdevi ile birlikte Deylem'in seçme adamlarından iki bin kişilik takviye birlik ve birçok cephane yolladı. Nasr b. Hasan b. Firuzan'a bir mektup yazıp ona yakın bir akraba gibi kol kanat gerip destek vermesini ve o bölgeye ithalat ve ihracat yapılması konusunda liderlik etmesini istedi. Bütün bunlar Hüsamü'd-Devle ve onun gibi babayiğitlerin hakkını korumak için yapıldı. [S:212]Bu işi çözme ve işleri yoluna koyma durumlarında ona arka çıkmak için onun kararlarına göre hareket etmek gerekir. Onu düşmana teslim etmek veya onun için savaşmak arasında kesin kararlı olmak gerekir. Cürcân'dan ayrılırken orada bıraktığı miktarın iki katı malı, asker toplamak ve kışlada kullanmak için yanına aldı. Ebu Said, Kavmis'e yürüdü. Askeri birlik oluşturup beraberinde götürmek için çevre köylerin yoluna revan oldu. Temim köyleri, onun misafiri ve komşusu İbnü'l-Hadrami¹⁵⁰ gibi. Ayakkabı tamircisinin tabanla tabanı birbiriyle ölçtüğü gibi biz de onları birbirine kıyaslayıp ayağımızı denk almalıyız. O evinin avlusunda iken ona sağ ve sol iki kanattan saldırıp kılıçlarla kellesini aldılar. Geride kalanlara yönelip onları evin mahzenine hapsettiler. Sonra kömürleri tutuşturdular.¹⁵¹Bütün kapı ve pencereleri kapattılar. Nefessizlikten boğularak öldüklerinden emin olmak için başlarında beklediler. Böylece bütün o mallar mülkler ve hayvanlar büyük bir zulümle onun serveti oldu. Bu yüzden ömrü boyunca aşağılık olarak yaşamayı hak etti. Geride kalanlar Rey'e doğru yola çıktı. Varıncaya kadar hiçbiri eğilip te diğerine bakmadı. Bir konumda sabit durmaya karar verdiler. Yayınlanan bildiriye okudular. Bu bültende Fahrü'd-Devle'ye karşı yapılanlar, meydana gelen olaylar, ona uçurulan haberler, Hüsamü'd-Devle'nin durumu, onu kederlendiren şeyler, kalbini ve elini zayıflatan şeyler yazılıydı. Fahrü'd-Devle ona bir mektup yazıp ona karşı hazırlanan ordu donanımından gördüklerini anlattı. Nasr b. Firuzan'ı her iki taraftan çıkıştırmak ve askerlerini kuşatma altına almak için ondan Astarabad'a inmesini istiyordu. [S:213]Ta ki Allah bize onları imha etme veya başka diyarlara sürgün etme fırsatı versin.

Bu amaçla Ebû'l-Abbas Taş askerleriyle Astarabad'a indi. Orhan nehri yakınında Huzercan'da kamp kurdu. Kendisine gelen giden, acı, tatlı, iyi kötü her

¹⁵⁰ Bu şahıstan maksat, Abdullah b. Amr b. el-Hadrami'dir. Muaviye b. Süfyan, Ali b. Ebi Talibe karşı adam toplamak için hicri 38 yılında Temim kabilesine göndermişti ancak orada yakılarak öldürüldü.

¹⁵¹ Karbon monoksit gazından zehirlenerek ölmeleri için.

türlü yardımını aldı. Ağzı iyice dolup başı sıkışınca, kendisine doğru inip kalkan ve kellesini uçurmak isteyen kılıçları görünce çok korktu ve el pençe divan durup yalvarmaya başladı. Her iki tarafa mektup yazıp işlediği suçlardan ve açtığı yaralardan dolayı çok pişman olduğunu ve onlara karşı savaşmaktan hayâ ettiğini ifade etti. Kendisinin af edilmesi için Hüsamü'd-Devle'nin şefaatinin (referansını) gösterdi. Kötü bir seçimden dolayı geldiği bu makamdan istifa edeceğini söyledi. Artık bu göreve katlanamadığını ve sıkıntıdan neredeyse boğulmak üzere olduğunu söyledi. Fahrü'd-Devle onunla olan akrabalığı ve civanköşlüğü (eski günler) hatırına onun özrünü kabul etme lütfunda bulundu. Horasan'ı yeniden idare etmek üzere Ebû'l-Abbas Taş, Cürcân'a döndü. Bazı kuralları ihlal edip milletin hakkına girdiği Fahrü'd-Devle yeğeni Bahaü'd-Devle'yi¹⁵² görevden uzaklaştırıp yalnız bırakmıştı. Oysaki makamın haysiyetini ve şerefini koruması gerekiyordu. Bu yüzden ona bir ders vermek için büyük bir ordu ile harekete geçti. Huzistan'dan¹⁵³ gelen kalabalık bir kuvvet vardı. Yanında Fahrü'd-Devle de vardı. [S:214] Ayrıca Kürt askerlerin başında Bedir b. Hasenevi¹⁵⁴ vardı. Bu askerlerin her biri cesaret timsaliydi. Civanmert cellâtlar gibi yürüyorlardı. Hızır gibi imdada yetiştiler ve bu cesaretin bir meyvesi olarak Gûr'u aldılar. Fahrü'd-Devle, Basra'yı Bahaü'd-Devle'nin elinden kurtarmak ve komutası altındaki diğer kardeş şehirlerin listesine katmak için Ebû'l-Abbas Firûzan b. Hasan'ı gönderdi. Batı yakasındaki Musa nehrini geçince Bahaü'd-Devle'ye bağlı yöre halkı onlara karşı geldi. Ebû'l-Abbas kendisiyle onlar arasında güvenli tampon bir bölge oluşturmak istedi. Hûzistan bölgesindeki Ahvaz barajının kapaklarını açtı ve bütün yolları su kapladı. Seller önüne gelen bütün bentleri yıkıp geçti. Düşman askerleri buna karşı koyamadılar.[S:215]Ebû'l-Abbas Firûzan ve beraberindekiler çamura bulanmazken düşman askerleri bataklık içinde yok oldular. Geride onları hatırlatacak bir şey kalmadı. Böylece önleri ve arkaları kesilmiş oldu. Patika yollardan bir müfreze geldi. Basra sakinlerine destek vermek istediler. Ancak Ebû'l-Abbas Firûzan'nın askerlerine görünce arkalarını dönüp kaçtılar.

Bedir İbn Hasnevi onlara yakındı. Dağılıp geri kaçanları görünce onlara engel olmak istedi. Kendisi o bölgede kalarak orayı müdafaa etti. Bozulan setleri tamir etti. Çözülen düğümleri yeniden bağladı. Kaçanları geriye döndürdü. Ancak hezimetten kurtulamadı. Fahrü'd-Devle Ahvaz çarşısında iken bu durumu ona haber verdiler.

¹⁵² Bu yeğeni Adudü'd-Devle'nin oğludur.

¹⁵³ Burası Arap körfezinin kuzey doğusunda, İran ile Irak dağları arasında bir bölgedir.

¹⁵⁴ Asıl adı Ebû'n-necm Bedir b. Hasnevi el-Kürdi olup lakabı Nasirü'd-Devle'dir.

İçine düştükleri zor durumundan dert yandılar. Kendileriyle ateşkes yapması için ona birçok mal teklifinde bulundular. Acizlik ve divanelik içinde dönüp durdular. Ancak yaptıkları kötülüklerin cezasını gördüler. Ateşkes anlaşması için Hemedan'a dönmeleri yeterliydi. Bu anlaşma sonucunda o bölge Rey'e kadar Fahrü'd-Devle'nin hâkimiyetine geçti. Bu olay 377 yılının bir ayında gerçekleşti.

Bu yılın bitiminde Cürcân'da veba hastalığı ortaya çıktı. Ebû'l Abbas Taş'ın birçok askeri helak oldu. Birçok hayvan telef oldu. Askeri birliklerin gücü kırıldı. Taş'ın birçok işçisi ve yazarı vefat etti. Ayrıca özel birliklerinden birçok muhafız da öldü. İçine düştükleri bu illet birçok askerin canını aldı. Allah'ın rahmetine kavuştular.

[S:216] Cürcân halkı kendilerine dayatılan vergilerden dolayı yöneticilere ateş püskürüyorlardı. Gördükleri kötü muameleler ve iş yaptırmak için vermek zorunda kaldıkları rüşvetler onların canına tak etmişti. Çünkü daha önce böyle fazla vergi ödememişler ve kötü muamele görmemişlerdi. Fakat en kötü idare altında olmak devletsiz kalmaktan daha iyidir diye düşündüler. Dolayısıyla liderlerinin¹⁵⁵ vefat ettiği haberi yayılınca onun arkadaşları ile birlikte bir el, tek yürek oldular. Buldukları ev ne kadar geniş olsa da bu üzücü haberden dolayı kendilerine dar geldi. Her taşın altında üzüntü vardı. Büyük küçük, genç yaşlı, zengin fakir herkes aynı üzüntüyü paylaştı. Herkesin yüzü asıktı. Askerlerin yüzünden düşen bin parçaydı. Bu musibetten dolayı moralleri çok bozdu. Gözlerinde fer, dizlerinde derman kalmamıştı. Sanki ayakları kırılmış gibi oturdukları yerde çakılıp kalmışlardı. Çünkü ocakları sönmüştü. İçinde buldukları çember iyice daralmıştı. Bu dar boğazdan kurtulmak ve işleri yeniden düzenlemek için yeni birisini seçmek gerekiyordu. Bu amaçla önceki liderin halasının oğlu Ebu Ahmet'e bu görevi vermek istediler. Ona biat etmekle birlikte ellerinde bulunan malları da takdim ettiler. Önceki devlet hazinesinde bulunan malların dökümünü verdiler. Buna ek olarak özel ödenek tahsis ettiler. Bu mallardan askerlerin her birisine yirmilik bahşiş vermesini ve durumlarının sakinleşmesini istediler.

Horasan'dan birçok grup ellerinde mallar ve cariyeler ile birlikte art arda geldiler. Hiçbir şeyi doğru yapmayan acemlerden intikam almak için bu kadınları bir hile olarak kullandılar. Onlarla mücadele etmek için getirdiklerini Bekrabaz'a koydular. (Cürcân kenti, Şehristan ve Bekrabaz olmak üzere ikiye ayrılır. Ortasından

¹⁵⁵ Kimi kastettiği anlaşılmıyor.

Herant nehri geçer.)[S:217]Bu eşkıyalar her tarafı yakıp yıkmak için ayaklandılar. Yağlanmayan dükkân, saldırılmayan ev, yakılmayan döşek bırakmadılar. Askerler ilk başta onlara ilişmekten çekindiler. İşler çığırından çıkınca toplu bir harekât düzenlediler. Söz dinlemeyen bu gruba müdahale etmek istediler. Ancak boğazlarını sıkıp bileklerini bükemediler. Yeryüzüne dağılıp hepsini sinek gibi avlayamadılar. Her yer kan revan oldu. Kazma küreklerle çukurlar açıldı ve cesetler gömüldü. Böylece birlik ve düzene uzanan eller kırıldı. Ebu Halit Yezid b. Mühelleb'ten (ö.102) sonra pişmiş tavuğun başına gelmeyenler onların başına geldi.¹⁵⁶Cürcân'ın önde gelenleri onlara elçi gönderip anlaşma yapmayı önerdiler. Kendilerinden eman dilediler. Allah'a inandıklarını ve mümin olduklarını söylediler.

[S:218]Elçi kendilerine gelince katliamı durdurdular. Eyleme katılanları evlerine gönderdiler. Böylece bu fitnenin ateşi biraz düştü ama hala nabızı atmaya devam ediyordu. Karabulutlar dağıldı ve kargaların ötüşü kesildi. Cınnet geçiren asilerin eylemleri durdu. Fitne ateşi kısmen söndü. Askeri birlikler seçim yapmakta kararsız kaldılar. Büyük komutanlar ve özel muhafızlar Horasan'a meylettiler. Eğitimli kölemenler ve inkıta birliği Fahrü'd-Devle'nin hizmetine girmeye tercih ettiler. Sahib onlara bir mektup yazıp hemen karar vermemelerini ve Ebu Ali gelinceye kadar bir müddet beklemelerini istedim. Talep ettiklerini ziyadesiyle vereceğini söyledi. Ancak Horasan sevgisi onları durup beklemekten men etti. Yollarına devam ettiler. Verilen sözün uzun olması onlara inandırıcı gelmedi ve beklemeksizin acele ile gitmeye karar verdiler. Taberistan şehirlerinden Ravgat semtine yürüdüler. Ebu Ali b. Simcûr ile iletişim kurmak için Nişabur'a dönmek istediler. O zamanlar o babasından kalma ordunun başında idi. Bu grubun bir kısmı giderken diğeri geride kalmıştı. Geride kalanlara Ebu Ali yetişti. Onlara bir dizi söz verdi ve bazı mallar takdim etti. Sonunda onları Rey'e götürdü. Fahrü'd-Devle onların eve (köşke) nakledilmesini emretti. Onlara bolca ikram yapılmasını ve hizmette kusur edilmemesini emretti. Onların kendi himayesinde olduğunu söyledi.[S:219] Ebu Abbas onlara yetişti ve bu emirleri kendilerine ileterek onların birliklerini dağıttı.

O zamanlar Cürcân şehri karabatak üstünde fitne dalgalarıyla boğuşuyordu. Horasanlıları katledenler elini kolunu sallayarak sokaklarda dolaşıyordu. Daha nice cani sokaklarda ölüm saçıyordu. Ebu Ali onları kontrol altına almak için harekete

¹⁵⁶ Burada Yezid'in Cürcân'ı fethederken yaptığı katliama işaret edilmektedir.

geçti. Çekirge sürüsü gibi şehri istila eden bu asilerden günde üç bin adam katledildi. Böylece fitnecilerin yaktığı ateş tamamen söndürüldü. Güttükleri politika suya düştü. Sultan'ın siyaseti başarılı oldu. Namı daha da arttı. Heybeti büyüdü. İşleri yoluna girdi. Onun döneminde Cürcân'da fitne ve fesada yol verilmedi. Artık hiç kimse sistemin önünü tıkamayı dahi hayal edemedi.

G. EBÛ'L-HASAN B. SİMCÛR'UN (Ö. 378/989) ÖLÜNCEYE KADAR ORDU KOMUTANLIĞI, KOMUTANLIĞIN OĞLU EBU ALİ MUHAMMED'E GEÇMESİ, NİŞABUR'DAKİ EMİRLİĞİ VE İSTİKAMETİ, EBÛ'L-ABBAS TAŞ'IN HORASAN YÖNETİMİNİ BIRAKARAK CÜRCÂN'A GELMESİ

Ebû'l-Fevaris b. Adudü'd-Devle'nin askerleri Kirman'a gitti. Faik el-Hassa Belh'e döndü. [S:220] Ebû Ali Herat'ta kaldı. İbn Üzeyir, Ebû'l-Hasan'ı Cürcân'a geçmesi için teşvik ediyordu. Komutanlıktan emekliye ayrılmasını istemiyor ve bu kararı tenkit ediyordu. Onun sayesinde gerçekleşmesi gereken birçok hayal vardı. Şehirde güvenlik ve selametin sağlanması gerekiyordu. Atılan yanlış bir adım pişmanlığa sevk eder. Ebû'l Abbas Taş'ın bulunduğu bölgeden Cürcân'a getirilmesi gibi. Ebu Ali Muhammed b. İsa Damgani vezirlik makamına geçinceye kadar ülkede belirsizlik hâkimdi. Vezirliğe geçtiği tarih 377 yılının Cemaziyülâhır ayıdır. İbn Üzeyir Harizm'e nefyedildi (görevinden alınıp sürgüne gönderildi). Ebu Ali işleri düzeltmek için çok gayret etti. Orta yolu bulmaya çalıştı. Diğer vilayetlerin ihtiyaçlarını gidermeye çalıştı. Fakat işler düzelmedi, fiyatlar yükselmeye devam etti.[S:221]Halk yönetimden hoşnut değildi. Bununla birlikte Türkler'in saldırma ihtimali vardı. Ellerinden vezirlik makamını alabilirlerdi. Yönetimin zimamı başka ellere geçmemesi gerekir. Bunun için gerekirse siyasetin acısına katlanmak gerekir. Her durumda doğruluktan ayrılmamak gerekir. Bu amaçla Ebu Nasır b. Ebu Zeyd¹⁵⁷ centilmenlik yaparak bu görevi kabul etti. O, konuştuğunda ağzından bal damlayan bir bilgedir. Yaptıkları işlerde hikmet vardır. Onun keremi ile dağınık işler yoluna girer. Fikirlerinde isabetli, görüşlerinde basiretlidir.

Daha sonra Ebu Ali dönemi başladı. İkinci defa divan başkanlığından bu göreve geri döndü. Ebû'l-Hasan b. Simcûr ile anlaştı. Yaptığı birçok hatadan sonra

¹⁵⁷ Kendisi Samâni devleti döneminde uzun süre görev yapan divan sahibi bir yazardır.

Harremk'e¹⁵⁸ onun yanına gitti. Ancak bu dönemde ona ihanet etti. Çıkan çatışma sonunda cansız bedeni yere düştü. Onun vefat haberini evine gidinceye kadar ve önlemlerini alıncaya kadar gizledi. Hanedana başkanlık, kardeşlere abilik ve ordu komutanlığı Ebu Ali'ye miras kaldı. Yumuşak siyaseti, güzel yönetimi sayesinde babasından kalan boşluğu kapattı. Hem hanedanın hem de vilayetin işlerini düzeltti. Ebû'l Kasım kardeşine itaat etmekle güzel yaptı. Diğer kardeşleri de ona itaat ettiler. Herkes ondan hoşnut oldu. Ebu Ali Herat'ın artık Faik el-Hassa'ya geçtiğini duydu. Ebu Ali orayı almayı amaçlayarak ona bir mektup yazdı. Hutbe üzerine hutbelerde konuştuklarından (uzun süren yazışmalardan) dolayı onu azarladı. [S:222]Daha sonra Herat'ın Faik el-Hassa'ya verilmesi ve ordu komutanlığı ile birlikte Nişabur'un Ebu Ali'ye verilmesi şartıyla anlaşılabilir. Her biri işinin başına geçmek için ekibini kurdu. Buhara'dan bir ordu çıkıp kışlaya doğru yürümeye başladı. Ebu Ali hedefin kendisi olduğunu zannetti. Tedbir almaya başladı ve bir ulak gönderdi. Ulak yolun tam ortasına varınca ordu yol değiştirip Faik el-Hassa'ya doğru yöneldi. Ordu böyle bir manevra yapınca bunun bir aldatma olduğunu ve hedef şaşırtma hilesi olduğunu anladı. Maksat düşmanı hazırlıksız yakalayıp sert bir darbe vurmaktı. Faik el-Hassa'nın Herat'lı bir şahıs olduğunu biliyordu. Ebu Ali adrese teslim bir ok gibi ve gözlemevinden atılan alevli bir ateş topu gibi askerleriyle birlikte Nişabur'dan yola çıktı. Herat ile Buşenç arasındaki yolu geçince dost bildiği bir arkadaşı ona hainlik yaptı. Kendine bağlı askerlerini geri çekti. Ebu Ali bu hareketin bir kumpas olduğunu ve kendisini bir tuzağa çekmek istediklerini düşündü. Önlem olarak yürümekte bir sakınca görmedi. Bu hile ne zaman devam ederse, yolun sonunda bir tuzakla biteceğini biliyordu. Bu hilecileri iyi tanır, onların bağırsaklarını bile tanır. Kendi hanedanın ve diğer birliklerin sancağını kaldırmadı. Onlar hesabın kendi aleyhlerine döneceğini hesaplayamadılar. Dört bir taraftan gelen sel onları silip süpürecekti. En sert tedbirleri alarak yürümeye devam etti. Vuruşmaya niyetli idi. Sisli hava onlara yardım etti. Bir bulut gibi süzülerek gittiler ve şimşek olup düşmanın başına indiler. Çivi gibi beyinlerine saplandılar. Sonunda düşman ordu bozguna uğramış bir şekilde Merveruz'a döndü. Ebu Ali bir grup askeriyle birlikte Faik'e bağlı güçleri ürkütüp kaçırmak için arkalarından kovaladı. Merveruz köprüsüne kadar onları takip etti. [S:223]Ordusunu savunmaya ve göğüs göğüse vuruşmaya hazırды. Kapı tokmağı gibi

¹⁵⁸ Burası Nişabur şehri yakınlarında bir köydür.

onların başına indi. Birçok askerlerini esir alıncaya kadar başlarına vurmaya devam etti. Bu esirleri alıp Buhara'ya götürdü.

Ebu Ali babasının işini devralmak üzere Merv'e yürüdü. Babasının hatırına güveniyordu. Çünkü onun çok emeği vardı. Uzun süre Sultan'a hizmet etmiş ve onun takdirini kazanmıştı. Orada birçok kardeşi, akrabası ve yakın dostları vardı. Herkes onun yaptıklarından hoşnuttu. Kendisini oraya davet eden elçiye olumlu cevap vererek davet üzerine geldi. Ordu komutanlığı (Sipahsalarlık) görevinin ona verilmesine karar verildi. Herkes bu karara memnun oldu. Bizzat kendi eliyle askerlere prim verdi. Onların özel haklarını korudu. Nişabur, Herat ve Kuhistan vilayetlerini emri altında topladı. Büveyhiler'in kontrolüne giren Abbasi Halifesi Müstekfi-Billah Ali'ye İmadü'd-Devle, (Ahmed'e Muizzü'd-Devle, Hasan'a Rüknü'd-Devle) lakabını verdi. Onu Nişabur'la mükâfatlandırdı. İşleri güzelleştirdi. Durumları düzeltti ve adamları eğitti. Şanı şöhreti daha da arttı. Gün geçtikçe yıldızı parladı. Gücüne paralel olarak hâkimiyet alanı arttı. Sema tarafından teyit edilen Emirü'l-ümera lakabı da verildi.¹⁵⁹ Ebu Bekir el-Hadrami onu şu kasidesiyle över:

Gerçekler perdelerin arkasına geçmişse
Onlar sinelerde olanlar ve akıllardır
Toz bulutu düşmüştür onlara
Yarın da güzel kokulara gark olacak olanlardır
Leke toprağa düştüğünde
Kaybeder her ne varsa onda
Esaret hali içinde koşuştum
Bitkinlik hali üzere çöktüm
Bu hal girdaplar içinde aşık olanın halidir
Ay dolunay haline geçmiştir yani
Ey suyun içindeki karadaki halin nedir
Tahtirevanlar ve siperler kuruldu
Orada tahttan ayrılma ve

¹⁵⁹ Kendisi Büveyhiler hanedanının kurucusu ve bu hanedanın Cibal, Fars, Hûzistan kolu hükümdarı 932-949 olarak bilinir. Kardeşi Muizzü'd-Devle Irak Büvehileri'nin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Diğer kardeşi Rüknü'd-Devle Rey ve Cibal'in Büveyhi emiridir. Adudü'd-Devle ise onun yeğenidir. İmadü'd-Devle, Samâniler'e bağlı olarak Kirman'ı yöneten eski efendisi Mekan b. Kaki'ye katılmak üzere Nübendecan'dan ayrıldı. Kirman'a giderken Fars Valisi Yakut tarafından yolu kesildi. Çok az bir kuvvetle Yakut'un on yedi bin kişilik ordusunu yenilgiye uğratan Ali süratle ilerleyerek Fars'ın merkezi Şiraz'a girdi Böylece Büveyhi hanedanının Fars ve Hûzistan kolu (322/934'te) kurulmuş oldu.

Ölümünden razı olma vardır
Minberlerin eşleştiği biri sordu
Tahta hitap ettiğinde
O ki emirlerin emiridir
Emirlerim emiri emirlerin emiri
Alıcı medhetti ve azaldı
Onun toplu malı daha da çoğaldı
Zorlamadan kim kılıcını kırmış
Kırığın zorladığı onu serbest bırakır
Uzun anlamı düzenleyen kişi
Onu kaba saba şekilde azaltır
Payını vermeden sağa sola atar
Kıyamet günü kim saadete erişmiştir
Eğer ipek serilmiş olsaydı
İpeğin şikayeti aşikar olurdu
Onun oayı sözlerin verdiği temsildir
Onun yayı zamanların akıbetidir
Onun attığı korkuyu aşar
Onun sözü kabir korkusudur
İstiğfar ediyorum Rahman'a
Akbabaların ve pis şeylerin doldurduğuna
Ramazan orucumu tutuyorum
Kurukafa ve bir boğazla
Dilenci geldiğinde
Devenin çirkinliğini veriyorum
Eğer dünya dönüyor olsaydı
Gerçekler o zaman aşikar olurdu
Muhammed'in tacı şekle girdiğinde
Parlak bir ay gibi oldu

Bedi'ü Ebû'l-Fadl el-Hemedani Merv'e geldi ve onu öven şöyle bir kaside söyledi: [Kaside]

[S:228]Evet, (Ebû Ali) Horasan diyarını ve yüksek tepelerini istila etti. Son noktalarına kadar ilerledi. Rıza ona bir mektup yazıp bu kuşatmayı kaldırmasını istedi. Onu razı edecek her türlü mali imkânı vereceğini söyledi. Ordusunun ihtiyaçlarını karşılayacağını ve Horasan tepelerini onlara vereceğini ifade etti. Yıllık barınma ihtiyaçlarını fazlasıyla temin edeceğini söyledi. Bu emir o zamanlar itaat ile zorbalığı birbirine karıştırıyordu. Halkı zorbalıkla kendisine itaat ettiriyordu. Diğerlerine ders olsun diye bazılarını cezalandırıyordu.

Ebû Ali en-Nesefî divan sahipliği görevine getirildi. Müsadere ve ihraç etme konularında elini uzattı (bu konulara ağırlık verdi). Bu işi o kadar çok abarttı ki Horasan'ı silip süpürdü. Arkasında kendisine yalvarmayan kimse bırakmadı. Sırtı karnına yapıştı. [S:229]Daha sonra kendisine bayrak kaldıranlara gereken cezanın verilmesini istedi. Elleriyle ayaklarını (domuz bağıyla) birbirine bağlanmasını emretti. Mallarını vermeyi kabul edinceye kadar böyle bırakıldı. Kabul etmeyenler ise ölüme terk edildi. Karahanlı hükümdarı Şihabü'd-Devle ve Zahirü'd-Devle lakaplı Hükümdar Harun b. İlik Buğra Han ile (382'de) gizli yazışmaya başladı. Karahanlılar; Maverâünnehir ve Doğu Türkistan'da hüküm süren Türk-İslam hanedanıdır. Ona yaptığı gizli teklifte Horasan'ı ve Maverâünnehir'i kendi aralarında ikiye bölüp paylaşmak istedi.¹⁶⁰ Ali Rıza Buhari'nin mülkünü almak istediler. Bu hususu anlatan şair şöyle der:

Muhammed Muhammed'e kılıçlarını çekip çıkardı
Başlar Muhammed'in ailesine boyun eğdi

O bütün bu durumlarda tebaasındaki halkı etkilemek için kendi adına resmi hutbe okutturdu. Liderliği ile takkiye yapmak veya tebaanın kendine teşekkür edip minnet altında kalması için devletin armasını kullandı. Maverâünnehir bölgesinde yaşayan Dehhaklılardan bir grup Samâni devleti zamanında yönetimden çok çekmiş ve iyice canlarına tak etmişti. Bu nedenle kimseye bağımlı kalmadan kendi yağlarıyla kavrulup kendilerine yeni bir devlet kurmak istediler. Bu isteklerini Buğra Han'a iletip kendilerine destek istediler. Devletin kurulacağı zemini hazırlamak ve planlarını gerçekleştirmek için desteğe ihtiyaçları vardı. Kartal gibi göz kapaklarını dikip aşamalı bir şekilde saldırı ve vahşete hazırlandılar. Düşmanlarına önce sevimli

¹⁶⁰ Baytaş Süleyman'ın yerine geçen oğlu Ebû'l-Hasan Ali Arslan Han, Samâniler'in Horasan valisi Ebû Ali Simcûri ile Ceyhun nehri sınır olmak üzere Samâni topraklarını paylaştı; böylece Horasan Simcûri'lerin, Maverâünnehir de kardeşi Harun Buğra Han'ın diğer ismi ile Kılıç Buğra Han Hasan'ın hâkimiyetine girdi.

görünüp kendilerine alıstırdılar. Daha sonra kartal dalışı yaparak avlarını yakaladılar. Bu şekilde bölgede ilerleyerek İsficab'a kadar ulaştılar.¹⁶¹[S:230] Anc el-Hacip¹⁶² Buhara'dan çıkartıldı. Topukları üzere geri döndürüldü. Gitmek istemeyince birlikler arasında savaş çıktı. Çıkan savaşın perçemleri (kâkülleri) beyazlatıyor ve yıldızları aydınlatıyordu. Daha sonra Anc el-Hacib'in askerleri bozguna uğradı. Büyük kuvvet komutanlarıyla birlikte esir alındı. Böylece etrafa saldırma, yolları ve tepeleri işgal etme duyguları bastırıldı ve tamahkârlık ve açgözlülük hisleri kontrol altına alındı.

H. ANLATILAN OLAYDAN SONRA FAİK EL-HASSA'NIN DURUMU ve BU İŞİN SONU

Samâni Devleti'nde önemli mevkileri elinde bulunduran Faik el-Hassa, baskı ve zorbalıkla inat ederek Merveruz'a yerleşti. Askerinin savaşta aldığı yaralar henüz iyileşmeden başka seferler yapmayı planladı. Bir kumandan olarak kendi kafasından planlar kurup ferman çıkardı. Hükümdarın emri olmaksızın, kimseye sormadan Buhara üzerine yürüdü. Rıza onun bu halinden şüphelendi. Buhara'ya yaklaşip menzil alanına girince onun üzerine karşı Anc Hacib'i ve Bektüzün Hacib'i gönderdi. Ayrıca kendi kölemenlerini ve babasının diğer kölemenlerini de gönderdi. Bu olay 380 yılı, on bir rebiyülevvel, Pazar gününde meydana geldi. Savaş mücadelesi onları iyice bitkin düşürdü. Silahlar akrep gibi ısırıp bünyelerinde çentik açtı. Devekusu saldırısından kaçır gibi kaçmaya başladılar. Vuracağı tekmeden korktular. Büyük bir bozguna uğradılar. Silah arkadaşlarının bazısı öldü bazıları da işkenceye maruz kaldı. Bazıları kaçmayı başardı bazıları da zillet içinde düşman askerine esir oldu. Hezimete uğramış bir şekilde nehir kenarına geldi ancak gemileri yerlerinde bulmadı. Tehlikeli bir yolculuğa çıktı ve sonunda nehrin karşısına geçti. Ancak hastalıktan hışırmaya ve titremeye başladı. [S:231] Biraz iyileşince Belh'e yürüdü. Orada birkaç gün kaldıktan sonra Tirmiz'e geçti. Oraya vardığında Buğra

¹⁶¹ Ebû'l-Hasan Ali'nin kardeşi Harun Buğra Han diğer ismi ismi ile Kılıç Buğra Han Ebû Mûsa Hasan, Samâni emirlerinin de yardımıyla 990'da İsficab'ı zaptetti. Harun Buğra Han Samâniler'in başşehri Buhara'ya girince Samâni Emiri Nûh b. Mansûr'a şehri terk etmek kaldı. Bu girişimi Samâniler'in Horasan valisi Ebû Ali Simcûri tarafından destek gördü. Buğra Han onunla İsficab'ın zaptı sırasında, Ceyhun nehrini sınır olarak belirlemek üzere Samâni Devleti'ni paylaşma hususunda gizli bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre Horasan Ebû Ali'nin, Maveraünnehir de Harun Buğra Han'ın idaresine geçecekti. Fakat Harun Buhara'ya 992 yılında girdikten sonra Ebû Ali'yi bir ordu kumandanı gibi gördü ve daha önceki anlaşmadan uzaklaştı. Ama çok geçmeden Buhara'da ağır bir hastalığa yakalandı ve yerine Samâni şehzadelerinden Abdülaziz Nûh b. Nasr'ı bırakarak buradan ayrılmak zorunda kaldı. Kaşgar'a dönerken Koçkarbaşı denilen yerde 992 yılında vefat etti.

¹⁶² Anc; Samâni Nuh komutanlarından büyük bir kumandandır. Karahan hükümdarı Buğra Han tarafından esir edilmiştir.

Han'dan kendisinin Buhara'ya inmesini isteyen bir mektup geldi. Onu Bidar'a gitmesini teşvik ediyordu.

Buhara'dan Cüzcan¹⁶³ valisine hitap edildi. Ebû'l-Haris Muhammed el-Ferigûni'nin¹⁶⁴ amacı ve yaptıkları anlatıldı. Büyük bir ordu kurma hazırlığı içinde olduğu haber edildi. Cüzcan'dan yola çıktı ve her şeyi yerle bir ederek ilerlemeye devam etti. Bu orduda her milletten değişik tarzda askerler var. Bunlardan ne oturup yerine sinen ne de uçup kaçmaya çalışan kurtulamaz. Türklerden ve Araplardan meydana gelen beş yüz kişilik bir müfrezenin başında, son sipahsalar Arslan diye bilinen kölemenlerinden birisini gönderdi. Bunlar önüne çıkan serçeleri avlayan bir şahin kuşu gibi dağlar arasında yol alıyordu. Toynak pençeleriyle serçeleri avladılar. Hepsini parçalayıp lime lime yaptılar. Yolları kesip peynir ekmek gibi yediler. [S:232] (Onları hiç kimse engelleyemedi. Önlerinde hiçbir güç duramadı. Bendine sıgmayıp taşan ve önündeki her şeyi silip süpüren bir sel gibi yürüdüler.) Geçtikleri yerleri (döver biçer gibi) kılıçla biçerek arkalarına cesetler serdiler. Yeryüzünü cesetlerle kapladılar. Sayısız mal ve ganimet elde ettikten sonra Belh'e uçarcasına muzaffer olarak geri döndüler.

Tahir b. Fadl Sağaniyyan'ı¹⁶⁵ ele geçirmişti. Bu yeri Ebu Muzaffer Muhammed b. Ahmed'ten almıştı. Bu şahıs Horasan'ın önemli şahsiyetlerinden biridir. Kıymeti büyük, zekâsı kıvrak, görüşü isabetli, işleri hikmetli, sistemi kuvvetli, kalemi güçlü, dili sihirli ve yayınları etkili birisidir. Ebû Muzaffer bir şeyden korkmuş bağırır bir halde Faik el-Hassa'nın yanına gitti. Kendini takip eden biri var mı diye arkasına bakıyordu. Tahir b. Fadl, Belh'te Faik el-Hassa'nın arkadaşlarındaki zaafı ganimet bildi. O bölgeyi kuşatmak için ön keşif yaptı. Oradaki sakinler müdafaa yapmak için sürünerek gittiler. Ona karşı koymak için hareket başlattılar. Aralarında çatışma çıktı. Kılıçla hücumla geçtiler. [S:233] Bazı Araplar Tahir b. Fadl'ın yerini tespit ettiler. Bulduğu noktaya odaklandılar. Darbelerle bineğinden düşürdüler. Sonra yerde başını vücuduna bağlayan damarı kestiler. (Kellesini uçurdular.) Öldürdükten sonra zafer naraları attılar. Bu sesi işiten ve cesedi yerde gören silah arkadaşlarının korkudan ödleri patladı. Hemen arkalarını dönerek kaçmaya başladılar. Baş kesilmiş bir tavuk gibi sağa sola çarparak kaçmaya devam

¹⁶³ Burası Belh şehrinin batı bölümünde bir nahiyedir. Horasan'a bağlı dört ilçeden biridir.

¹⁶⁴ Bu kişinin asıl ismi Ahmed b. Muhammed olup Ebu Nasır Ahmed b. Muhammed'in babasıdır.

¹⁶⁵ Bu komutan Faik el-Hassa'ya karşı savaşan birisidir. Belh'i istila etmek istedi. Ancak h. 383 yılında öldürüldü. Sağaniyan veya Çağaniyan; Ceyhun nehrinin kuzeyinde bulunan bir yerdir. Vahş nehrinden batıya doğru uzanır.

ettiler. Akılları karışmış ve ne yapacaklarını bilemez durumdaydılar. İnc el-Hacib'in emrindekilerden geri kalanlar yakalanıp esir kafileleriyle Türk bölgelerine nakledildi. Maveraünnehir'deki işlerin acılığı bitti. (Şerli insanlar temizlendi.) Kuvvetleri zayıfladı. Ancak intikam almak için devlet sistemin ana kaidelerini çatlatmak ve binasını çatırdatmak istediler. Emir Rıza ve onun devlet erkânı işin daha da büyüüp içlerinde şerrin birikmesinden endişe ettiler. Olayların kontrolden çıkarsa bu hastalığı tedavi etmek daha da zor olabilir. Kalan su da iyice çekilir. Fitne hastalığı tüm bünyeyi sararsa toplumda onarılması zor yaralar açılır. Faik el-Hassa başkasına gönül vermekle (başkasının hesabına çalışmak veya tedbirsiz hareket etmekle) suçlandı. Onun bu sürçmesine (hatasına) karşın görevden istifası kabul edildi. Başka güçlere karşı olan kalbindeki meyli düzeltmek ve oradaki işlerde ortaya çıkan boşluğu kapatmak üzere Buhara'ya sevk edildi. Bu karara saygı duyması ve güzel bir şekilde gönüllü olarak iyi bir niyetle oraya doğru yola çıkması istendi. Bununla birlikte Semerkant'a para ve mal transferi yapıldı. Bazı kimseler ağızlarında bakla ıslatmadan bu haberleri Buğra Han'a yetiştirdiler. Onun lakabı Şihabü'd-Devle ve Zahirü'd-Da'va'dır. Koşma ve atıklık açısından kuşkanadının iri tüyleri ona istiare edildi. Hiçbir topluluk onu yakalayıp gözünü kapayamadı. Faik el-Hassa Semerkant'tan hezimete uğramış kaçır bir halde geri döndü. Her şeye rağmen hiçbir şey olmamış gibi orada ikamet etmek istemedi. Kaçır canını kurtarmak istedi. [S:234] Hükümdarın adamları arasında onunla (Faik el-Hassa ile) beraber olan ve ona destek veren kim varsa hepsi tespit edildikten sonra kılıçtan geçirildi ve ölümün azı dişleri arasında paramparça oldular. Onun hakkında ortaya çıkan bilgi ve belgelerden çıkan ortak görüşe göre; onun hezimete uğramasının sebebi Buğra Han ile gizli bir anlaşma yapmasıdır. Samâni hanedanına karşı hainlik edip yediği çanağı pisletti. Vefa nedir bilmeyen, hayâ nedir anlamayan, nimet nedir idrak etmeyen ve haram nedir bilmeyen (Kitapsızların) işlerine benzeyen bir iş yaptı. Bu alçak haliyle yürümeye devam etti ve Buhara'nın boş bir alanına giderek köpek oturuşu gibi oraya çöktü. Hükümdar kurnaz tilki (Faik el-Hassa'yı) güttü. Kirli planlarını (çamaşırlarını) ortaya çıkardı. Evden ayrılmaya ve örtülere bürünmeye (gözden kaybolmaya) mecbur oluncaya kadar sema tarafından onaylanmış bir karar geldi. (Kader adalet etti ve bulunduğu yerde günyüzü görmeden kayıplara karıştı.)

I. BUĞRA HAN'IN BUHARA'YA GELİŞİ ve RIZA'NIN ORADAN GİDİŞİ BUĞRA HAN GİTTİKTEN SONRA TEKRAR GERİ DÖNÜŞÜ

Buğra Han Buhara'ya girdi. Onu Faik el-Hassa özel bir tören ile karşıladı. Gececeği yollara ağaçların yapraklarını döktü.¹⁶⁶ Toplulukları yolların kenarına dizdi. Önde gelen kumandanlar onun önünde el pençe divan durdular. Bu ikisi sanki kırk yıllık ahbab gibiydi. Evli evine (Buğra Han Buhara'ya) yerleştikten sonra Faik el-Hassa Belh üzerine yürüyüp fethetmek,[S:235] kendi vilayetine (hükümrânlığına) eklemek ve mallarını alıp hazineye katmak için izin istedi. Buğra Han'dan izin aldıktan sonra Tirmiz'e doğru yola çıktı. Belh'e bir müfreze gönderip etrafını kuşattı. Oradaki malları toplayabilecek ve işleri tertip edebilecek kim varsa hepsini bu iş için görevlendirdi. Bu durumu fırsat bilen Rıza, üzerindeki resmi üniformayı çıkarıp kamufle oldu ve kurtuluş ümidiyle nehrin karşısına geçti. Oraya (vardığında karşılamak için), önünde yürüyen has adamları, hanedanın perdedarları ve özel hizmetçileri çok tereddüt eder ve hayretler içinde kalmış bir şekilde göç etmişti. Onun gelişini bir bayram olarak gördüler. Yeni bir oluşum yaptıklarını zannettiler. Dört bir taraftan gelerek onlara katılanlar oldu. Bunlar arasında Buhara göçmenleri de vardı. Büyük bir donanımın hazırlığını tamamladılar.

Emir Rıza, vezirlik için Ebu Ali el-Bel'ami'ye¹⁶⁷ güvendi. Emirliğin bu miktarını zapt etmesi (kayıt altına alması) için ona güvendi. Ancak maddi halin sıkıntılı ve alanın dar olması nedeniyle işleri planlayıp yönetmekten aciz kaldı. Borçları kapatmak için elde bulunan mallar yeterli değildi. Bunun yanı sıra göçmen adamların (ailelerin) sayısı güç geçtikçe arttı. Abdullah b. Aziz vezirlik makamından uzaklaştırıldıktan sonra Harezmi'ye gönderilmişti. Emir Rıza ona bir ferman yazıp bundan sonraki işlerde (tedarikçi sayman) ona yeniden güvenmek için getirtilmesini emretti. (Maliye) işlerin başına geçmesini ve yeniden düzenleme yapmasını istedi. O halde onun hizmetinde görev yapmayı ganimet bilerek işin başına geldi. Dolandırıcı yüzlere ulaşip gerekli önlemleri alarak yeni bir hamle başlattı.

Emir Rıza, etrafa şer saçan yıldızlardan biriydi. Şeytanın arka bacağıydı. Yaptığı planlarla şeytana pabucunu ters giydirdi. Onun çıkardığı şer kıvılcımları bulunduğu bölgeye sığmadı. Türkler'in kaldığı bölgenin üzerinden uçarak Maveraünnehirin yüksek tepelerinden her tarafa yayıldı. İmadü'd-Devle lakaplı Ebu

¹⁶⁶ Kırmızı halılar sermek anlamında.

¹⁶⁷ Taberi tarihini Farsça'ya tercüme eden bu şahsın asıl adı Ebu Ali Muhammed b. Muhammed el-Bel'ami'dir.

Ali Muhammed b. Muhammed İbn Simcûr ile yazışıyordu. Kendisi bu havzanın dikişi (idaresi) için güvenilir bir kimsedir. Kendisinden yardım istenmesi ve medet umulması bakımından (tutunulacak bir dal) gibi güvenilir bir kimsedir. Yumurta bekçiliğini yapabilir (en hassas işlerin başına geçebilir). [S:236]Savaş için büyük bir hazırlık yapma lütfunda bulunmasını istedi. Horasan mallarını almaya izin verdikten (ele geçirdikten) sonra buraya çöreklenen azgın ve inatçılardan bu bölgeyi temizlemek istedi. Onu bu göreve razı etmek için örtülü ödenekten çok fazla ödeme yaptı. Belki kendi yanında kalır ve işlerini düzenler diye harcamadan çekinmedi. Onun bulunduğu konumundan yararlanmak istedi. Sosyal statüsünden istifade ederek büyük kazançlar elde etmek istedi. Onun gelişi birçok kazanım sağlayacaktı. Askeri hamle için yeniden ayağa kalma hazırlıklarını yeniden başlatacaktı. Bu sayede rölyef gibi kabarmak ve herkese meydan okuyabilmek için büyük bir askeri yığınak yapılacaktı. Bu amaçla yaptığı hazırlıkların bitiş randevusu birkaç ayı kapsadı. Daha sonra Nişabur'dan kalkıp Serahs'a gitti. Oradan Merv'e geçti. Birkaç ay oralarda oyalandı. Uzaklara seyahat etmedi. O bölgede dolaşip bazı kavimlere galip geldi. O bölgedeki nehri bir şeyi ikiye yaran bir sınır olarak belirlediler. Nehrin beri tarafında kalan bölge onun, diğer yakasında kalan bölge ise onların (kavimlerin) oldu.

Emir Rıza, Ebû Ali'nin hizmetinde olmak için onunla bağlantıya geçmişti. Bir grup adam onun hizmet edeceği görüşünü savunuyor ve bu fikri ona süslü göstermeye çalışıyorlardı. Onu gözüne süslü göstermek için (gözüne girmesi ve aklına yatması için) güzelleme yapıyorlardı. En doğru görüşün bu fikre yaklaşmak olduğunu, ancak bu sayede yeni kazanımlar elde edileceğini söylüyorlardı. Artık bu devlet ömrünü tamamladı, yeniden doğmak için başka açılımlar yapmak gerektiği fikrini ona empoze ediyorlardı. Artık bu devletin çevresindeki tökezlemelerin devam etmesi için ona ait izlerin silinme ve başının çıkarılma vakti geldi. (Tarihe gömülmek üzere çukura atılan bu devletin üzerine) her taraftan toprak atma ve boşlukları doldurma vakti geldi. Bütün bu sözlerin manası; bu devletin yaşatılması için ne kadar mücadele edilirse edilsin kurtarılamaz. Yapılan her müdahale beyhudedir. Ömrünü doldurmuştur. Yeryüzünden silinip yok olmaya ve tarihin tozlu sayfalarında kalmaya mahkûmdur. Yeni bir gelecek için köklü değişiklik yapmak gerekir. Reform ruhu onun temel kaideleri ve rûkunlarıdır. O sultan (Emir Rıza) kıyı umudu (kurtuluş ümidi) fikrinden emin olunca, ona (Ebû Ali'ye) bir mektup yazıp artık gizlilik zail

oldu, gizli nesnelere aşikâr oldu.¹⁶⁸ Buna bağlı olarak bela ve musibet arttı. Şimdi artık özümüze dönmek ve bu devleti kuranların izinden gitme vakti geldi. Atalarımızın düşmanlara karşı mücadele verirken yaptıkları dayanışma sonucunda meydana gelen (gurur verici) olayların (zaferlerin) izzetinden etkilenme ve hayatımıza yeniden yön verme vakti geldi. Bizim model almamız gereken insanlar atalarımızdır. Nitekim onlar bu devletin temel taşları ve kökleridir. Bizden öncekiler atalarına sahip çıktılar. Onların öğretilerini rehber edindiler ve sözlerine itaat ettiler. Davaya yardım ederken ihlâslı oldular. Davanın yüzüne gelebilecek her zararı ve riski yok ettiler. Devlet davasını güvenli bölgeye geri döndürdüler.[S:237]Devlet adamları ve destekçileri ona hizmet etmeye susadı. (Varlıklarını devletin bekasına armağan ettiler.) Davamız yoksa biz de yokuz dediler. Yemeden içmeden kesildiler. Her ne olursa olsun asla ümitsizliğe düşmediler.

Buğra Han'ın Buhara'ya hücumundan önce onunla yazışmaya devam etti. Sıkıntıdan çılgınlık atarcasına ondan yardım istedi. Bu istekler öneri sınırını aşıp yalvarma derecesine vardı. Topladığı askerlerle yola çıkıp imdadına yetişmesini istedi. Bu yazılardan bir tanesini Ebû Ali ed-Damgani'ye dikte ettirmiştir. Bu mektupların birinde şöyle der:

“Ancak devlet (ayakta kalabilmek için) direklere ihtiyaç duyar. Bu sütunları sallayarak devletin bekasına kastedenler onu kazıklarından çıkartıp göçertmek istiyorlar. (Bizi böyle bir duruma düşmekten) Allah bu devleti korusun. Şimdi ben sana geldim ve sana yalvarıyorum. (Ne olursun yardımını bizden esirgeme).”

(Emir Rıza'nın yazdığı) bu mektubun tesiri çok cılız kaldı. Bu etki sert bir kayanın üstündeki yumuşak bir esinti kadardı. Bu esinti o kayayı ne çizebilir ne de kaşıyabilir. Ne çatlatılabilir ne de ittirebilir. Devlin kulağından sinek vızıltısı gibi geçer gider. Bu ısrarlar yataktaki bir kadının cilve yaparak kocasını şımartmaya benziyordu. Bu teklifler muhataba ikram edilecek şeyin arzusunu daha da artırır. Oysaki onların babası (ataları) ve ordudaki silah arkadaşlarından hiçbiri böyle bir şey yapmamış ve kimseye böyle hitap ederek dil dökmemişti. Ayrıca bu konu devlet erkânı arasında görüşülüp rızaları alınmadı. Hiç birisi ruznameye böyle bir şey yazıp bir öneride bulunmadı. Emirü'l-müminin'e mensup olan valiler ancak Samânhanedanına mensup valilerdir. Rıza bütün bunları müspet karşıladı. Hitabetin şerefinden arzu edilen şeylere (verdiği sözüne) vefalı oldu.

¹⁶⁸Her şeyin ortaya çıkması anlamında.

[S:238]Günün birinde Rıza'nın hizmetçisi diliyle ona öneride bulunuyordu. Onun döneminde gelen bu elçinin adı Aristoteles diye birisiydi. Sarf ettiği gayretlerin boşa gitmesi (boşuna kürek çekmesi)ne ek olarak bir çıkış yolu arıyordu. (Hizmetçi) ona şöyle dedi: *“Ey Kumandan! Bugün hükümdar olan kişi odur. Şayet seni başkan yapması için ona öneride bulunursam mutlaka yapar. Fakat bugünün bir de yarını var. Senin için en güzel neyse sen kendin tercih et. Seni mutlu edecek şey kendi seçimindir. Gözler neredeyse iki oluk iki çeşme olacaktı. Ciğerpare kalpler buz olup eriyecekti. Şiddet ve baskı onunla birlikte devam etti. Zira zulüm ile abad olanın akıbeti berbat olur. Her şeyin bir eceli vardır. Sultan Süleyman'a kalmayan dünya hiç kimseye kalmaz. Ne var ki Allah hakkınca çalışanın hakkını verir. Rızasını kazanmak için gayret edene yardım eder ve onu koruyup gözetir. Onu hak ettiği makamına geri döndürür. Niyeti hayır olanın akıbeti de hayır olur. Kalbi fesat olanın da akıbeti berbat olur. Herkes kendi eliyle yaptığığın karşılığını görür. Allah hiçbir kuluna asla zulmetmez.”*

J. BUĞRA HAN TARAFINDAN ÇIKARILDIKTAN SONRA RIZA'NIN BUHARA'YA GİDİŞİ

Buğra Han her ne kadar Buhara'da kalmayı arzu etse de elini gönlüne uzatıp bu isteğini çekip aldı. Gönlündeki arzu ve isteklere taş basarak geldiği yere geri döndü. Buharalılar Buğra Han'ın oradan ayrılmasıyla bölgede büyük bir askeri boşluk olacağını düşündüler. Başka güçlerin gelip kendilerini o bölgeden sürüp çıkararak kovmasından endişe ettiler.[S:239] Muhtemel saldırılara karşı savunma güçlerinin olmadığını ve hezimete uğrayacaklarını, ölüm hastalığının eleminden kurtulamayacaklarını ve çok kızgın kâselerden su içmek zorunda kalacaklarını (istila sonrası işkence altında öldürüleceklerini) düşündüler. Emir Rıza, Buğra Han'ın Buhara'dan ayrıldığından emin olduktan sonra kendine güvenmeye başladı. Toplayabildiği tüm adamlarıyla birlikte nehri geçip Buhara'ya girmeyi düşündü. İnsanların onun kendi evine dönmesinden dolayı birbirlerini müjdelediler. Dönüş kararını bir izzet olarak gördüler. Dönüşüne tevafuk eden Ramazan ayında oruç tutup ihtiyaç sahiplerine ve yoksullara fitır sadakası verdiler. Emir Rıza, Buhara, Semerkand ve çevre illerde hüküm sürdü.

Ebû Ali işlerinin düzeldiğini görünce (kendini toparlayınca) şer ocağından çıkıp arenaya atladı. Ortalığı kasıp kavuran, kulakları sağır, gözleri kör eden ve ocakları söndüren fitne ateşini tekrar yaktı. Buğra Han'ın Buhara'daki yönetim

asasını yere bırakmış olması onu bu tarafa meylettirdi. Horasan valileriyle ve kumandanlarıyla yazışyordu. Sözleşme yaptıkları şeyi yeterli görmedi. Temsil makamından inip rütbelerini bırakarak kendi hükümranlığına katılmalarını ve destek vermelerini istedi. Nitekim kendisinin eli ayağı kırılmıştı (ve güçten düşmüştü). Artık sözü az dinlenir ve görüşüne saygı duyulmaz hale gelmişti. (Yeni katılımlarla taze kan alıp güç kazanmak istiyordu.) Kendi takdirine karşı çıkan kimseleri tespit edip gerekli önlemi almak istiyordu. Böylelikle gücünü pekiştirmiş olacaktı. Kendisi için hazırlanan kötü akıbet planını daha önceden ortaya çıkarmış ve fitne çakmağını yakanları tespit edecekti. Buna karşın yapmayı düşündüğü şeyleri, kafasında tasarladığı planları ihtiyar heyeti ile istişare etti. Onlarla fikir jimnastiği yaptı. Söyledikleri fikirlerden bir kıvılcım almak istedi. [S:240]Danışman Kurulu kendisine şu tavsiyelerde bulundu. Ona (Emir Rıza'ya) tekrar dönüp yaklaşmasını işaret ettiler. Geçmişin üzerine bir sünger çekip yeni beyaz bir sayfa açmasını istediler. Böylelikle aradaki kırgınlıkların ve düşmanlıkların gideceğini söylediler. Kötülüklerin izleri silinip iyiliklerin adı yazılır. İtaatteki kusurlar örtülür ve ihlal gedikleri kapatılır. Bu amaçla onun (Emir Rıza'nın) kalbini kazanmak ve onun gönlünü hoş etmek için farklı cinslerde birçok mal ve hediyeler hazırladı.

[S:241]Emir Rıza'nın yeniden hükümranlığına döneceğini hisseden Faik el-Hassa zor durumda kaldı. Kapısına dayanıp kendisini mağlup etmesinden ve hükmü altındaki topraklara egemen olmasından çekindi. Nitekim Emir Rıza en az kendisi kadar uyanık birisiydi. İçten pazarlık yapar ve hiç beklemediği bir anda kendini gafil avlayabilir. Kendisini emekliye ayırıp yönetimden uzaklaştırabilir. İdaresi altındakiler kontrolden çıkabilir. Sonunda Emir Rıza boynuna savaş poşunu taktı ve yüzüne örtü çekti (savaş pozisyonuna geçti). Kapısındaki özel muhafızlara talimat verdi (savaş sirenleri çalmaya başladı). Emri altındaki askerler ve tüm destekçileriyle birlikte savaş cephesine gitti. İki büyük ordu birbirine girdi. Her iki taraftan yüzlerce asker öldü. Vurulup yerde yatan ölü askerlerin ruhları gökyüzünü kapladı. Kılıçlarında kertikler çoğaldı (çok mücadele ettiler) ancak hezimete uğramaktan kurtulamadılar. Kurtuluş gemisi savaş sahillerine yavaşça demir attı. Canını kurtaranlar bu gemiye binip ölüm vadisinden kurtularak hayat kıyısına geçti. Bu yolculukta yaralananlara kılıç doktorları yetişti. Yaralarını sardılar. Ebû Ali kendine gelen askerlerle birlikte savaş ipiyle aşağıya indi. Yaprağı dökülmüş bir ağaç gibi idi. Askerler kolu kanadı

kesik bir şekilde¹⁶⁹ yola revan oldular. Canlarını kurtarmak için kumandanın itaat gölgesine sığındılar. Ebû Ali onun (Emir Rıza) için uzun zamandan beri hazırladığı ölüm planını uygulamaya karar verdi. Bu eylem için en keskin kılıçlarını (en güçlü silahlarını ve adamlarını) hazırladı. Askerleriyle birlikte son derece büyük bir saygı ve hürmetle onu karşıladı. Onun en güzel karşılama töreni ve en kapsamlı ikram yemeği hazırladı. En iyi tertip ve düzen, en iyi selamlama yaptı. Her şeyin en iyisini bol bir şekilde kullandı. Zenginlik ruhuyla rıza makamını doldurdu (şaşasını göstermek için her yeri donattı). Onun için hazırladığı hediyeleri takdim etti. Onunla tokalaşıp ona muhalefet etmeyeceğini ve şiddetten uzak duracağını söyledi. Ayrılmak için ısrar etmeyeceğini belirtti. Neticede her ikisi ateşkes ilan edip barış, vefa, şeffaflık ve düşmanlara karşı birlik olup birbirlerine yardım etme üzerine anlaştılar. İnadi kırıp fesadı yok etme konusuna görüşlerini mayalandırmak (anlaşmayı uygulamak) amacıyla hazırlık yapmak için Nişabur'a doğru harekete geçtiler.

Emir Rıza onların başarılı olacağından ümidini kesince onlara karşı hazırlık yapma hususunda düşünmeye başladı. Onlardan kurtulmak ve zora düşmemek istedi. Yüzleşmesi muhtemel durumu ciddiye aldı. Karşı hamle yapma yollarını aradı. Tedbirli olmak için Gazneliler hanedanının gerçek kurucusu ve ilk hükümdarı (977-997) Emir Ebu Mansur Sebûk Tegin ile birlikte olmaya karar verdi. Sadece Allah'tan sevap umarak ve Allah'a yaklaşma ve O'nun katında değer kazanma niyetiyle İslam'ın yayılmasına engel olan Hindistan üzerine akın yapmak üzere hazırlıklara başlamak için izin istedi. Bu amaçla kendine niyabetten vekil olarak kapısındaki adamını, Ebu Nasır el-Farisi'yi ona gönderdi. Ebu Ali ve Faik Hassa'nın kontrolü altındaki yerleri almak ve bu illetten kurtulmak için düşündüklerini yazıp gönderdi. O ikisinin kendi mülkleriyle yetinmediklerini ve kendi mülküne göz diktiklerini yazdı. Komutası altındaki bütün güçlerle o ikisinden intikam almak için ondan yardım istedi. Bu iki kumandanın devlete karşı saygılı olmadıklarını, hakkı gözetmediklerini, hayâ ipine tutunmadıklarını ve günah işlemekten beri durmadıklarını belirtti. O ikisi hakkında düşündüğü şeyin arkasında kötü bir niyet olmadığını ve bu konuda samimi olduğunu söyledi. Takdirin ve son kararın kendisinde olduğunu ifade etti. Kendisine yardım edeceği ümidinde olduğunu belirtti. Dostlarına yardım etme hususu neye mal olursa olsun tüm gücüyle ona

¹⁶⁹Morali bozuk anlamında.

mutlaka destek vereceğini ve emrine amade olduğunu söyleyerek tatlı bir üslup kullandı. Elçi güzel bir şekilde karşılandı. Yazısına karşı gönle huzur veren bir cevap yazıldı. (Emir Rıza'nın) itaatinden dolayı gönlüne su serpildi. Onun rızasını ve onayını alma şerefine nail oldu. Gönlünde güzel bir makam edindi. Daha sonra Sebûk Tegin, Emir Rıza ile görüşmek, icraatlarını bizzat görmek ve görüşlerini kendi ağzından dinlemek için nehri geçip Maveraünnehir bölgesine gitti. Emir Rıza, Kaş¹⁷⁰ şehri tarafına gitti.¹⁷¹[S:242]Emir Rıza verdiği söz üzerine orada çadır kurdu. Sebûk Tegin oraya vardı. Orada çok bir şekilde karşılandı. Orada buluşup görüştüler. Atların torbası ve askerlerin de heybesi dolduruldu. Heyette bulunanlara izzeti ikramda kusur edilmedi. Prens Sebûk Tegin, civanköşü için yapılan hizmetlerden dolayı onu affetmek istedi. İtaat üzerinde sabit kalmasından memnun oldu. Savaşta atlar birbirine karıştığı ve saflar bozulduğu zaman dahi samimi bir niyetle onu koruma ve gözetme sözü verdi. Bu sözü duyan Emir Rıza'nın gözüne fer ve yüzüne renk geldi. Hükümdarın heybetinden korkuyordu. Makamına inmesiyle izzet kazandı. Hükümdar gelmeden önce bütün hazırlıklarını yapmıştı. Emir Rıza onu mükemmel bir şekilde ağırladı. Hak ve zimamı gözettiler. İhtişam ve görkem açısından daha görülüp duyulmamış bir sahne sergilendi. Halkın alt ve üst tabakası kaynaştı. Emir Rıza, gelen misafirlerin çok iyi ağırlanması için ne var ne yok her şeyin ortaya dökülmesini ve sofranın çok güzel donatılmasını emretti. Misafirperver tebaa ikramda kusur etmedi. Bu ikili görüşmeyi bürokrat adamlar arasında yapılan heyet görüşmesi takip etti. Bütün bunlardan sonra kendisine fırsat tanınmasını istedi. Ebu Ali ve Faik Hassa'nın yaptıkları kötülöklere artık dur deme vakti geldiğini söyledi. İtaate devam edeceğini, elinden her şeyi fazlasıyla yapacağını ve sözüne sadık olacağını garanti etti. Seyri sefere çıkmak üzere dağılan güçlerini toplamak, işlerini düzenleyip hazırlık yapmak için memleketine gitmeye izin istedi. Amansız tehlikeyle yüzleşmek üzere yeni bir aşk ve şevk, yeni bir azim ve gayret, demir denizleri dahi dalgalandıran çevik bilekli, demir yumruklu adamlarla geri döneceğini söyledi. Ona izin verince huzurundan ayrıldı. Çıkmadan önce üzerindeki böbürlenme elbisesini çıkarmasını, tevazu ve dostluk elbisesini giymesini emretti. Bulunduğu makamın izzetini korumasını fakat fazla abartıya kaçmamasını istedi. O da sözünün eri olacağını teyit etti.

¹⁷⁰ Bu şehrin adı Kaş veya Kaşan'dır.

¹⁷¹ Bir rivayete göre efsanevi Pers Hükümdarı Kay'ın ikametgâhı manasındaki Kays-Aşiyân kelimesinden türemiştir. Diğer rivayete göre bu kelimedden kastedilen Kaşkaderya ilinin Şehri Sebz ilçesidir. Burası eskiden Keş veya Kiş olarak bilinir.

[S:243]Her ikisi de daha önce buldukları yerlerine geri döndüler. İşlerini ıslah etmeye, kılıçları ve süngüleriyle konuşmaya (savaş hazırlığı yapmaya) başladılar. Bu durum Ebû Ali'nin kulağına gitti. Bu yeni birliğe ve saldırıya karşı tedbirli olmak, takdim ve tehir kapılarını kapatmak istedi (öncesi ve sonrası için plan yapmak istedi). Kendisine dış gösterenlere karşı neler yapılabileceğini görüşmek üzere arkadaşlarıyla olağanüstü bir toplantı yapma kararı aldı. Onu ırgalayan şey Fahrü'd-Devle'nin yanında yer almak onunla yazışmak, ahidleşmek ve hazırlıkları tamamlamaktı. Gece ve gündüzün dişleri arasında tökezleyip düşecekleri günün gelmesini umut etti. Horasan'ın en güzel hediyeleri ile birlikte ona Ebu Cafer b. Zülkarneyn'i gönderdi. Sahib b. İbad buna benzer bir durumu yadırgamadı. Kendinden yardım almak ve hedeflerine yürümek istediklerini anladı. Güzel bir elçilik ve arabuluculuk ile bir yol kat edilebileceğini düşündü.

Ebu Ca'fer bana anlattı. O, Sahib b. İbad'ın yanına girdi. Beraberinde getirdiği şeyleri ona arz etti. Sonra onun arkadaşına hitaben şöyle dedi:” *Çam sakızı çoban armağanı bu hediyeler Hicir'deki çok değerli bir şahsa gönderilen hurma gibidir*”. Sahib b. İbad ona dedi ki: “*Muhakkak ki hurma Hz. Peygamberin şehrinden Hicir'e ihtiyaç için değil sadece bereket olsun diye gönderilir.*”

[S:244]Sahib b. İbad ön değerlendirme yaptı. Geliş sebeplerini gözden geçirdi. Mektubun içeriği içine sindi. Ancak masumiyet birbirine karıştı. Ardından yazışmalar başladı. Sonunda arkadaşlık ve birlik kurmaya karar verdi. Cürcân sahibi Me'mun b. Muhammed ve Ebu Abdullah b. Harezşah (ö. 385/995) Emir Rıza'ya yaklaşıp iyilik yaptılar. İhtiyacı olduğunda mal ve adam göndererek ona yardım ettiler. Bu minnetin altında kalmak istemedi. Yaptıkları hizmetlerden dolayı onları ödüllendirmek istedi. Onlara itaat edeceğini belirtti. Nesa'yı¹⁷² Me'mun b. Muhammed'in hükmü altına verdi. Ebiverd'i de Haremşah'a verdi. Her birisi ile sözleşme yaptı. Her ikisi de işlerini görmek ve gereken tedbirleri almak için ayrıldılar. Ebu Ali, Nesa'nın Me'mun b. Muhammed'e verilmesinden memnun oldu. Nitekim aralarında eski bir ahbaplık vardı. Birlikte yürümek için birçok sebep vardı. Ebu Abdullah Haremşah kendi kardeşi Ebu İbrahim'in hükmünde olduğu gerekçesiyle Ebiverd'i almak istemedi. Kardeşine rağmen oraya inmesini uygun görmedi.[S:245]Bu yüzden oradaki arkadaşlarının kovulmasını emretti. Onu bulunduğu yerden kaldırmak istedi. Harezşah bu planını uygulamak için uygun bir

¹⁷² Burası Türkistan Cumhuriyeti'nin başkenti Aşkabad'ın yakınlarında antik kenttir. Ünlü Selçuklu-Gazneli savaşının yapıldığı yerdir.

fırsat yakalayınca kadar tüm bu düşüncelerini kendi içinde sır gibi sakladı. Bununla ilgili neler olduğunu daha sonra izah edeceğiz.

O günlerde hükümdar Sebûk Tegin'in sancakları Gazne'den yükselmeye başladı. Önceki günlerine geri dönmek istedi. Büyük bir askeri birlik topladı. Bu birliği mühimmat ile donattı. Gerekli tedbirleri alarak yola çıktı. Hindistan topraklarına yaptığı akınlar sonucunda elde ettiği filleri önüne katarak yola devam etti. Emir Rıza Cüzcan'a geçti. Orada Emir Ebu Haris el-Ferîğûni ile buluştu. Emir Sebûk Tegin oraya varıncaya kadar onu görevlendirip beklemesini istedi. Şar'da¹⁷³ ona yetişti. O bölgenin liderleri de sürüklenerek bu akına katıldı. Farklı sınıflardaki askerleri de destek verdiler. Ordular toplandı. Krallar ve yardımcıları bir araya geldiler. Ovaları ve çayırları geçerek ilerlediler. [S:246] Ebu Ali ve Faik, Nişabur'dan Herat'a doğru yola çıktılar. Yanlarında ordu kumandanı İlimniku da vardı. Burayı ondan korumak için çadır kurdu. Onu bu bölgeden uzaklaştırmak istedi. Merviruz ve Beziğis bölgesi ve diğer yerlerde oturanlar bu askeri güce katıldı. Kendi bölgelerini saldırılardan korumak istediler.

Emir Rıza hükümdar Sebûk Tegin ile birlikte Bağ nahiyesine kadar yürüdü. Orada iken Ebu Ali, Emir Sebûk Tegin'e bir mektup gönderip kendisi ile babası arasındaki geçmiş günlerdeki samimi dostluğu ve güzel ilişkileri hatırlattı. Birlik ve dostluk üzerine devam etmek istedi. Güçleri birleştirmek ve tek yumruk olmak istedi. Onunla Rıza arasında aracılık yapmasını ve bölgede emniyetin sağlanmasını istedi. Kalbindeki endişelerden kurtulmak istedi. Bu girişim öfkesinin ateşini söndürür. Bencillik kıvılcımını geri döndürür. Onun katında hoşnutluk kazandırır. Sinirlerine hâkim olmasını sağlar. Kan dökülmesini önler. Ortalığın sakinleşmesini sağlar. Kalpleri ısıdırır. Hükümdar Sebûk Tegin kendisinden istenilen şeye kulak vererek iyilik yaptı. İltimas edilen şeyler için kemerleri sıktı. İşlerini ıslah etmek için gayretini topladı. Fitne çıkmasını engellemek için caydırıcı güç olarak silahlarını topladı. Kalplerdeki kinleri ve nefretleri öldürmek istedi. [S:247]Emir Rıza yaptığı toplantılarda hakkı gözetmek ve Hakk'ın mesajını halka iletmek istedi. Yapılan hatalara karşı Allah'ın ahlakı ile hareket edilmesini ve kötülüklerin affedilmesini istedi. Kötülüğe karşı iyilik ve ihsan yapılarak gönüllere girmek istedi. Çünkü affetmek takvaya daha yakındır. Bunu kendine prensip edindi. İşin başında ve sonunda barış taraftarı oldu. Fakat diğer tarafta nefreti devam ediyordu. Nefret

¹⁷³ Şar; Gürcistan kralları için kullanılan bir lakaptır. Diğer bir rivayete göre burası batıdan Herat, doğudan Gur, kuzeyden Ruz, Güneyden Gazne arasında bulunan bir yerdir.

duygularını bastırıp şefkate dönüştürmek ve beyindeki düşmanlık kıvılcımlarını söndürmek istedi. Her şeye rağmen affetmeyi ve hoşgörülü olmayı tercih etti. Öldürülen adamlar için kan parası (diyet) almak şartı ile iki taraf arasındaki sözleşmeyi rızaya dayalı bir şekilde (ikale yaparak) bitirmek istedi. Anlaşma metnine göre üç taksitte ödenmek üzere on beş milyon dinar para istedi.

Emir Sebûk Tegin kendi eli ile tamamlanmasını istediği bir barış anlaşması yazdı. Barış sözleşmesine istediği şartları ekledi. Ebu Ali'nin arkadaşları ve önde gelen kumandaları ile istişare etti. Aralarında bu malın bölüşülmesi konusunu ele aldılar. Ona yardım etmek için para cezası olarak herkesin ödemesi gereken miktar belirlendi. Böylece barışın sağlanmasını istediler. Barışa razı olmak ve halkın maslahatını gözetmek istediler.

[S:248]Kürt milisleri ve bir grup yağmacı eşkıyalar Sebûk Tegin'in kışlasına saldırdı. Gizlice obaya girdiler. Hükümdarın görevini devralacak şehzadeyi öldürdüler. Sebûk Tegin'in elçisi yanında taşıdığı bir mektup ile bir emire gitti. Ebû'l-Fadıl Ziyadî, Ebu Ali'yi (yardımcılarından birini) göndererek bu teklife onay verdi. Ona dedi ki: *"Heyhat! Senin çaban boşuna. Senin arkadaşın darda kalmadıkça konuşmaz. Oysaki biz barış taraftarıyız. Bu gözler hayatta oldukça onun oğullarını koruyacaktır. Bu yolda gözünü budaktan ayırmayacaktır."* Daha sonra şöyle bir şiir okudu:

Yalanladığımız Allah'ın evi

Kızgınlıkla kılıç çekmeye uygun bir yer değildir

Bu haberler hükümdar Sebûk Tegin'e ulaştığı zaman çok sinirlendi. Kendi hanedanına yapılan küstah saldırıya karşı cevap vermek için harekete geçti. Allah yolunda ihlâslı bir şekilde mücadele etmeye devam etti. Savaş kararı almadan önce danışmanlarıyla istişare edip istihareye yattı. Ebu Ali'ye bir elçi gönderip ayağını denk almasını söyledi. Kılıcından ve kargından kan damlamasını (kimsenin kanını dökme). Bu işten vazgeçmezsen yanına gelir haddini bildiririm. Oturduğun yerde otur.

[S:249]Üç yüz seksen (380) yılının Ramazan ayının ortasındaki çarşamba günü yola çıkarak Herat bölgesine yakın Farune'ye doğru yürüdü. (30-40 veya 100-300 arasındaki) atlı birlikleri düzenledi. (3-10 arasındaki) özel süvari birliklerini

mevzilerine gönderdi. Ordunun sağ ve sol kanatlarını kontrol etti. Akıncı güçlere destek vermek için fillerden oluşan bir grup destek gücü gönderdi. Ortada yürüyen filler ve kenarda yürüyen süvariler ile ordusu sanki şaha kalkmış bir dağ veya yere inmiş bir bulut gibiydi.

Emir Rıza kendi oğlu Mahmut ile onlara karşı durmak istedi. Vadinin kalbine yığıldığı bir küme asker ve büyük kahramanlarla yola çıkıp bu akını durdurmak istedi. Burada şöyle bir şiir söyledi:

Kaderin cilvesinin en güzel işi
Kurtulmak vaki olduğunda ne baş eğmek ne de nankörlük etmektir
Kızmış halde bir dostla karşılaştığında
Mızrak ucu hedeflediği şeyi ister

Güneş dürüldüğü zaman, yıldızlar bulanıp söndüğü zaman, dağlar yürütüldüğü zaman, gebe develer salıverildiği zaman, yaban hayatı yaşayan irili ufaklı tüm canlılar toplandığı zaman ordu yürümeye başladı. [S:250] Tırnakları ile yere basan atlar kanatlarıyla havada uçar gibiydi. Güneşi tutar gibi önüne geçerek ortalığı karanlık yaptılar. Sanki güneş gitmiş ve ortalığı zifiri karanlık bürümüştü. Ebu Ali, Sebük Tegin'i örnek alarak ordusunu düzenledi. Faik el-Hassa'yı ordunun sağ kanadına, kardeşi Ebû'l-Kasım b. Simcûr'u ve İlimniku'yu ordunun sol kanadına koydu. Ordunun kalbine ise en değerli muhafız birliklerini ve güvendiği askerlerini yerleştirdi. Ordunun askerleri tavus kuşu gibi farklı renkte idi. Her birisinin demir miğferinden kırmızı ve beyaz kıvılcımlar saçılıyordu. Bu kıvılcımlar sönen güneşin yerine geçerek ortalığı gündüze çevirdi. Güneş yeniden doğdu, göz bebekleri parladı ve ufuklar aydınlandı. İki ordu birbirine yaklaşınca çetin bir savaş başladı. Sol kanattaki Faik karşı ordunun sol kanadındaki Rıza'ya hamle yaptı. Birliklerini dağıttı. Bastığı yere o kadar sert vurdu ki düşmanın yüreğini hoplattı. Ayaklarını yerden kesti. Ebû'l-Kasım b. Simcûr önüne gelen herkesi ezdi geçti. Dara b. Şemsul Meali, Kabus b. Veşimgir'i Ebu Ali'nin kalbinden söküp çıkardı. Makam kazanmak için koştüğünü ve ganimet olarak kalan malların yularını tutmak için koştüğünü zannettiler. İki saf arasına vardı ve arkasını kalkarıyla korudu. Emir Rıza'nın bulunduğu yere yönelince kendisinden eman diledi. Vuruşmak için önüne geçti. Ebu Ali'nin arkadaşları bozguna uğradı. Sebük Tegin'in oğlu prens Mahmud, Ebu Ali'nin

kalbine hamle yapınca onu havaya kaldırıp ayaklarını yerden kesti. Atların nallarından çıkan toz bulutları ufku kapladı.[S:251]Ebu Ali'nin arkadaşlarından hiç kimse mücadele etmek veya silahlarıyla savunma yapmak için beklemedi. Bilakis hepsi buldukları yerden ayrılıp çil yavrusu gibi dağıldılar. Böylece ordu düzeni bozuldu. Bireysel ve ikili mücadele edenlerin birlikleri çözüldü. Hezimete uğramış bir şekilde arkalarına bakmadan kaçtılar. Havaya dikilen burunları yere sürüldü. Tepeden bakan başları toprağa gömüldü. Kurbağa vakvakları gibi kan bataklığına gömüldüler. Emir Mahmud onların başlarını gövdelerinden ayırdı, kellerini havada uçurdu ve omuzlarına bindi. Ruhlar bedenlerden çıkmak için gökyüzüne doğru koşuştular. Sırtındaki yükü azalan kişiler ortalıkta kalan zırhları toplamaya başladılar. Öngörülen barış sözleşmesi sonucunda alınacak cizyeden daha fazla ganimet toplandı. Bu savaş sırtındaki günahkâr çocuklarını fırlatıp yere attı.

Ebu Ali bir grup fil ile birlikte Nişabur'a doğru yürüdü. Kötü gün gelip çatmadan, birlikler iyice yorulup yürüyemez hale gelmeden hazırlık yapma adına her türlü tedbiri alarak yola çıktı. Emir Rıza, Sebûk Tegin ve Mahmud Herat'ın girişinde çadır kurdu. Kafiler burada toplandı. Dostların istekleri yerine getirildi. Emir Rıza, Emir Sebûk Tegin'e Nasirü'd-Devle lakabı verdi. Sultan Mahmud, Seyfü'd-Devle'nin mülküne varis oldu. Ebu Ali'nin bıraktığı boşluğu doldurmak için onu ordu kumandanlığına getirdi. Kalplere korku salan bir heybetle, düşmanların kalbini titreten bir ihtişamla salma azgın develer gibi Nişabur'a yürüdü. Ordusundaki filler aslan gibi yırtıcı kaplan gibi vahşi idi. Fillerin hortumları ejderha ağzı gibi ateş püskürüyordu. Bu minvalde Ebû'l-Fetih el-Büsti şöyle der:

İşler Seyfü'd-Devle ile düzene girdi
Biz de bu nizamı düzeni gördük
Ham'ın ve Sam'ın nesli şereflenmiş yücelmiştir
Ama hiç biri de ne Ham ne de Sam kadardır

Seyfü'd-Devle'nin mülkü Allah tarafından kendisinden alınıncaya kadar durumunu daha sonra zikredeceğiz. Yaldızlı ufuklarda yemin lakabı ile şöhret kazanmasını ve bu noktaya gelme hikâyesini daha sonra belirteceğiz.

Bu durum karşısında Ebu Amir en-Necdi şöyle der:

Bahset başarısızlığa uğramışların olaylarından
Melik Seyfû'd-Devle'nin kılıcıyla parladı, oldu bu işler

Daha sonra Nişabur'un önüne doğru yürüdüler. Ebu Ali onların geliş haberini duyunca Fahrû'd-Devle'den almış olduğu söz üzerine [S:253] Cürcân'a inmek üzere bulunduğu noktadan ayrıldı. Onunla derdini paylaşmak ve ortaklık kurmak istedi. Saltanatına kastedilen girişimi ve ona sığınmak istediğini yazdı. Kanatları altına girmek ve bu zor durumdan kurtulmak istedi. Kendi bölgesinden ayrılmak istedi. Ebu Nasır el-Hacib'i ona gönderip halini bir raporla anlattı. Bizzat yardımına ve desteğine ihtiyacı olduğunu söyledi. Malıyla ve canıyla emrine amade olduğunu belirtti. Zor günleri için kendine hazırladığı malları ve mülkleri beraberinde götürdü. Askerlerine verilmek üzere Cürcân'ın ilçelerinden topladığı iki bin dirhem hazırlanmasını emretti. Ebu Ali ve Faik kışın maskesi düşünceye kadar ve gökyüzüne cemre düşüp zemheri soğuk gidinceye kadar o bölgede kaldılar. Emir Sebûk Tegin ve Emir Seyfû'd-Devle Abdullah b. Üzeyir'in bıraktığı boşluğu kapatmak üzere Nişabur'a giderken Emir Rıza da bulunduğu bölgeden ayrıldı. Kendisine yapılan dayatmalardan kurtulmak istedi. Bazı mallar ve işler konusunda o iki hükümdarın görüşlerini ve tavsiyelerini almak istedi. Emir Seyfû'd-Devle Mahmud suçsuzluğunu ortaya çıkarmak, itaat ettiğini deklare etmek, hizmete devam edeceğini bildirmek ve kendisi hakkındaki şüpheleri izale etmek için ve onun izini takip etmek için yola çıktı. Abdullah ayaklarını gecenin sırtına koyup akbabalar gibi Merv'e uçtu. Kendine acımadan yola devam etti ve uzun mesafelere kısa zamanda kat etti. Emir Rıza, hükümdar Seyfû'd-Devle'nin yurdunda çok güzel bir şekilde karşılandı. Ayrıldıktan sonra geride çok iyi bir durum ve rahat bir gönül bıraktı. Daha sonra en yakın adamları ile birlikte Merv'e gitmek üzere yola çıktı. Yanında vezir yoktu. Daha sonra oradan Buhara'ya geçti. [S:254]Sedirinde istikrar edinceye¹⁷⁴ kadar seyahate devam etti.

Hükümdar Sebûk Tegin ve Seyfû'd-Devle Nişabur'a vardıklarında o bölgeye adalet beşiğini serdiler. Emniyet ve güven sancağını göndere çekip astılar. Halkın gönlüne girdiler. Daha önceden zorla toplanan vergileri gönüllü bir şekilde aldılar. Şefkat tohumları ile düşmanlık ağaçlarının diplerini kuruttular. Halkın maslahatını gözettiler ve gönüllerine su serptiler. İşleri yoluna koyup yol emniyetini sağladılar.

¹⁷⁴Makamını garanti altına almak anlamında.

Artık kabileler rahat bir şekilde yolculuk yapmaya başladı. Sonra Emir Nasirü'd-Devle Sebûk Tegin'in aklına Herat'a gitmek ve oraya çeki düzen vermek fikri geldi ve yola çıktı. Seyfû'd-Devle Nişabur'da orduların kumandanı ve halkın lideri olarak orada ikamet etti. Ebu Ali mala karşı çok düşküdü. Rey'den askerleri için toplanan yardımları farklı yerlerde harcıyordu. Ebu Nasır el-Hacib ona bir mektup yazıp kendisine yardımcı olacağını ve muradının gerçekleşmesi için elinden geleni yapacağını belirtti. Fahrü'd-Devle'nin cevabı şöyle idi: Hükümdarların durumu; her şeyi sürükleyen ve dağ yamaçlarını aşağı indiren büyük nehirler gibidir. İnsanlar nehrin geride bıraktığı yükleri görürler. Nehrin boğuştuğu dalgaları göremezler. (Hükümdarlar gittikten sonra geride kalan eserleriyle anılır. Ancak nasıl mücadele ettiklerini çoğu kimse bilmez.) Onların bir eli yağda diğer eli balda, yedikleri önünde yemedikleri arkasında bir hükümdar olduklarını zannederler. Şayet biz Horasan'a yardım göndermeyi dileseydik bu bölge yeryüzünün en mutlu ve ferah yeri olurdu. Ancak biz dengeli davranarak işi akışına bıraktık. Buna rağmen halka hizmet etmeyen ve değişik bahaneler uyduran liderlerin özürleri geçerli değildir. Ebu Ali aldığı bu cevaptan memnun olmadı. Faik ve önde gelen kumandanları ile nasıl bir tedbir almak gerektiği hususunda istişare yaptı. Bu konuda neler yapılabilir diye görüştü. Her birisi kendi fikir dünyasına göre farklı teklif sundu. Kendilerine kapalı olan akıbetleri hakkında öngörude bulundu. Bazıları Cürçân'da kalmak gerektiğini ve buranın korunmasının daha elzem olduğunu söylediler.

[S:255]Bu amaçla Emir Rıza'ya bir mektup yazıldı. Merkezi yönetime itaat etmesini ve halktan toplanan vergileri göndermesini istediler. Çünkü yerel yöneticilere verilen makam ve askerler bahadır hükümdarın takdiri ile verilmiştir. Dolayısıyla ellerinde bulunan tüm imkânları devlet için kullanmaları gerekir. Oysaki halk elinde neyi var yoksa başkasıyla paylaşır. Devlete destek vermek için en iyi ürünlerini gönderir. Âlicenap halk aynı zamanda müsamahakârdır. Özellikle dağ yamaçlarında ve kırsal kesimlerde ikamet edenler her şeylerini devlet için feda ederler.(Diğer bir ifadeyle, Cürçân'ı terk ederseniz sonucuna katlanırsınız. Nişabur'un toprakları daha verimli olduğunu düşünerek ayrılmak istiyorsunuz. Bu durum kaynağı üç paraya satmak ve elde edilen parayı faize yatırmaya benzer. Birinci muhal, ikincisi ise dalalettir.) Faik el-Hassa, Emir Seyfû'd-Devle'ye parmak hesabına işaret etti (sabırsızlıkla gitmesini bekledi). [S:256]Ona bağlı toplulukların ayrılmasını ve babasının düzeni dağılmasını fırsat bilenlere itiraz edip karşı koymak

için harekete geçti. Cürcân'ın havası askerlerin doğal yapısına ters düştüğü için böyle bir karar almıştı. Onları burada zapt etmek zordu. Kış mevsiminin bahara döndüğü bir zamanda ayrılmayı teklif etti. Serin havada aşağıya inmeyi, çok aşırı sıcakta ise yaylaya çıkmayı teklif etti. Daüssıla hasretiyle kavrulan pek çok asker bu görüşü onayladı ve uygulamaya koyuldular. Ebu Ali'ye yardım etmek ve görüşüne uymak zorunda kaldılar. Bu esnada es-Sahib İsmail b. İbad yola çıktığı haberi geldi. Ebu Ali'nin çıkarlarını gözeten ve icraatlarını güzel gören birisiydi. Fahrü'd-Devle'ye etrafındaki fırsatları iyi değerlendirmesi ve tebaasına yardım etmesi işareti verildi. Ebu Ali'yi tercih ettiği isim olarak düşündü ve geçişi hızlandırması için onu çağırdı. Birçok şairin mersiyesinde övdükleri kişi olarak Allah es-Sahib'i seçti. Bu şairlerden birisi, Ebu Muhammed el-Hazin el-İsfahani'dir. Şöyle bir kaside söyledi:

Ey mülkün yeterli geldiği kişi senin hakkın olan
Bu uzun süren anma ve yüceltmeyi ben vefat ettirilmeden önce söyleyeceğim

Bu mersiyelerden birisi de şair Ebu Said er-Rüstemi el-İsfahani'dir. Şöyle bir kaside söyledi:

[S:258] İbn Abbad'ın mutlu olması ondan uzaklaştı
İsteği ve dileği savaş atıydı
Allah da böylece ona ölmekten başka bir şeyi uzaklaştırdı
Sonuçta onların malları gidilecek yer olan ahretedir

Diğer bir mersiye şairi Ebu İsa Muneccim'dir. Şöyle bir kaside söyledi:

Allah sizi hiçbir zaman felaha erdirmez
Vezir İbn Abbad b. Abbas'tan sonra
Vezirliği nihayetlendiren kişidir
Veya başlar üzerindeki liderliği kaldıran kişidir

Bir başkası Ebû'l-Abbas ez-Zabi'dir. Vefat ettikten sonra kapısına gelip şöyle dedi:

Ey kapı üzgünlük neden senledir
Nerede utanma ve örtü
[S:259] Gözlemeden söyler ihtişamı
Öldü efendi üzgünlük bize kaldı
Öldü zaman da onla beraber
Şuan toprak da toprağa karışmıştır

Bir başka şair Ebû'l-Fetih el-Busti'dir. Şöyle bir kaside yazdı:

Gitti dünyanın sahibi ondan da bir şey kalmadı geri
Suladı yeri keremi bulutların suladığı gibi
Doldurdu yığıd tepeleri ve elinden kaçırdı her şeyi
Çünkü bu, tamamına eren ay tutulmasıdır

Bir diğeri şair Ebu Mansûr es-Sa'lebi'dir. Şöyle dedi:

Ey dünyanın sahibi
Talihin hâkimiyeti belli oldu
Ama Ebu Yahya sıkıldı utandı
Yüce âlemi kavradığından
Gerçekten dünya senle sonlandı
Ebediyet de senle açıldı fethedildi

Ebu Ali üç yüz seksen beş (385) yılının[S:260] Rebiülevvel ayının başında Cürcân'dan ayrılıp Semt Cuvin¹⁷⁵ isminde bir yere gitti. Faik el-Hassa İsfereyın yoluna¹⁷⁶ ondan önce çıktı ve Nişabur sınırına yaklaşınca kadar yürüdü. Sonra karışık bir vaziyet aldı. Bir müddet sonra savaşa hazır bir şekilde geri ona doğru döndü. Vuruşma ve düşmana ağır kayıplar verdirme niyetindeydi. Seyfü'd-Devle o ikisinin vuruşmak üzere olduğu haberini aldı. Sebûk Tegin'e bir mektup yazıp o ikisini karşılamasını ve yeterli müfreze eşliğinde onları bölge dışına çıkarmasını istedi. Belli bir noktaya gidip orda kamp kurdu ve onları beklemeye başladı. Ancak onlar muratlarına ulaşmak için acele ettiler. Takviye birlik gelmeden önce savaşı

¹⁷⁵ Bistam ile Nişabur arasında Azadiver şehrine bağlı bir yer.

¹⁷⁶ Cuvin'in kuzeyinde yer alır.

başlatıp ona ateş açtılar. Sebûk Tegin bizzat kendisi kılıcıyla vuruştı. Beraberindeki kadınlar bile düşmana adam kesilip erkekçe dövüştüler. Sebûk Tegin zekice harp taktiği ile vuruşmaya devam etti. O kadar asker öldü ki ortalık kan revan oldu ve geniş vadinin toprakları kızıla boyandı. Filler, savaş saflarının en önemli safını oluşturan adamları ölümle burun buruna getirdi. Düşmanın üzerine sürüklenen ordudaki birçok askeri ezip geçti. Dişlerle kılıçlar birbirine karıştı. Onlar Ebu Ali'nin tarafındaki müfreze idi. Akın etmekten kaçındılar. Yardıma muhtaç arkadaşlarını yüzüstü bırakıp kaçışmaya başladılar. Kendilerini takip eden ölümden kurtulmak için girecek delik aradılar. Hangi deliğe girerse girsinler kader onları yakaladı. Seyfü'd-Devle ordunun büyük çoğunluğunu yanına alarak babası Emir Sebûk Tegin'in bölgesine doğru yöneldi. Karanlık elbisesini giyerek güvenlik içinde emin adımlarla ilerledi. İntikam almak üzere düşmana saldırı gününün gelmesini gözetleyerek yol aldı. Kıdar b. Salif'ten hesap sormak üzere yola yola revan oldu. Sevdiği tüm şeyleri, filleri ve yüklerini geride bıraktı. [S:261] Bir grup Hindu adamlara ve diğer milletlerin askerlerine karşı ona hizmet etmekten aciz kaldı. O esnada Ebu Ali'nin meşalesini hatırladı ve onu istiklali ve kendisine söz verilen durumuna dönüşü hususunda tamahkâr oldu. Ancak Allah Teâlâ onun helaki ve kökten sökülüp atılması için bu durumu bir sebep kıldı. Nişabur'un mülkiyete katılması esnasında iki hükümdarın [Nasirü'd-Devle ile Seyfü'd-Devle'nin] eserini takip etmesi işaret edilmişti. O ikisine destek verip birliklerine taze kan vermesi istenmişti. Askeri gücün artırılması ve hareket alanının genişletilmesi istenmişti. Fakat o aklıyla değil içgüdüleriyle hareket etti ve nihayetinde acı gerçekle yüzleşmek zorunda kaldı. Nitekim kasıt ve amacına karşı kör oldu ve işi ciddiye almadı. Hazinesi boşalıp avucunu yalamaya başlayınca çeşitli bahaneler uydurmaya başladı. Bu durum ona vurulan bir tokattı. Çünkü kendisi yardımına muhtacı olan askerleri harp meydanında yüzüstü bırakıp gitmiş ve mücadele planına karşı sadık kalmamıştı. Bu sebeple suçunu affettirmek için Buhara'ya mektup yazıp dil dökmeye başladı. Hatasının affedilmesini ve özrünün kabul edilmesini istedi.[S:262]Hükümdar Sebûk Tegin'ê içerik açısından zayıf, ifade bakımından güçlü bir mektup gönderip son derece üzgün olduğunu belirtti. Gıyaben huzurunda el pençe divan durup af diledi. Hükümdar Seyfü'd-Devle'nin Faik el-Hassa ve diğer kumandanlara talimat verip kendisini Cürcân'dan ayrılıp Horasan'a gitmeye zorladıklarını iddia ederek onları şikâyet etti. İçine düştüğü durumdan dert yandı. Bu işe bir çare bulmasını ve bu sorunu çözmesini

istedi. Zorlama yapılmasını kendi hür iradesine bırakılmasını talep etti. Şayet kendi muradını gerçekleştirmek için bir yol bulsaydı veya hür iradesine bırakılsaydı böyle bir tercih yapmak zorunda kalmayacağını ve yaşadığı süre boyunca Horasan tarafına yönelmeyeceğini belirtti. Yalnız kalmaktan ve hoşlanmayacağı bir duruma düşmekten çekindi. Ondan intikam almak için kendisine bir fırsat vermesini istedi. Bundan sonra yapacağı işlerin önceki hatalarını unutturacağını ve onun gönlünü hoşnut edeceğini belirtti. Mektubu, kendisine karşı bir suikast planlandığını ve yüzüstü ölüme terk edileceğini söylemekten daha ileri gitmedi. Bu tür konularla doldu taşı. Onun rızasını avlamak (gözüne girip kendini affettirmek) ve yeniden güven kazanmak için her yolu denedi. Kendisini bu durumdan ancak onun kurtaracağını söyledi. Affedeceğine inandığını belirtti.

Sebûk Tegin memleketinde ondan ayrılan kimselere ve etrafındaki valilere, kumandalara ve müfrezelere ferman gönderip onları yönetim çadırına celbetti. Kılıcın çalım yerinde (harp meydanındaki merkezi idarede) acilen toplanmalarını istedi.

Vezir Ebu Nasır b. Ebi Zeyd, Sicistan valisi Emir Halef b. Ahmed'e iş havale edip ona yetişmesi için harekete geçmesini istedi. Cüzcan valisi Ebû'l-Haris el-Ferigini'ye de aynı şekilde bir talimat gönderdi. Rıza Efendi'ye de benzeri durumlar için hazırlıklı olmasını istedi. Horasan çevresindeki diğer kumandanlara da yazı gönderip ona destek vermelerini istedi.

[S:263] Ona peşi sıra her taraftan yardım geldi. Hakan Sebûk Tegin öylesine büyük ve güçlü bir ordusu oldu ki, havada uçan denizde kaçan ondan kurtulmaz. Hava harekâtı yapmış olsa uçakları dahi yere düşürür. Deniz harekâtı yapmış olsalar gemileri yollarından döndürür. İntikam almak için yola çıktı. Bu ordunun haşmetinden gece, yıldızların içine kaçtı. Seller çekilip toprağın içine kaçtı. Faik el-Hassa bu sırada Tûs'a dönmüştü. Onun devasa bir ordu ile yürüdüğü öğrenince yaltaklanmaya başladı. Ona bağlı hareket edeceğini ve her türlü maddi destek vereceğini belirtti. Yüzü, sözü ve özünün bir olacağını ve kendisine karşı ölçülü olacağını ifade etti. Tarûzi¹⁷⁷ valilerinden Tûslu bir yöneticiyi görevlendirip Ebû Ali'nin gerçekten itaat mi yoksa isyan mı ettiğini, hakikaten sözünde samimi mi yoksa münafıklık mı yaptığını öğrenmesini istedi. Bazı adamları akına gönderip bazılarını geride oturmaya bırakıyor. Ebû Ali gönlünü çelip kendine çekmek için o

¹⁷⁷ Tûs dağlarından iki dağın ortasında bulunan yedi köyden biri.

ikisine fakih Ebû'l-Kasım'ı gönderdi. Düşükleri dalaletten çıkmaları için uyardı. O ikisine doğru gitmek için ayağa kalktı ve onlardan söz aldı. O ikisine yetişmesi için acele etmesini istedi. Ebû Ali itaat altında yürüdü. Faik ve Amrik onu Taberan'da¹⁷⁸ karşıladı. Birbirlerine destek olmak ve yardım etmek üzere anlaştılar. Bu niyetlerinde samimi olduklarını belirttiler. Enderah¹⁷⁹ yakınlarında bir kışlayı seçtiler. Orada kamp kurdular.

Ebu Ali'nin kardeşi olan Ebû'l Kasım Herat valiliğine dönmesinden ve o bölgenin tarım vergilerinin yardımcısı İlimniku'ya verilmesinden dolayı ona sitem etti. Bu bölgenin gelirlerinin eşit bir şekilde paylaşılması gerektiğini söyledi. [S:264] Herkesin sözünde vefalı olması, görevine bağlı olması ve yaptığı her işte diğerleri ile ortaklık içinde hareket etmesi gerektiğini söyledi. Nişabur'dan yola çıktığı zaman bazı işleri olduğu gerekçesiyle ona katılmaktan geri durdu. Arkasından gelip yetişeceğini söylemişti ama şehirden ayrılalı uzun bir zaman olduğu için artık yetişmekten ümidini kesti. Oysaki o onun yardımını ve mücadelesine çok muhtaçtı. Onun bu hareketi yüzüstü yardımsız kalma durumunu ve kafasının karışıklığını artırdı.

Hakan Sebûk Tegin süvarileri Tûs şehrine inmek üzere olan Ebu Ali'nin askerleri üzerine gönderdi. (Bu olay üç yüz seksen beş 385 yılının cemaziyülâhır ayının son onuncu gününde idi.) Genç süvariler ve yağız atlar düşmanlarla mücadele etmek ve onları kovmak için saldırıya geçti. Gündüz olduğu sürece akın yapmaya devam ettiler. Ortalığı karanlık bürüyüp görüş mesafesi daralınca savaş kampına geri döndüler. Ebu Ali savaş yapma konusunda önde gelen kumandanlarıyla istişare etti. Amrik Tûsi ve akli yerinde güzel fikirli olanlar dağ yamacına sığınmanın daha iyi olacağını söylediler. Hakan Sebûk Tegin'e karşı oyalama taktiği yapmak istediler. Bu amaçla etraftan gelebilecek yardımları kestiler. Adamlarını Tûs taraflarında yardımsız tek başına bırakmak istediler. Onların üzerine yem olarak eşkıyaları ve deve hırsızlarını gönderdiler. Değişik taktiklerle onları hedeflerinden yıldırma ve beklemekten bıktırmak istediler. Böylece başarısızlığa uğrayacaklarını ve toplulukların dağılacığını düşündüler. Düşmanı iyice yorduktan sonra saldırıya geçip ona sert bir hamle vurmak istediler. [S:265] Toplantıya katılan bazı kumandanlar ise şöyle dediler: *“Biz neden fare gibi kaçıp dağ kovuklarına sığınacağız? Oyalama taktiği ile neden vakit kaybedeceğiz? İnsanlar bizim cesur olduğumuzu ve nasıl bir*

¹⁷⁸ Tûs şehri Taberan ve Nûkan'dan oluşurdu.

¹⁷⁹ Burası Tûs dağları arasında bir köydür.

kahraman olduğumuzu bilmiyorlar mı? Savunma değil hücum taktiği uygulayalım. Dünyanın kaç bucak olduğunu onlara gösterelim. Geldikleri gibi geri dönsünler. Gerekli tedbirlerimizi alıp savaş meydanına dalalım.” Bütün askerler karşılaşmaya hazırlanmak için sabahın erken saatlerinde yataklarından sıçradılar. Büyük bir heyecan içinde toplandılar. Savaş pozisyonunu alıp safları düzenlediler. Maskelerini takıp kılıçlarını kuşandılar. Çakal sürüsü gibi meydana doluştular. Hakan Sebûk Tegin ise askerlerin mevzisini ve fillerin yerini ayarladı. Koskoca sıradağlar, yerden fıskıran sular ve denizdeki büyük dalgalar gibi düşmana doğru yürüdü. İki ordu birbirine yaklaştı. Sağ kanattaki Ebu Ali [S:266]karşıda büyük bir toz bulutundan başka bir şey göremedi. Köyün arkasından bir grup hücum edip sağ kanada zarar vermeye başladı. Bunlar Seyfü’-d-Devle’nin emri ile gelen müfrezeydi. Ayakları kaydı. Planları suya düştü. Hayalleri kırıldı. Ebu Ali’nin kalbi Sebûk Tegin’in kalbine hücum etmek üzere olduğunu gördüler. Seyfüdd-Devle’nin talimatı doğrultusunda onu korumak için yardım ettiler. Her iki taraftan saldırıp saflarını bozdular. Birliklerini dağıttılar. Sebûk Tegin’in bulunduğu yerin etrafını koruma altına aldılar. Kumandan onlara dönüp teşekkür etti. Yapılan saldırılara misliyle cevap verdi. Saldırıları püskürtüp geriye döndürdü. Seyfü’-d-Devle onlara arkalarından yetişip destek verdi. Böylece iki asker (ateş) arasında kuşatılmış oldular. Kılıçlar her iki taraftan kurban aldı.

Ortalık toz duman oldu. Herkes birbirine girdi. Boyunları vuran kılıç sesleri ve yerdeki inilti seslerinden başka bir ses duyulmadı. Fillerin hortumları kırbaç gibi uzanıp atların sırtındaki süvarileri ve deve hörgücündeki askerleri çekip alarak yere düşürdü. Katil ile maktul yüz yüze geldi.

Seyfü’-d-Devle onlara büyük bir kayıp verdirdi. Ve onlardan intikamını aldı. Onların başına öyle bir kılıç vurdu ki şayet Rüstem¹⁸⁰ bu dönemde yaşıyor olsa idi onun hizmetine girer ve onun adına kılıç salları süngü atardı.

[S:267]Kuşatma altında kalanlar toz bulutları içinde geri kalan canlarını vermek için inlemeye başladılar. El etekten kesilip ölümle baş başa kaldılar. Süngüler askerler arasında dolaşip onlara ölüm suyu içiriyordu. Harp meydanı kızıl kana boyandı. Savaş seması yaralıların iniltileri ile yankılandı. Esirler kurtulma ümidini yitirdiler. Seyfü’-d-Devle fillerin sırtına bindi. Dağ yamaçlarına kaçan askerleri esir aldı. Fare gibi kaçan ödlekler mağaralarda girecek delik bulamadılar.

¹⁸⁰ Rüstem; Arap fethi esnasında onlarla mücadele eden meşhur İranlı kumandandır.

Esir alınan grup arasında Ebu Ali b. Buğra el-Hacib, Bektekin el-Ferğani, Aslan Bek, Ebu Ali b. Nuştekin, Amasar b. Sicam Ruz el-Cili, Veli Şükristan b. Ebu Cafer ed-Deylemi de vardı. Bu adamlar Ebu Ali'nin önde gelen kumandanları ve erkân-ı harpte bulunan isimler ve onun destekçileridir.

Ebu Ali ve Faik el-Hassa o dağın uçurumları arasında yürüyüp dağın zirvesine çıktılar. Kılât kalesine¹⁸¹ sığındılar. Burası gözden ırak bir bölgedir. Ancak dağın zirvesine çıkılınca görülen bir kaledir.[S:268]Amrik el-Tûsi arkalarından gelerek onlara katıldı. Dağılan askerleri toplayarak bir grup oluşturdu ve bunlarla destek vermek istedi. Ebu Ali Nişabur girişinde gasp ettiği filleri Kılât kalesine çekti.

Ebu Ali b. Buğra el-Hacib ve diğer esirler Ebu Ali'ye bir mektup yazıp Hakan Sebûk Tegin'in kendilerini salıvereceğini ancak bu fillerin yerine iade edilmesi şartı olduğunu söylediler. Ne zaman bu filler yerine ulaşırsa kendilerinin de hürriyete kavuşacaklarını yazdılar. Bunu bir fidye olarak yapmasını ve kendilerini kurtarmasını istediler. Ebu Ali, Amrik el-Tûsi'ye cevap yazdı ve kendisini kurtaracağını söyledi. O ve Faik dar geçitlerden geçerek Ebiverd semtine vardılar. Amrik el-Tûsi'nin talebi üzerine söz konusu filleri hükümdar Sebûk Tegin'e gönderdiler. Böylece esirler hürriyetine kavuştu. Bu olayı anlatan şair Ebû'l-Fetih el-Busti şöyle der:

[S:269]

Ebu Ali'nin verdiği şeyi görmedin mi?
Bizim gördüğümüz zekiliği ve zerafetiydi
Sultana başkaldırdı ve acele etti
Eba Kubeys'i yerinden söktü çıkardı
Tûs adeta bayram yerine dönüştü
Uğursuzluk yeri olmaktan çıktı

Ebu Ali ve Faik el-Hassa Ebiverd tepelerine doğru yürüdüler. Kurze Nesa'ya varmak istediler. Faik bir düşünceye binaen Serahs'a doğru döndü. Ebu Ali'yi bırakıp mekândan ayrıldı. Yanındaki askerlerle birlikte Serahs'a gitmek üzere yola çıktı. Ebu Ali bu haberi duyunca ona bir ulak gönderip bu hareketine razı olmadığını belirtti. Böyle bir kararın kendilerine fayda vermeyeceğini bilakis kuraklık ve

¹⁸¹ Ebiverd ve Mihne arasını birbirine bağlayan yolun ortasında bulunan bir kale.

bereketsizliğe sebep olacağını söyledi. Ortaklaşa alınmayan bir kararın sadece üzüntü getireceğini ifade etti. Durum ne olursa olsun ben yine de birliğimizi bozmamak için sana katılıyorum. İşte bende arkandan geliyorum. Sana yetişinceye kadar beni bekle, dedi. Daha sonra önce Serahs'a ardından Merv'e gitti.

Hükümdar Sebûk Tegin onların Ebiverd semtinden geri döndükleri haberini duyunca peşlerine düştü. Nişabur'daki işleri der-uhde etmesi için kendi yerine Seyfû'd-Devle'yi bıraktı. O ikisinin Merv'e gönderilmesini ve yönetimden uzaklaştırılmasını istedi. [S:270]Daha sonra Emel Şat bölgesine doğru gitti. Mesafe ne kadar uzun olsa da yollar ne kadar sarp olsa da yılmada devam etti. Suyun çıkış noktasına varıp kuraklığın giderilmesini sağlamak istedi. Çıbanın başını ezmek için karar esasını yere attı (yargıç tokmağını vurdu). Ebu Ali, Ebû'l-Hüseyin b. Muhammed b. Kesir ve Faik Abdurrahman b. Ahmed el-Fakih ve onların vezirlerini Rıza'nın hoşnutluğunu kazanmak ve hakların sahibine geri verilmesini sağlamak üzere Buhara'ya gönderdi. Ebû'l-Hüseyin b. Kesir arkasında kendisinden memnun olan güzel yüzlü insanlar bırakan bir şahsiyetti.[S:271]Ebu Ali'ye Cürcâni'ye gitmesi ve orada yeniden işlerin başına geçmesi ümit ve temenni içinde bir mektup yazıldı. Abdurrahman b. Ahmed hakkında görevden alınma ve hapse atılma hükmü verildi. Buharalı bazı tarih yazarları Cürcân valisi Me'mun b. Muhammed'e bir mektup yazıp onun bu durumunu rapor ettiler. Buna karşın yapılabilecek olan şeyler hakkında fikirlerini yazdılar. Faik el-Hassa kendi fikrine rağmen verilen karardan dolayı gocundu. Maveraünnehir bölgesine geçip oradaki İlik Han'a sığınmak istedi. Başına gelenleri anlatıp ilticasını kabul edilmesini ve kendisine yardım edilmesini talep etti. Ayrıca Ebu Ali'ye işaret gönderip kendisinden yardım istedi. Buradaki amaç onu kovarak Cürcân'a göndermek ve her ikisi arasında yardımlaşma ve dayanışma konusunda ayrılık çıkarmaktı. Tek bir el altında toplantı yaparak hüküm vermek istediler. Bu devletin bekasını tehdit eden ve her işe burunlarını sokan ve her taşın altından çıkan bu elleri kırmak istediler. Yönetimde ihtilafa sebep olmamaları için gönüllü veya gönülsüz olarak görevden el çektirilmeleri gerekiyordu. Yaptıklarına göz yummak ve geçmişe sünger çekmek mümkün değildi. Ebu Ali ona yardım etmekten uzak durmayı ve ona yaklaşmaktan sakınmayı tercih etti. Şer şebekesinin dağıtılması, iplerinin ve yollarının kesilmesi gerekiyordu. Bu minvalde şair şöyle der:

Allah'ın yücelttiği yoldan başka bir yol yoktur

Allah'ın menettiğinden başka bir iş de yoktur

[S:272] Buldukları iklimden ayrıldılar. Faik el-Hassa ise Maverâünehir'e geçip İlik Han'a sığındı ve onun adaletine güvendi. Verdiği sözü tutarak Onun işlerini yapmak için görevi bir memur gibi çalıştı. Onun ardından Buhara'dan Bektozun el-Hacib geldi. Nesef sınırında karşılaştılar. Buluşma konusundaki özürlerini beyan ettikten sonra her birisi arkadaşına sahip çıkacağını ve destek vereceğini ifade etti. İlik Han onu da kabul etti. Sözünde vefalı olacağını ümit ederek onu koruma kanadı altına aldı. Daha önce uzaklaştırılan görevine geri iade etti.

Ebu Ali ise hatalı bir yolda gitmeyi tercih etti. Kendine yapılan iyilikleri görmezlikten geldi. İşlediği suçların vebalini sırtına yükleyerek meşakkatli yolda devam etmek istedi. İyilik ve ihsan fırsatını kaçırmıştı. Kendini kaderin eline attı. Kazanın karanlıklarında ve fezanın yollarında kör oldu. [S:273] Plansız bir şekilde rastgele bir yolda yürümeye başladı. Kendisi için çizilen kaderin hatlarını takip etti. Hoşuna gitmeyen yollara boynunu eğerek teslim oldu. Bu minvalde Ebu Hatim el-Hanefi şöyle bir şiir söyler:

Allah bir işi emrettiğinde
Onda bir basiret görüş ve irade vardır
Her şeyinde bir çare gösterir
Kaderin sebeplerini zahmetli şeylere verir
Cehaletle bu işler gözleri körleştirir
Akılla bilinir ve cehaleti söker çıkarır
Ta ki Allah hükmünü icra edene kadar
Aleyhine olanı reddeder, akla itibar eder

Evet, Ebu Ali, Cürçân semtinden yürümeye başlayıp Hezar Asaf'a¹⁸² kadar devam etti. [S:274] Burası batı yakasından Harezmi beldesine karşı olan bir yöredir. Oraya yerleşen kişileri Haremşah göndermiştir. Onun yanına gidip özür diledi. O bölgeyi görmek için geçişe söz verdi. Sözünde vefalı olacağını söyledi. Kalenin dibindeki meşe ağacının yanında içki içerken karanlığın kanadı altında ona suikast yapmak için iki bin civarında adamla ona kumpas kurdu.

¹⁸² Burası Harezmi şehirlerinden birisidir.

Ebu Ali el-Haşnami bana anlattı. Kendisi Ebu Ali'nin güvendiği kimselerdendir. Ebu Abdullah Haremzşah'a gönderilen bir elçidir.¹⁸³ Onun huzurunda İbn Mu'tez'in şiirini okudu. Nasihat verme anlamında Ebu Ali'ye şu şiiri iletmesini istedi:

Düşmanlıkta imkânın olduğunda bil ki
O meşgul olduğun şeyde belirmez
Bu kapılarda diretmediğinde
O kapılarda düşmanın belirir
[S:275] Sonraları sana pişmanlık olur
İstenilen şey sonunda olur

Dedi ki: Bu şiiri ona Ebu Abdullah onu götürmeden önce tebliğ ettim. Minnet ederek bu şiiri kabul etti. Ancak daha sonra sanki hiç okumamış gibi unuttu. Hiçbir gün hatırına getirmede. Oysaki bu şiir bazı hakikatleri simgeleyen bir semboldü. İçinde bulunduğu durumu değerlendirmesi ve kötü akıbetten kurtulması gerekiyordu. Fakat o bunlara aldırmadı. Nitekim yapılan her bir fiil hızlı veya yavaş olarak insanı iyi veya kötü bir akıbete götüren yolun parçasından ibarettir. Ancak bu şiirin muhatabı geceyi gaflet içinde geçirdi. Emellerine ulaşmak için hırslı davrandı. Diğer insanlardaki gafletin peşine takıldı. Onun bu halini ayıplayan gözleri görünceye kadar kendine gelemeydi. Onun içine düştüğü bu durum karşısında yüzler asıldı, yıldızlar çekildi, ufuklar karardı, atlar huysuzlaştı. Ebu Ali'nin misafir olarak ikamet ettiği sarayın etrafı suikast timleri tarafından kuşatıldı. Onu derdest edip götürmek istediler. Yahut sürdükleri şartları kabul etmesi istediler. [S:276]Etrafında bulunan özel birlikler onu savunmak için önüne atladılar. Neredeyse büyük bir fitnenin ateşi yakılacaktı. Ebu Ali hemen ön tarafa kendini atarak “Size ne oluyor, bu durumda nedir, neden savaşıyorsunuz?” diye sordu. Özel timin başkanı dedi ki: “*Hevarizmşah bize seni derdest edip götürmemizi emretti. Eğer bu emre boyun eğer ve bizimle gönüllü olarak gelersen kan dökülmeyecektir. Bu uyarıya kulak verip şiddetten sakınırsan fitne ateşini söndürmüş olursun. Yok, hayır ben intikam alacağım dersen, başına geleceklere katlanırsın.*” Bu sözleri duyan Ebu Ali inip teslim olmayı tercih etti. Özel timin lideri nehri geçip arkadaşının yanına varıncaya kadar ona eşlik etti.

¹⁸³ Harezmsahlar daha sonraki dönemde yaşadığı için buradaki Haremzşahlar ayrıdır.

Bu olay üç yüz seksen altı (386) yılının Ramazan ayının başındaki cumartesi gecesinin şafak vaktinde meydana gelmiştir. Tutukluların kaldığı kaleye götürülmesi emredildi. Aynı hüküm onun kumandanlarına ve yakın arkadaşlarına da uygulandı. Bu kapsamda yönetim erkânından birçok kişi tutuklandı. Arkadaşı İlimniku'ya bağlı ordu ve onu takip edenler Cürcân'a çekildi.

Fertler ve gruplar arasında şöyle bir nida duyuldu: *“Kim Hazerasaf'ta kalırsa kendi kanının dökülmesini helal ettirmiş olur. Sebe halkı gibi siz de farklı şehirlere dağılın.”* Giden gitti, geri kalan büyük küçük herkes tutuklandı.[S:277]Cürcâniyye valisi Me'mun b. Muhammed eliyle kurtulmalarına Allah izin verinceye kadar mahsur kaldılar. Ebu Ali'ni haberini ve Haremzşah'ın işlediği suçları duyunca paniğe kapıldı. Sinirden yandı (öfkeden küplere bindi). Geceleri gözüne uyku girmedi. Geceyi uykusuz gözlerle yıldızları seyrederek geçirdi. Me'mun b. Muhammed, Haremzşah'a karşı bir plan yapıncaya kadar böyle devam etti. Gözü pek Cerar askerlerini ona saldı. Gözünü budaktan sakınmayan bu askerler korku tasarılarının (maceranın) içine daldılar. Enginlere sığmayıp dağları aştılar. Büyük kalelerden çıkıp yalçın kayalardan geçerek dağ başına (şimşek gibi) indiler. Bunların arasında Ebu Ali'nin has adamlarından İlimniku da vardı.[S:278]Öfkeden çılgına dönmüş ve gözlerin kan bürümüş adamlar, şereflerindeki lekeyi silmek ve namuslarını temizlemek için ateşin göbeğine doğru koşuyorlar. Haremzşah şehirlerinden Kas'ı geçtiler. Yan yana gelen boyunlarındaki halkalarla zincir oluşturup bölgeyi kuşattılar. Her bir noktadan var güçleriyle saldırıya geçtiler. Adamların gözlerinden çıkan kıvılcımlar düşman askerlerin yüzlerini yakıyor ve kafatasları görünüyordu. Düşmanların boyunlarına yular takıp aşağılık bir hayvan gibi yederek esir aldılar. Haremzşah'ı kendi yerinde bozguna uğratarak yerle bir ettiler. Şah bukağlarının anahtarını bizzat kendi eliyle verdi. Ebu Ali'ye ulaşarak topuklarındaki bağları (bukağları) ve kelepçeleri çözdüler. Onun yerine Şah'ı bağladılar. Şah esir, esir şah oldu. Nitekim *“Bu Allah'a göre pek kolaydır.”* (Nisa, 4/30, 169; Ahzab, 33/19, 30)

En gür sada ve en güzel sloganlarla Ebû Ali Cürcân'a at sırtında taşındı. Ebu Abdullah ise alçaklık ve hakaret altında devenin arkasında taşındı. O ikisini Me'mun b. Muhammed karşıladı. Ebu Ali'ye izzet ve saygı ile muamele etti. Ebu Abdullah'a ise zillet ve hakaret ile işlem yaptı. Makama göre makal kullandı (herkese hak ettiği gibi davrandı). Me'mun b. Muhammed, Ebu Ali'ye büyük bir rütbe ve makam verip ona saygınlık itibar kazandırdı. Çeşit çeşit mallardan yarısını bölüp verdi. Mali

durumlarını iyileşinceye kadar ve moralleri yerine gelinceye kadar bütün adamlarına birçok bağış yaptı.

[S:279]Bir gün adamlarına moral olsun diye yemekli toplantı (eğlence) düzenledi. Sıkıntılı günlerden sonra onları biraz eğlendirmek ve moral vermek istedi. Toplantıda meseleler görüşüldükten sonra kumandanların mücadele güçlerine destek vermek için program düzenledi. Bir kadeh şarap uzatıp içmesi için ısrar etti. (Böylece onun eğlenceye düşkün olup olmadığını sınamak istedi.) Uzun zamandan beri içmediği söyleyip talebini geri çevirdi. Kadehin kulpundan tuttuktan sonra Harezmsah'ın getirilmesini önerdi. Kelepçeli ve bukağılı bir şekilde aşağılanarak getirildi. Kendisine ne sorulduysa hepsine küfürle cevap verdi. O kadar ileri gitti ki katlanılmaz bir hal aldı. Bu esnada boynunun vurulup kellesinin uçurulması emri verildi. Birkaç saniye sonra kellesi yerde yuvarlanmaya başladı. İşte böylece cezasını buldu.

Harezm bölgesi Me'mun b. Muhammed'in mülküne geçti. Onun adına hutbeler okundu sikkeler basıldı. Kitapları (fermanları) Ebu Ali'nin durumu hakkında aracılık etmesi için Rıza'ya gönderildi. Onun olmadığı zamanlarda işlerini takip etmesi istendi. [S:280]Rıza ve Ebu Ali Mültemis'te iken Cahiliye devir şairi Cerir el-Mütelemmis gibi onlara hitap edildi. Bu esnada Rıza ölüm döşeginde amansız bir hastalıkla mücadele ediyordu. Ebu Ali'ye döşeginde ona hizmet etmesi emredildi. Emanete sahip çıkıp (emre uyararak) yanında oturdu. Ona seslendi ama geri cevap alamadı. Ayağından akan kan ile Buhara'ya doğru yürüyen bir şahıs vardı. Kalbindeki günler ve yâdındaki anılar kitlenmişti. Fakat sonuçta kaderde ne varsa o gerçekleşir. *“Allah, olacak bir işi (mü'minlerin zaferini) gerçekleştirmek için böyle yapar.”* (Enfal, 8/42, 44)

Buhara'ya girince onu kutlamak ve tebrik etmek için Vezir Abdullah b. Uzeyir ve kuvvet komutanları karşıladı. Gelişiyse bereket ve fazilet kazandıklarını söylediler. Onlarla birlikte Sühle'ye geçti. Kapı eşiğine varıncaya kadar oranın toprağını öptü. Kapı önünde bekleyen perdedar onu ayağa kaldırdı. Rıza'nın huzuruna varıncaya kadar perdedarların arkasından yürüyerek onları takip etti. Ancak hizmet edebine vefalı olmadı. Nankörlüğün zillet elbisesini giydi. Büyük kardeşleri ve kumandanları hakkında İlimniku'nun akıbetine indirildi. Evden çıkması için çağrı yapıldığında onlarla birlikte bazı odalara geri dönüldü. O ve diğerleri zincirlere ve kelepçelere vurulmuş bir şekilde getirildi. Evliyaların ve haşmetlilerin

huzurundaki kapı önünde durmak üzere bırakıldılar. Onlara yağma ve soygun yapmanın cezasını uyguladılar. Boğazlanarak katledildiler. Böylece Ebû Ali vesilesiyle Haremşah'ın dönemi bitirildi. Zira bu dönem tamahkârlık, mal düşkünlüğü, gösteriş yapma ve büyüklük taslama günleriydi. [S:281]Yaptığı şeyin meyvesi olgunlaştı (ne ektiye onu biçti). Nitekim nankörlük sadece nimet sahibini kızdırmaktan başka bir sonuç vermez. Ava giderken avlandı. Zamanın pençesi onu yakaladı ve dişleri arasında öğüttü. Şu şiiri söyleyenin ağzı şeker bal yesin, ruhu şad olsun ne güzel de söylemiş:

Bir kişi imkânıyla yetinmez
Eğer emirlere de uymazsa
İstediği şeyde gurura kapılırsa
Yolunu şaşırır
Tedbir ettiği şeyde yanlışa düşer
Bir senede ağladığı şeye bir günde ağlar olur

[S:282] Hükümdar Sebûk Tegin, Merv'de yerleşik duruyordu. Ebû Ali bir vesilesiyle Haremşah'ın düşürüldüğü haberi ona ulaşınca Belh'e yöneldi. Komutası altındaki birlikleri itaat içinde tüm halkın maslahatını sağlamak için orada topladı. Ebu Ali Buhara'ya vardığında daha önce ona hizmet edenlere emredilip tekrar onun kapısında toplanmaları istendi. Bu esnada Rıza ona bir yazı gönderip yüksek tepelerden aşağıya inme konusyla ilgili İlik Han'ı ilgilendiren şeyleri bahsetti. Elinde bulunan işçilerin o tarafa yönlendirilmesi konusunda bilgi verdi. [S:283]Devletin bekası için yapılması gereken işlerin ivedilikle yapılması için nehri geçerek o bölgeye hızlıca intikal etmelerini istedi. Hükümranlığının ve devlet düzenin kalıcı olmasını diledi. Bu konuda öne gelen ak saçlılarla ve vezirleriyle görüş alışverişi yaptı. Uzaklaştırma, yakınlaştırma; hatalı bulma, doğru göre cevapları arasında tercih yaptı. Vefa ile izzet seçeneğini aldı. Geri kalan diğer önerileri bir kenara bıraktı. Şiddet yanlısı sert fikirlerden vazgeçti. Hazırlanmaya ve toparlanmaya başladı. Ferman yazıp çevre valiliklere ve bölge liderlerine gönderip genelge yayımladı. Gelmek için acele etmelerini, delege göndermelerini ve karşı tarafın halkı gelip bu bölgeye yerleşmeden önce yetişmelerini istedi. Keş ile Nesef arasından geçti. Niyazi ismiyle bilinen bir köyde çadır kurdu. Cüzcan, Hattel,

Sağaniyan ve Horasan'ın diğer bölgelerinden valiler gelinceye kadar o bölgede bekledi. Hükümdar Seyfü'd-Devle, gözleri büyüleyen bir heyet ve kalpleri ürperten bir heybetle Nişabur'dan kalkıp geldi.[S:284]Atların sırtında savaş ilhamı alan adamlar, tecrübelerini deve ve koyunların memelerinden sağıp çıkardılar. Kışlada bulunan bahadırlar Maveräünnehir bölgesinde büyük krallardan, seyit akil insanlardan ve farklı askeri fırkalardan oluşan büyük birliğin bu iklimde toplandığını duymadılar.

İlik Han kendisiyle karşılaşmak üzere onların nehri geçtiği haberini aldı. Hükümdar Sebûk Tegin'e önde gelen divan üyelerinden bir heyet gönderdi. Allah katında din kardeşi olduklarını hatırlattı. Allah Teâlâ İslam'ın zaferi için cihat eden iki kardeşi birbirinden ayırmaz. Gazveler ve gerilla saldırıları ile Türk beldelerini ve Hindistan topraklarını dini bir geye olmaksızın bölüşülmesine izin vermez. O ikisinin tüm mesai ve gayretleri dünyanın dört bir bucağına dinin tebliğ edilmesi, Allah'ın hüccetinin her tarafa dalga dalga yayılması Horasan'ın ve Maveräünnehirin mali kaynaklarından, nefsanî arzu ve bedeni şehvetlerden daha kıymetlidir. Dini bir mefkûre adına mücadele etmek hayvanca arzulardan daha değerlidir. Dini hedef olmadan ölen bir kimse şehit makamını göremez. Bu gaye ile kınından çıkan kılıç karanlık görmez. İki bahadırın birlik olup temkinle hareket etmesi risk atına binmelerinden ve zarar biçmelerinden daha iyidir. Nitekim rüzgar eken fırtına biçer. Nitekim dinde mecbur kalmadıkça savaş açmaya, hiçbir tebliğ yapmadan İslam düşmanlarının yüzüne kılıç sallamaya izin verilmez. Dinin yaşanmasına ve yayılmasına engel olan kişilere uyarı yapıldıktan sonra inat etmeleri durumunda son çare olarak savaşa başvurulur. Yapılan saldırıya karşı kendisini savunma fırsatı verilir. Bu iki durumdan birini seç. Birlik mi ayrılık mı; ittifak mı ihtilaf mı hangisi sana göre uygun ise onu seç. Herkes kendi tabiatına uygun olan yolu tercih eder. Küp içindekini sızdırır. Her yiğit gönlünde yatan aslanın peşinden gider.

[Hevasının peşinden koşmasını engellemek için] Rıza'ya itimat etmek vatandaşları tarafından küçük düşürüldüğü zaman ve yaptığı iyiliklere nankörlük edildiği vakit ona sahip çıkmak daha uygun olur. [S:285]Halkına zulüm yapmadığı halde onu görmezlikten gelmek yerilecek bir durumdur. Hakkını verdiği sürece elinde tuttuğu saltanatına destek vermek yerinde bir hareket olur. İzzet ve şerefle ömrü boyunca Hakk'a ve halka hizmet ederken gördüğü sıkıntılar, zillet ve rezillik yarasından ve iyiliğe karşı kötülüğü tercih etmenin güçlüklerinden daha iyidir. Doğru

yolda ilkbahara doğru yürürken varsın sıkıntı çeksin; ekmeği elinden alınsın ve sudan mahrum bırakılsın. Hak dava yolunda her türlü meşakkat tatlıdır. Yoksa gereksiz yere savaş ilan edip ortalığı kırıp döktükten sonra elde edilen nimetler tatlı değildir. Böyle bir karar sonucunda birçok ok kırılır ve ocak söner. Herkes birbirine hücum eder. İlik Han, onun niyetinde ciddi olduğunu anlayınca söylemek istediklerini ona sınav dili ile tattırdı (ona zarf atarak gerçek niyetini öğrenmek istedi) ve çok kararlı olduğunu gördü. Kuşağını harp için sıkımişti (tam teçhizat hazırlanmıştı). Aralarında seferberlik ilanı olan sembolleri ve Türk mahallelerini kadeh ile yere attı. Şair et-Tammu ve'r-Remmu şöyle der:

Ordular kayalıkların olduğu yere üşüştü

Biri tevazu halinde toynakları o tepelerin üzerinde gördü

[S:286] Hükümdar Sebûk Tegin, Emir Rıza'ya bir mektup yazıp yetişmek için acele etmesini istedi. Düşman ile yaptığı mücadelede kendine destek vermesini istedi. Saldırıya cüret edenlerin hadlerini bildirmek, yönetime uzanan elleri kırmak istedi. İbn Üzeyir, isteğini yerine getirmek uğruna kaçmak zorunda kaldığı kötü durumların negatif etkisinden dolayı kendine acıdı. Rıza'ya bir bildiri gönderip Sebûk Tegin'in bölge valiliğine getirilmesi tavsiyesinde bulundu.[S:287]En güzel hazırlık ve levazım, en büyük bölük ve donanım ile nehri geçtiler. “*Sende devam eden çileleri senin gibilerin sırtından kaldırdım. Senin kafilenden uzaklaşıp melikin ziyetiyle yola çıktım. Onun hali seninkinden daha yüksek olması sana karşı çirkinlik olur. Fakat onun adamları senin süvarilerinden daha çok akın yaptı. Farklı bölgelerden toplanan büyük askeri birlik ve önde gelen kumandan yüzleriyle toplanıp ona doğru gitme ve topluluğu bizzat kendin görme konusundaki karar senindir. Ona daha hafif gelecek bir şekilde onun eliyle işlerin onda bitebilmesi özelliğini oluşturmak için onun gördüğü bir mesele veya kovuşturma yahut savaşma ya da uzlaşma konusunda onu kontrol edersin.*”

Emir Rıza bunları ona yazdı. Bu durumun kendisini İbn Aziz'in aldatarak inandırmaya çalışmasından ibaret olduğunu anladı. Yaptıkları hazırlıkların boşa gitmesini istiyordu. Nehir geçerken harcadığı çabaların boşa gitmesini sağlayarak hedefinden yıldırma istiyordu. Böylelikle asker toplanması, askeri yüklerin taşınması ve malların harcanması heba olacaktı. Seyfü'd-Devle ve kardeşi Buğracuk

yirmi bin civarında askerle birlikte İbn Aziz'i rahatsız edip yerinden uzaklaştırmak için Buhara'ya yürüdü. Ebu Nasır Ahmed b. Muhammed b. Ebi Zeyd uhdesi altındaki divan işlerini tedarik etmek için o ikisine katılıp birlikte yürüdü.

İbn Aziz onların kendisine doğru geldiklerini hissedince, dişleri keskin ölüm aslanının yelelerini sallayarak gelmekte olduğunu ve kendini kapıp havaya uçuracak keskin gözlü şahinin salına salına uçmakta olduğunu gördü. Böylesine devasa bir güçle karşılaşıp rezil olmaktan kurtulmak için yeryüzünde bir tünel kazıp girmek veya gökyüzüne bir merdiven dayayıp çıkmak istedi. Korkudan eli ayağına dolaşmış bir şekilde Hicr'e doğru yürüdü. Ortalıktan kaybolmak ve izini kaybettirmek istiyordu. İbn Aziz Buhara'dan ayrıldıktan sonra onun yerine Rıza Ebu Nasır b. Ebi Zeyd geçti. Bu adam her şeyi delip geçen bir alev ve erdemlilerin yerini sallayan bir peçe gibi (hem çok cesur hem de çok terbiyeli)dir. [S:288]İbn Aziz'in makamına geçti. Onun kırdığı direkleri düzeltip yerine dikti. Yamulan kirişleri düzeltti. Bozulan tüm işleri elden geçirip düzenledi. Ona zor gelip de ihmal ettiği işleri yaptı. Eksik gedik bırakmadı. Şair Ebû'l-Fetih el-Busti onun hakkında şu beyitleri söyleyerek ona karşı vefalı olarak hakkını vermeye çalışır:

Ben kendimi Ebu Nasr'a feda ettim
Bütün haksızlıkları ortadan kaldıran
Onun bitmeyen bir kalemi vardır
Harp meydanında da körlenmeyen kılıcı
O kısa ve öz yapar uzatmaz
Kurur yapar ama bıkmaz
Düzene sokar başarıdan bıkmaz
Aklı kullanır aleyhine bir şey yapmaz
Affedici olarak işi temiz ve verimli yapar
Titizdir sözünü tutar
Tüm iyi güzel sıfatlar onda toplanmıştır

Ayrıca vezirlik makamına oturduğunda şu şiiri söyledi:

Taşı benim sözümü yararına görene
Ümitli olanlar amacında sapmaz

Dur bak Şeyh Celil'in durumuna
Ahmed b. Muhammed'in vezirlerinin vezirine
O kişinin içi sevgi dolu zarafetli biridir
Avuç dolusu sinelerde ve kalplerde yeri vardır
Mülkündeki harika işler zaten bilinir
Bütün kılıçlara onun azimetini parlar

Hükümdar Sebûk Tegin, İbn Aziz'in Ebû Ali'ye bırakılacağını hissediyordu. Kendisine karşı silahlandığı günlerde yapılmasını takdir ettiği mücadelede ciddi oldu. Seyfü'd-Devle ona yardım etmek için yetişmeden önce yapılması gerekenleri yapmak için Rıza bir bölgeden intikal edip onun yanına doğru gitmek için adamlarına işaret verdi. [S:290]Rıza ve İlmîniku deve hörgücü üzerindeki çadır içinde taşındı. Bu durum onun ömrü için bir son ve beli için kırıcı hamleydi.

Sebûk Tegin'in emri ile Cürdiz'e¹⁸⁴ nakledildi. Öyle bir yük ile gönderildi ki, daha önce birisi bunu rüyasında görmüş olsaydı onun bol ekmek ve suyuna hayran kalıp koşar gelirdi. Orada geri kalan günlerini rahat bir şekilde geçirdi. Evet, Seyfü'd-Devle'nin Türk boylarıyla Buhara'ya kalkıp giderken buradan ayrıldı. Uzlaşma meselesine yeniden başlamak istedi. Hükümdar Sebûk Tegin, Emir Rıza'nın gördüğü işleri deruhte etmesi ve ayrıldıktan sonra çıkan boşluğu doldurması için ona görevine bağlı kalmasına hükmederek cevap verdi. Katvan¹⁸⁵ dışında bu alanda hareket edip manevra yapmasını ve bu alanın dışına çıkmaması şartını koştu. İşçilerini ve yardımcılarını bu alanın dışına salmamasını istedi. Onun referansına bir cevap olarak Faik'in üzerinde Semerkand'a yerleşmesi şartını koştu. İtaati hakkında Rıza'nın evinde daha önce olan şeyleri gözetlemesini istedi. Her iki taraftan gelen şahitler ve fakihlerin huzurunda bu şartlarla aralarında barış sözleşmesi yapıldı. Bu belge imzalandıktan sonra her biri kendi işinin başına geçmek için bu bölgeden ayrıldı. Sebûk Tegin Belh'e döndü. Seyfü'd-Devle ise Nişabur'a doğru yürüdü. Böylece sular duruldu ve ortalık sakinleşti. [S:291]Ebu Nasır vezirlik görevi yaptı. Vilayetlerden birçok mal topladı. Çevre bölgelerin vergilerini topladı ve hazine dolup taşı. Bu vergiler daha önce tamahkâr yöneticiler tarafından haksızca konmuştu. Günbegün halka zulmetmeye ve kılıcındaki kanları silmeye başladı. En sonunda etrafındaki adamları çileden çıkardı. Nihayetinde onu öldürüp intikamlarını aldılar.

¹⁸⁴ Burası şimdiki Pakistan sınırına yakın bir Afganistan şehridir.

¹⁸⁵ Semerkand'tan beş fersah uzaklıkta bulunan bir şehir.

Bu olay vezirlik makamına geçişinden itibaren beşinci ayın başında meydana geldi. Emir Rıza, Hükümdar Sebûk Tegin'in onun işiyle ilgili olarak burada bir kasıt olduğunu zannetmesinden veya bunu planlamış olacağını düşünmesinden çekindi. Depresyona girip yarayı daha da büyüttü. Evden çıkıp cenaze namazına katıldı. Görevin kötüye kullanılmamasını salık verdi. Şair el-Mıdrab el-Bûşinci ona yazdığı mersiyei bana okudu. Kasidesinde şöyle der:

İnsanların kalbi üzüntüyle doludur
Şerefli bir can uludur yücedir
Dünyanın senle olması fecaattir
Ama dünyayı terketmek sana olmaz olanı verir

[S:292]O dönemde yaşayan bazı şairler de şöyle dediler:

Vezir Ahmed gömüldüğünde
O mezardaki şerefli yıldızlar gibiydi
Cesedini de bu dünyadan kurtardı
Ardından şimşek ve gök gürültüleriyle yağmur yağdı
Onu azarlayanlar havanın açıldığını gördüler
Gözler gördükleri şeyi karıştırdılar

K. EBÛ ALİ'NİN KARDEŞİ EBÛ'L-KASIM B. SİMCÛR DÖNEMİ ve GÖREVDEN AYRILDIKTAN SONRA MEYDANA GELEN OLAYLAR

Ebû'l-Kasım ¹⁸⁶ kardeşinden bir vakit ayrıldıktan sonra, Sebûk Tegin Haster'den ¹⁸⁷ gelinceye kadar evinin bir kenarında inzivaya çekildi. Geldiğini duyunca sadakatini göstermek ve durumunu bildirmek üzere onunla görüşmek için kalkıp yanına gitti. Hakkı gözeteceğine, kıymetini yükselteceğine, valilik işlerini düzeltereğine ve devlet sırlarını koruyacağına dair söz verdi. Bunun üzerine Sebûk Tegin tarafından kendisine Kuhistan bölgesinin idaresi verildi. İtaat etmenin yemini ve bereketini fazlasıyla aldı. Topluluğa karışmayı bir izzet olarak gördü. Valilik

¹⁸⁶ Ebû'l-Kasım Ali b. Ebû'l-Hasan Muhammed, Simcûriler'in son emiri olup başlangıçta Sebûk Tegin ve Samâniler'e itaat etmiştir.

¹⁸⁷ Nişabur'a bağlı bir köy.

kıyafetini giyerek göreve başladı. Hükümdar Sebûk Tegin nehri geçip Türk boylarının işlerini düzenlemeye giderken Ebû'l-Kasım da gönlü rahat, kalbi huzurlu, koltuğu kabarık, omuzu dik bir şekilde Kuhistan'a geçti. [S:293] Daha sonra Sebûk Tegin bir yazı gönderip önde gelen adamlarıyla (müsteşarlarıyla) birlikte devlet erkânı toplantısına çağırdı. Mevcut yönetim şekli, toplumun refah seviyesi, düşmana karşı savunma durumu, cezalandırma sistemi, görevi kötüye kullanma, kardeşi zamanında meydana gelen yönetim zaafı, malların çarçur edilmesi, savunma zırhını bırakıp zillet elbisesini giymek, gidişatı terk etme üzerine zillet ve minnet kadehini yudumlamak, uydurulan bazı bahaneler gibi konular görüşüldü. Bu konulara yeterli bir cevap verilemediği zaman bu durumun egemenlik bakımından katlanılması mümkün olmayan (devletin yürütme organındaki) kas hastalığına ve yönetim boşluğuna sebep olacağını bildirdi. Dolayısıyla bunun için gerekli olan önlemlerin alınması talimatını verdi. Horasan muhafızının yokluğundan faydalanarak Nişabur'a gitti.¹⁸⁸ Ebu Nasr b. Muhammed el-Hacib onun filini ve görüşünü yerinde (doğru) gördü. Mal toplama ve adam (asker) sınıflarını tespit etme konusunda (Abdullah ile) ikili görüşme yaparak birbirlerine destek verme kararı aldılar. Sebûk Tegin onların bu haberlerini duyunca Seyfü'd-Devle bir name yazıp Nişabur'a inmesini istedi. Onların bu işlerini bozma ve şer ittifakını bitirme konusunda kendisine yardımcı olması için Herat valisi olan kardeşi Buğracuk'u gönderip ona destek verdi. Seyfü'd-Devle o ikisine doğru ordusuyla yürüdü. İzleri üstüne Belh'e geri dönme şartından başka bir öneriye razı olmadı. Başlarına meteor gibi yağdı. Hayalet gibi izlerini takip edip gulyabani gibi karşılırlarına dikildi. [S:294]Ebû'l-Kasım ve İbn Muhammed (b. Üzeyir) ordunun savaş düzenini bozup askerleri serbest bırakmak ve kaçıktan başka çare bulamadılar. Kurtulduklarında emin olarak Astava'ya gittiler. Seyfü'd-Devle ile Buğracuk, Ebû'l-Kasım ile İbn Muhammed'in omuzlarına bindiler (mağlup ettiler). Horasan sınırını geçip Cürcân'a varıncaya kadar tepelerinden inmediler. Hükümdar Sebûk Tegin sınırlarını Tûs'a kadar uzattı. Geliş haberi uçuncaya kadar oraya çöktü. Önce itaat edip sonra isyan eden bu iki valiye hezimetin zilletini tattırdı. Onlara hiçbir makam vermeden cezalandırdı. Sebûk Tegin'in emri ile Horasan bu adamlardan boşaltıldıktan sonra oraya Seyfü'd-Devle ve Buğracuk geldi.

Fahrü'd-Devle Ali b. Boya, Hükümdar Sebûk Tegin Belh'te ikamet ederken ona nazik davranma, iyilik yapma yoluyla yaklaşım dostluk ilişkisi kurmuştu. Onun

¹⁸⁸ Ebû'l-Kasım, daha sonra Samâni Veziri Abdullah b. Muhammed b. Üzeyir ile Sebûk Tegin arasındaki anlaşmazlıktan yararlanıp Nisbur'u ele geçirdi.

muhabbetini avlamak, rızasını kazanmak ve gözüne girmek için hazineye aynı ve nakdi (gümüş) yardımı yapmıştı. Sebûk Tegin bu iyiliklerin altında kalmadı. Kat ve kat fazlasıyla ona karşılık verdi. Bunun üzerine eğitimli üç fil verdi. Bu yardımları güvenilir adamlarından (özel kalem müdürlerinden) biri olan Abdullah el-Katib ile gönderdi. Aynı zamanda temkinli davranmak istedi. Gönderdiği elçiye görev verip gittiği yolları iyi bellemesini, onun memleketine giden dehlizleri keşfetmesini ve Fahrü'd-Devle'nin asker sayısını öğrenmesini yani bir nevi casusluk yapmasını istedi. Hükümdar Sebûk Tegin'e bir name yazıp gelen elçinin diline, vicdanına tercüman oldu. Falanca adamın özüyle sözü bir değil. Yaptıklarıyla konuştukları tutarlı değil. Bu namenin bölümleri arasında şöyle bir cümle vardı: "Eğer isteseydi, boynu kalın ve güçlü, gözü kara ve cesur bir bahadır olmadıkça kralın tahtı yerin göbeğinde durmadığını bilirdi." Bu söz onun kalbini delip geçti. Fahrü'd-Devle'ye hitaben yazılan bu cümle ona gönülden bağlılığı simgeliyordu.[S:295] Daha sonra elçi o nameyi Ebû'l-Kasım'ın kapısındaki görevlilerden birine verdi. Arkadaşlarından birine verdiği bu nameye sevgi ve dostluk konusunda bulunduğu durumu kapsayan sözlü bir anlatım ekledi. Rıza'nın bolca gözetim yaparak ona bağışta bulunduğunu, hısım yoluyla kurdukları akrabalık ilişkisinin suya düştüğünü ancak Fahrü'd-Devle'nin bu sistemi ve gücünü devam ettirmenin yolu kendi sulbünden biri ile inşa etmek gerektiği görüşünde olduğunu belirtti. Onun samimiyetine yürekten güvenmek istedi. Daha önce sahip olduğu mülk ve saltanat altındaki şeylerle yardımına koşmak istedi. Mevcut durumun kendisini olduğu kadar onu da içerip ilgilendirdiğini söyledi. Bağlılık ipini bağlayabilmek ve tahvillere devam edebilmek için bunların gerekli olduğunu belirtti. Böylelikle aradaki ittifak ve dostluğun devam edeceğini ve ihtilaf ve güvensizliğin giderileceğini söyledi. Hükümdar Sebûk Tegin onun talebine güzel bir cevap verdi. Ona konuşmalarının sırrını verdi. İkisi arasında tarafsız olduğunu ifade etince onun yüzündeki endişe ve tasalar kayboldu. Bu işte kurt yeniği kalmadı.[S:296]Ebû'l-Kasım b. Sincûr Horasan'dan ümidini kesince Fahrü'd-Devle'den eman diledi. Kendisini Damağan, Kûmis ve Cürcân'a yaklaştırmasını talep etti. Sahip olduğu her türlü maddi imkan ve asker ile ona destek vereceğini belirtti. Onun geri kalan durumunu Allah'ın izniyle ileri konularda zikredeceğiz.

Hükümdar Sebûk Tegin munis hizmetçilerinden birini elçi olarak Rıza'ya gönderdi. Ebu Nasr b. Ebi Zeyd ve ekibinin görevden el çektirildikten sonra vezirlik

makamına kimi önerdiğini sordu. Göreve gelecek şahsın bu yükü kaldırabilecek nitelikte olması gerektiğini söyledi. Vezir tercihini onun görüşüne bıraktığını ifade etti. Kendi vezirlerinden birini seçme şıkkı öne çıktı. Sonunda vezirlik görevi için Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Barğâşi seçildi. Onurlu bir şahsiyet olması kendini sevdirmişti. Bu göreve layık olduğu görüldü. İdarede kangren haline gelmiş yaraları sarıp tedavi etti ve reform yaptı. Hayatından ümit kesilen konuları canlandırdı. Daha sonra Sebûk Tegin Belh'e doğru yöneldi. Seyfû'd-Devle de Nişabur'a döndü. Ebû'l-Kasım b. Simcûr, Tûs ilçesinin yanında bulunan Bakayin isminde bir yerde ikamet ediyordu. [S:297] Babasının askerilerinin ortaya çıktığını duyunca Rey tarafına doğru ilerleyip arada mesafe bıraktı. Fahrû'd-Devle ona eman verdi ve koruyup gözetti. Bolca izzet-i ikram yaptı. Her aybaşında ona elli bin dirhem verilmesini emretti. Buna ek olarak birçok nimet, bağlar, cariyeler ve ekstra ikramiyeler verdi. Babasının hatırına ona ayrıcalık verdi. İdeallerine ve emellerine ulaşmasında yardımcı oldu. Onun kavuştuğu bu refah onu kötü karar vermeye ve kötülük yapmaya meylettirdi. Refah döşeginin üzerine yatması, başını maddi imkan yastığına koyması onu şımarttı. Selamet ve afiyet yaşam seviyesi onu yoldan çıkardı. Kendisini Nişabur'un küçük kasabalarında zevk ve sefaya verdi. Heva ve hevesinin peşine takılıp kendini günahın tehlikeli yollarına attı. Gizli işlediği günahlardan kimsenin haberi olmayacağını zannetti. Suçla kaplı karlı yollarda giderken iz bırakmadığını sandı. Kertenkele gibi saklandığı ininde yakayı ele verdi. Derhal derdest edip hapse tıktılar. Daha sonra babasının zindanına sevk edildi. Hakkında karar verilinceye kadar orada kaldı. Kaçınılmaz kötü akıbet ile yüzleşti. Ömrünü kötülükle noktaladı. Müminlerin annesi Ümmü Seleme (r. anh) bu minvalde şöyle bir şiir söyler:

[S:298] Bozuk bir düzenden sağlam bir şey yokken
Efendimiz insanlar üzerinde düzeni sağladı
Allah da onların içinden akıllı olanları çekip çıkardı
Başlar üzerinde hüküm tamamlanana kadar

Bu arada Amrik Tûsi, Emir Seyfû'd-Devle'nin askerleri ile karışmıştı. Nehri geçip Türk boylarının işlerini düzenleme işi verilince, merkeze bağlılığını bir kez daha yeniledikten sonra Ebu Ali'ye ve arkadaşlarına katıldı. Yargı onlar hakkında

karar verinceye kadar birlikteliğe devam etti. Yargı tutuklanıp hapse atılmalarına karar verdi.¹⁸⁹İşte böyle “*Allah dilediğini yapar.*” (**İbrahim, 14/27**)

Sebûk Tegin Tûs’tan ayrılıp Belh’e yerleştikten sonra Ebû Ali ve onunla birlikte olan arkadaşları hakkında kader planında Allah tarafından takdir edilen ve kaza olarak kul tarafından uygulanan tutuklanma kararını öğrendi. Bu haberi birkaç gün sonra Horasan ve Irak krallarının ve büyüklerinin öldüğü haberi izledi. Onların uyguladıkları sistemler birbirine uyumlu idi. Sanki hepsi tek sözleşme üzerinde bir kırattan çıkmış gibi idiler. Nitekim onun haberini ve Cürcâniyye valisi Me’mun b. Muhammed’in haberini okudu. Onun ordu kumandanı tarafından düzenlenen ziyafete arkadaşları ile birlikte grup olarak katılmıştı. Bu haberi duyunca ziyafette yedikleri şeyler boğazlarında düğümlendi ve daha önce yaşadıkları sevinç uzun bir hüzne dönüştü. Çünkü Emir Rıza’nın ölüm döşeginde haberi gelmişti. Nitekim çok fazla yatmadı. Birkaç gün içinde gençliğinin suyu ile birlikte mezardaki toprağına intikal etti. (dünyada yaptıklarıyla birlikte Hakk’ın rahmetine kavuştu.) Vefat tarihi; (13.07.387) on üç Recep hicri üç yüz seksen yedi Cuma gününün gecesidir. Allah rahmet eylesin. Ruhu şad olsun, kabri nurla dolsun. Onun ahirete irtihali ile birlikte hükümdarın gölgesi de kayboldu (sağ kolunu yitirdi). Ardından yazılan mersiyelerle gönüller büyük bir zelzele yaşayıp harap oldu. [S:299]Onun vefatından sonra Hükümdar Sebûk Tegin’in başına ardı sıra birçok musibet geldi. Rıza aileden öte kıymetli biriydi. Ocakları sönmüş ve küçük çocuklarının boynu bükük kalmıştı. Onun ayrılığına daha fazla dayanamadı ve (Karahanlılar ile anlaştıktan sonra Belh’e dönerken yolda) hastalanıp ölüm yatağına düştü. Hayatından ümit kesildi. En yakınındaki dostları kendi memleketinin meltem rüzgarları, toprak kokusu ve su şırıltıları belki iyi gelir diye onu Gazne’ye taşımak üzere yola çıktılar. İyi gelmese bile kendi memleketinden ahirete irtihal etmesini istediler. Ancak Hükümdar Sebûk Tegin Gazne’ye giderken Belh yakınlarındaki Madru Mûy köyünde (Şaban 387) vefat etti. Cenazesi tabut içinde Gazne’ye götürülerek orada toprağına verildi.¹⁹⁰ Nitekim ben bir gün onun huzurunda bir ilim meclisinde oturuyordum. Havf ve reca

¹⁸⁹ Nitekim Ebû Ali daha önce Faik el-Hassa ile beraber Sebûk Tegin ve oğlu Mahmud’a karşı savaş ilan etmiş ve Tûs’ta hezimete uğrayınca Harizm’e kaçmıştı. İkinci Nûh’tan af dilemesi üzerine Buhara’ya çağrılan Ebû Ali tutuklanarak hapse atıldı. 387/997 yılında öldü.

¹⁹⁰ Yerine veliaht tayin ettiği küçük oğlu İsmail geçti. Sebûk Tegin askerleri tarafından çok sevilmiş, ölümünden sonra Gazneliler arasında “Emir-i Adil” lakabıyla anılmıştır. Çocuklarının yetişmesi için özel bir dikkat göstermiş ve başarılı birer hükümdar olmalarını sağlamak maksadıyla onlar için Pendname adıyla bir eser kaleme almıştır. Başta Ebû’l-Feth el-Büsti olmak üzere dönemin tanınmış şairleri onun için mersiyeler yazmıştır.

konusuyla ilgili bir hadisin illeti hakkında çok enteresan bir yorum yaptı. Kâtibi Ebû'l-Fetih el-Büsti'ye hitaben şöyle dedi: “Ey Şeyh! Bizim ruhlarımız ile bedenlerimiz sürüdeki bir koyunun haline benzer. Yün kırkma mevsimi geldiği zaman kırkıcı bu koyunu yakalayıp ayaklarını bağladıktan sonra yünlerini kırmaya başlar. Can havli ile yerde yatan koyun kendine zarar verileceği endişeli ile kıpraşmaya ve tekme atmaya başlar. Yün kırkma işi bittikten sonra çoban koyunun ayağındaki ipleri çözer. Hürriyetine kavuşan ve ölümden kurtulan koyun yeniden doğmuş gibi yaşama sevinci ile hayata yeniden tutunur. Hem maddi hem de manevi açıdan kendini hafif hisseder. Bir sonraki yılda yün kırkma mevsimi gelinceye kadar işte böyle hayf ve reca, vahşet ve ünsiyet, korku ve ümit arasında yaşamaya devam eder. Tekrar aynı işlemden geçtikten sonra yine hayata geri döner. Birkaç defa tekrarlanınca bu işlem alışır. Daha önceki korku ve endişeyi üzerinden atar. Çoban koyunun ayaklarını çözer çözmez koyun yerinden fırlar. Çayıra koşarak gider. Güle oynaya zıplayarak çayırdaki otlamaya başlar.” [S:300] “Üçüncü kez tekrar yakalanan koyun bu sefer yün kırkan adama değil kasaba teslim edilir. En son kasap onu kesmek üzere yere yatırıp ayaklarını bağladığı zaman koyun yine aynı şekilde olacak zanneder ve munisçe yerde yatar. Kasap bıçağı boğazına çaldığı zaman artık iş işten geçmiş ve ecel kapıyı çalmış olur. Biz de aynı şekilde bazı hastalıklarla yatağa düşüyoruz. İlk ciddi hastalığa yakalanıp yatağa düştüğümüzde çok endişe ediyoruz. Artık yolun sonuna geldiğimizi zannediyoruz. Allah şifa verip ayağa kalktığımız zaman hayf ve reca arasındaki dengeyi kaybedip yolumuzu kaybediyoruz. Birkaç aynı şey olunca kanıksıyor ve ibret almamaya başlıyoruz. Fakat ölüm döşeğine yattığımızda iyileşmeyi beklerken ecel kapımızı çalıyor. Biz onu hasta ziyaretine gelen bir dostumuz olduğunu zannediyoruz. Ölüm hakikatiyle karşılaşınca iş işten geçmiş oluyor.” Sebûk Tegin'in verdiği bu temsil ile kendi ölüm arasında fazla bir zaman yoktur. Hurma hasadı kadar bir süre vardır. Bu temsilden çok kısa bir süre sonra ölüm haberini alınca çok şaşırдық. Kendi diliyle kaderi anlatması bize çok manidar geldi.

Sebûk Tegin vefatından önce “Sehl Abaz”¹⁹¹ adıyla bilinen bir yerleşke kurdu. Buranın inşası için çok para harcadı. Ancak içine girip oturma nasip olmadı. Ecel kapısını daha önce çaldığı için buranın kapısını açıp giremedi. Onun ölümü ardından buraya girmek oğlunun içine sinmedi. Bu yapıyı kendi kaderine terk ettiler.

¹⁹¹ Aynı zamanda buraya Fahru Abaz denir. Meşhur ismi ise Leşker-i Bazar'dır.

İhmal edilen bu yapı sonunda virane oldu. Hükümdar Sebûk Tegin'in ardından birçok mersiye yazıldı. Onlardan biri şöyledir:

Sana Allah'ın selamı olsun çöl bir yerden
Benim bildirdiğim şeylerin eski şevki kaçtı
[S:301] Yeni bir şehirden beri geriye bir şey kalmadı
Şehirdeki ganimetlerinden harap oldu gitti

Başta Ebû'l-Feth el-Büsti olmak üzere dönemin tanınmış şairleri onun için birçok mersiye yazdı. el-Büsti şöyle der:

Nasıreddin öldüğünde dedim ki
Onun yaşamı Rabbi'nin izniyle görkemliydi
Daha sonra etrafındakiler dağıldı
Sanki kıyamet koşturttu

[S:302]Dönemin bazı şair yazarları şöyle bir şiir söyler:

Emir Nasıreddin öldü gitti
Onun kabri adeta ilim yerine döndü
Kendisi kısa yaşamında dik bir şekilde yaşadı
Allah, Din ve İslam ayakta durdu
Aslan ve yağmur gibi gürlendi
Yıldız ve göktaşu gibi semayı deldi

Sebûk Tegin'in vefatı üzerinden çok geçmeden Fahrü'd-Devle Ali b. Buya da (Rey'de Taberek Kalesi'nde) vefat etti. Her ikisinin vefat ettiği tarih, hicri 387 yılının Şaban ayı idi.¹⁹² [S:303]Çok büyük servete sahip olan Fahrü'd-Devle gözlerden irak bir yerde kafa dinlemek, doğayla baş başa kalmak, gökyüzü olaylarını daha iyi gözlemleyebilmek için Taberek dağının zirvesinde bir kale yaptırmıştı. Kendisi dana pırzolasını çok severdi. Bir gün bir dana kesti. Dostları onun için pırzola kızartması yaptılar. Kendine hâkim olamayan Fahrü'd-Devle tıka basa kusuncaya kadar yedi. Karnı davul gibi iyice şişti. Ardından duyulan inilti

¹⁹² Tarih-i Cil ve Deylem adlı eserlerin rasat çalışmalarıyla yakından ilgilenen Fahrü'd-Devle'ye ait olduğu rivayet edilir.

ölünceye kadar devam etti. Atın ölümü de arpadan oldu. Onun için Ebû'l-Ferac es-Savi şöyle bir kaside yazdı: [Kaside]

[S:304]Me'mun b. Muhammed, Fahrü'd-Devle'nin yerine oğlu Ali'yi¹⁹³ atadı. Bu atamanın ardından halk ona biat etmek için üşüştü. Onun döneminde saltanat parlak günlerine geri döndü.[S:305] Emir Rıza'nın¹⁹⁴ veliahdı ise oğlu Ebû'l-Haris Mansûr b. Nuh'tur.¹⁹⁵ Fahrü'd-Devle ahiret yolculuğuna çıktıktan sonra gelen oğlu göreve geçince biat eden dostları ona devlet işlerinde yardımcı oldular. Geriye büyük bir servet bırakan Fahrü'd-Devle'nin malları ve hazineleri akrabaları ve ahabları arasında paylaşıldı. Bir miktarı da devlet hazinesine bırakıldı. Bütün topluluklar itaat üzerinde ağız birliği yaptılar. Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim vezirlik makamında kaldı. Hükümdar Sebûk Tegin'in veliahdı ise oğlu İsmail'dir. Vefat etmezden evvel vasiyet ederek onu devlet işlerinin başına geçirdi. Aynı zamanda hanedan içinde onu baba vekili yaptı. Çoluk çocuğu ve ailesini ona emanet etti. Babasının vasiyetiyle göreve gelen İsmail'e kuvvet komutanları ve devlet erkânı biat etti. Görevinden memnun olduklarını ifade ettiler. Toplum içinde etkili olan bilgeler de ona biat ederek destek verdiler. Biat sözleşmesi hazırlandıktan sonra vasiyet ile imza altına alındı. Emir İsmail, taziye merasiminden sonra emirlik makamına oturdu. Mührün (örtülü ödeneğin veya babasından kalan malların) hazineden kesilip çıkarılmasını ve halka dağıtılmasını emretti.

Fahrü'd-Devle'nin yerine geçen Ebû Ali Rüstem'e Deylem askerleri topluca gelip biat etti. Deylem'in işlerini de ona bıraktılar. el-Kadir Billah Ebu Abbas Ahmed b. İshak b. el-Müktedir, Fahrü'd-Devle'nin oğlu İsmail'e "*Mecdü'd-Devle ve Kehfu'l-Mille*" (Devletin Gururu ve Milletinin Sığınağı) lakabını verdi. Bunların her birisi bu kitapta yeri geldikçe açıklanacaktır.

Şair Ebû Mansûr es-Sa'lebi 387 yılında meydana gelen enteresan olaylar, köklü değişimler ve yeniliklerle ilgili bana okuduğu kasidenin bazı beyitleri şöyledir: [Kaside]

[S:307]Devlet yönetim işi Ebû'l-Haris Mansûr b. Nûh'a geçtiği zaman kendisi gençliğin baharında, çiçeği burnunda bir delikanlıydı. Fıkır fıkır kanı kaynıyordu. Her ne kadar toy da olsa basiretli ve asilzade bir babayığitti. Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim'i vezir (sadrazam) yaptı. Saltanat görevi hakkında

¹⁹³ Henüz dört yaşındaki oğlu Ebû Talib Mecdü'd-Devle Rüstem.

¹⁹⁴ II. Nûh'un.

¹⁹⁵ 387-389 [997/999] yılları arasında iki yıl görev yapan II. Abdülmelik b. Nûh b. Mansûr, Samâni devletinin on birinci emiridir.

kefalet ve tedbir olarak Faik'e yetki verildi. Abdullah b. Üzeyir, Emir Seyfû'd-Devle Buhara'ya yönelip yüksek yaylalara çıkmak istediği zaman onun zararından korunmak istedi. Rıza'nın ölümüne sayılı günler kalınca Ebu Mansur Muhammed b. el-Hüseyn el-Aspicani¹⁹⁶ Horasan ordusunun kumandanlığına tamah etti. Amacına ulaşmak için bir bahaneyle İlik Han'a yardım etsin diye onu Buhara'ya indirdi. Böylece hedefine daha kolay varacaktı. İlik Han o ikisine eşlik etti ve onlarla birlikte Semerkant'a yürüdü. [S:308]Marac'ın girişinde mola verdiği zaman onun yanına Ebu Mansur adamlarıyla birlikte gizlice ziyaretçi gibi yaklaştı. Arkadaşları obanın bekçilerini oyalarken o yemek getirdiğini söyleyerek çadır içine girdi. Ona ve İbn Aziz'in tutuklanıp kelepçelenmesini emretti. İkisine de kelepçe ve bukağı geçirildi. Sonra onları Fail el-Hassa'ya gönderdi. Ebu Mansur Faik'in yanına gidince ondan çok büyük saygı gördü. Hürmet için makamından indi. Ona üç bin asker verdi ve bunların başına geçerek Buhara'ya yürütmesini emretti. Planlandığı gibi yola çıktı. Ebû'l-Haris onun gelmekte olduğu haberini alınca eli ayağına dolaştı. Tedbir amacıyla geceleyin hemen yola çıktı. Yanında büyük küçük varsa onlarla birlikte şehrin sınırları dışına çıktı.

Faik, Buhara'ya girdi. Şehrin giriş kapısı yanında bir avuç toprak yüzüne sürdü. Hacılarla toplantı yaptı. Ebû'l-Haris'in valilik makamını ve şerefini ihlal etmesinden dolayı duyduğu endişe ve hissettiği gönül yanıklığını dile getirdi. Kendisinden önceki yöneticilerin görevlerini kötüye kullandıklarını söyledi. Buhara'nın önde gelen isimleri bu fikre onay verdiler. [S:309]Bir an önce reform ve inkılâp yapılması gerektiğini ifade edip bu görevi ona verdiler. Bu konuda kendisine güvenildi. Ona itaat etme ve yaklaşma şartı ile şükredilmesi hususunda name yazılması emredildi. Onun muhatap olduğu şey açılım yapılması gereken bir şeydi. Bu işin ipi ancak samimi bir elle tutulursa başarılı olunur. "Allah yardımcın olsun, kolay gelsin." Bu makamdaki bir kimse etrafındaki insanlara örnek olup yol gösteren ve doğru yolu bulmalarına yardımcı olan bir imamdır. Dolayısıyla böyle kutsal bir yolda onun verdiği bir görev büyük bir payedir. Ona yardımcı olabilen bir insanı mutlu olur. Verdiği görevi hakkıyla yerine getiren de övülecek bir iş yapmış demektir.

Ebû'l-Haris, ihtilaf olmayacağından emin olunca gönlü huzurlu bir şekilde ayrıldı. Bektozun bir kararı kesinleştirip son görüş haline getirmeden önce bu planı

¹⁹⁶ Veya İsficani.

yürürlüğe koydu.¹⁹⁷ Bu şahıs Ebû'l-Haris'e "*Sinanü'd-Devle*" (Devletin Süngüsü) lakabını vermiştir.

Sonra arkasını dönerek nehrin karşı yakasına geçti. Onu orada Faik karşıladı. Beni de (samimiyetle bağlılık) kaydında oturur ve övülecek itaatin farzını yerine getiren bir eda ile karşıladı. O, onu (Faik el-Hassa Ebû'l-Haris'i) Buhara'ya yönlendirdi. Emirlik makamı onda karar buldu ve böylece bu közün ateşi söndü.

Faik el-Hassa ile Bektozun'un kalbinde eskiden kalma bir düşmanlık ve kinden dolayı aralarına kara kedi girmişti. Ebû'l-Haris, her ikisini itaat altına almak, duygusal karar vermelerini engellemek ve koordineli çalışmalarını sağlamak için Faik el-Hassa'ya hoşgörülü olmasını, onu affetmesini ve kırgınlıkları bitirmesini istedi. Faik bu tavsiyeye uyarak onu bağışlayıp hükümdara olan bağlılığını gösterdi. İstediklerini yerine getireceğine dair yemin etti. Böylece Horasan'daki sipehsalarlık (korgeneral) makamı Bektozun'a verildi. Bu minnet üzerine Bektozun herhangi bir muhalefet ve itiraz yapmaksızın Horasan'ın gelirlerini devlet hazinesine getirdi. Kafasındaki haykırış ve nara ucana dek böyle devam etti. (Kalbindeki kırgınlıkları silince) sultanın takdiri ve minneti ile kademini artırdı. [S:310]Saltanat helak olmaya yüz tutuncaya ve devlet hıçkırarak ağlamaya başlayıncaya kadar bu şekilde görevine devam etti. Daha sonra yaptığı şeyleri tarih onun yüzünden silip temizleyemedi. Onun yüzüne sinen kokunun (yaptığı işlerin) savunulacak bir tarafı yoktur.

L. HÜKÜMDAR SEYFÜ'D-DEVLE ile BABASININ EMİRLİK MAKAMINA ATANAN KARDEŞİ İSMAİL ARASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR

Emir Sebûk Tegin vefat ettikten (387) sonra emirlik makamına oğlu İsmail atandı. Bunun ardından devletin askeri erkânı ona biat edip bağlılık sözü verdi. Kendilerine hak ettikleri ücret ve bahşişlerin verilmesi emredildi. Daha sonra topluluk yaşı küçük ve toy bir delikanlı olması nedeniyle onun değneğinde (yönetimde) zayıf olduğunu ve devlet işlerini yürütmekte gevşek olduğunu hissedip düşündüler.[S:311] Kardeşi ve amaçları bakımından kendisine acıdıklarını ve bu görevin elinden alınması gerektiğini belirttiler. Tamahkârlık bineğine binerek işlerin kontrolünü ele geçirmek istediler. Sebûk Tegin'in ardından maaşlarına ve diğer primlerine yapılan zammın yeterli olmadığı bahanesiyle eylem yaptılar. Hazine

¹⁹⁷ Bir rivayete göre Bektozun, Horasan sipehsaları ve aynı zamanda Mansur b. Nuh Samâni'ni perdedardır. Diğer bir rivayete göre) Bu kişi korgeneral ve Nişabur'daki kapıda baş haciptir.

boşaltılmasına rağmen yine de razı olmadılar. Göreve yeni başlayan İsmail, Gazne'den çıkan bu fitne ateşini döndürmek, olayların çığırından çıkmasına engel olmak ve ortalığı sakinleştirmek için istifa etmek zorunda kaldı. İstifa çağrılarında kulak vermese ve bu topluluğu kendi haline bıraksaydı, yeterli bir şekilde verilmediği iddia edilen fonlar nedeniyle devlet hazinesinin tamamen bozulması, devlet erkânı ve askerlerin dağılma süreci hızlanacaktı. Devletin bekası söz konusuydu.

Emir Seyfü'd-Devle'ye babasının vefatından dolayı taziyeler verilirken Gazne'deki küçük kardeşi İsmail'in durumu hakkında yazılı bildirim yapıldı. Ebû'l-Hüseyin b. Muhammed Ali el-Hamûli tarafından yorularak devlet yönetiminde etkisiz bir hale getirildiği bahsedildi. Ona göre yaşça daha büyük olması itibarıyla bu göreve kendisinin layık olduğu belirtildi. Dolayısıyla vakit kaybetmeden hanedanın liderlik makamına gelmesi gerektiğini söylediler. [S:312]Kendisine “*Sen devlet yönetiminde her şeyi kuşatıp gören keskin bir göz ve her şeyi kaldıran güçlü bir el mesafesindesin. Her bakımdan bu işe daha layık olduğun aşikar ancak Sebûk Tegin vefat etmezden evvel acele ettiği için küçük kardeşine vasiyet etti. Devlet başsız kalıp fitne çıkmasın diye böyle bir tercih yapmak zorunda kaldı. Yoksa bu göreve talip birçok emir vardı. Miras kalacak emirlikten pay almak isteyeceklerdi*” dediler. Bu işe teşne olan Seyfü'd-Devle kardeşini Gazne'de, aşiretinin yuvasında yalnız bırakmak istedi. Belh'teki yerini korumasını veya Nişabur'a taşınmasını istedi. Oradaki ve çevredeki işleri deruhte etmesini istedi. İsmail Allah Teâlâ'nın kendisi hakkında kader planında yazdığı felaket ve musibeti son günlerde daha iyi hissetti. Sanki bu faciayı bizzat görüyor gibiydi. Kitab-ı Bürhan'ı (Kur'an'ı) okuyordu. Ne yapsa da bu işte gönlü sinmedi. Bu malları helak olmaktan kurtaramadı. Cürcan valisi Ebû'l-Haris el-Ferîğûni iki kardeş arasında aracılık yaptı. Hilafet kavgasının nabzı düşün diye devreye girdi. Her ikisini adalet ve insaf noktasına getirip durdurmak istedi. Her birisiyle ayrı ayrı görüşmek istedi. Gerçek maksatlarının ne olduğunu öğrenip tekliflerini almak istedi. Böylece ellerini tetikten uzaklaştırıp tokalaşmalarını sağlamak istedi. Zira yüzleşmek önyargıları kırar ve ayrılıkları yok eder.[S:313]Seyfü'd-Devle bu fikri isabetli buldu. Onunla iş birliği yapmaya hazır olduğunu ve yardıma koşacağını belirtti. Kardeşi İsmail ise müspet cevap vermekten ürküp çekindi. Bu işe su-i zan ile baktı. Bu işte bir bit yeniği olabileceğini düşündü. Her ne kadar malın hepsini heba etmiş olsa da ona cevap olarak (saltanat konusunda

değil) sadece miras kalan mallar konusunda hoşgörülü olacağını belirtti. Bu durum ona göre meramını anlatmanın en kolay yoluymdu. Saltanat görevini üstlenmek ve içindeki endişeyi atıp rahatlamanın kolay yolu idi. Ancak kalbinin izbelerinde gizli bir korku vardı. Şüpheler vadisinde akan korlu ırmakları vardı. Sükûneti sağlama konusunda isteksizdi. Bir gün ben (Utbi olarak) Seyfü'd-Devle'ye, kardeşi Nasırü'd-Devle el-Hamdaniyyin hakkında bir şiir okudum. Bu şiirde kendisine beşik edindiği ülfeti konu aldım. Kalpteki en verimli çayır ve otlakları gösterdim. (Şair Se'alebi'nin rivayet ettiği) Bu beyitler şöyledir:

Senden razı oldum ve sana tabi oldum
Dedi mki onlar aramızda ve kardeşimin arasında olanlar
Onlar senle benim arama tanık olanlardır
Ben senin hakkını vermede gaflete düştüm
Benim hoşnut olmam için bir şey yapma
Çünkü ben seninle geçen günlerden razı oldum

Kasidenin beyitleri koluyla hedefini kucaklayamadan geri döndü. Beyitlerin okları duyulması kastedilen hedefi vuramayıp ıskaladı. [S:314]Seyfü'd-Devle, aracı tarafından yapılan teklifin önyargı ile karşılanmasına ve kötü niyet ile yorumlanmasına çok şaşırıldı. Samimice yapılan teklifin ikiyüzlü bir söz zannedilmesine şaşsa kaldı. Karşı taraf devaya karşılık dağlama yaparken o cefa ve kötülüğe karşılık sefa ve iyiliği seçti. Hoşgörü yıldızı mağaranın koynuna girinceye kadar müsamahalı olmaya devam etti. Utanma örtüsü iyice incelinceye (ar damarı yırtılincaya) kadar nezaketten ayrılmadı. Onun kapısına kadar gitmeye hazırlandı. Ancak Emir Ebû'l-Haris es-Samâni bunun uygun bir davranış olmayacağını ve bu adımların nafîle olduğunu söyledi. Durumun konuşarak telafi edilemeyeceği bir hal aldığını belirtti. Artık kılıçların konuşma vakti geldi. Kılıçlar kınından çıktı. Ok sadakları hazırlandı. Her türlü mühimmat tedarik edildi. Muhafız alayı ve askeri birlik ile yola çıktı. Onun gibi seçme kuvvet komutanları Herat'a doğru yürüdü. Savaş başlamadan barışa giden bir yol bulabilmek için Seyfü'd-Devle ile İsmail arasında yeniden yazışma başladı. Söz ile gözdağı, temenni ile tehdit, umut ile ümitsizlik arasında geldi gitti. Son pişmanlığın fayda vermeyeceği, el içine çıkacak yüzün kalmayacağı konularına dikkat çekildi. Ancak bütün gayretler bir fitil (biraz

bile) fayda etmedi. İnat urganından bir lif dahi koparamadı. Savaş fitilleri yandı. [S:315] İki taraf arasındaki diyalog görüşmeleri geriledi. Havayı yumuşatmak için yapılan şaka yollu latifeler buz kesti. Düşmanlık kömürü alev aldı. Barış görüşmeleri dumura uğradı. Keskin yüzlü kılıçtan başka bu işi çözecek başka bir seçenek kalmadı.

Kardeşkanı dökmek istemeyen Seyfü'd-Devle son bir çare olarak kendisine eşlik edip yardımcı olması, hanedanın ve dolayısıyla devletin maslahatını gözetmek için amcası Buğracuk'u çağırdı. (Buğracuk) Ona itaat edip derhal geldi. Onun haklı olduğunu ikrar edip sancağı altına girdi. Beraberinde Ebû'l-Muzaffer Nasr b. Nasırüddin Sebûk Tegin ile birlikte Büst şehrine gitti. Seyfü'd-Devle onu itaatkâr bir dost, hızlıca boyun eğen vefalı bir yaren olarak karşıladı. Koyu bir sohbet başladı. Muhabbete eyer ve gem vurmak mümkün olmadı. Ona bağlılık göstererek lütufta bulundu. Hedefe kavuşmak için acele etti. İtaat kulvarındadörtlü at gibi koştu. İsmail, Seyfü'd-Devle'nin ayrılıp Gazne'ye gittiğini duyunca Belh yolu üzerinden kestirme gidip ondan önce ulaştı. Şehre girişini engellemek istedi. Savunma savaşı yapması için askeri yığınak yaptı. Bu arada Seyfü'd-Devle amcası, diğer kardeşi, yakın arkadaşları ve özel muhafızları ile birlikte Gazne yakınlarına doğru yürüyordu. Gazne'nin girişine gelince kamp kurdu. Diplomasi görüşmeleri tekrar başladı. İsmail'in kumandanları ön yargılı bir şekilde tavır aldı. Ulaklarla gönderilen namerler havada uçtu. Ancak İsmail saltanat konusunda diretti. Siyaset hakkında eli zayıf düştü. Başarılı bir diplomasi trafiği yapamadı. İki taraf arasında elçiler gidip geldi. Ancak taraflar mücadeleden yılmadı ve geri adım atmadılar. Allah'ın çizdiği kader tecelli etti. Hak meşhur ve haklı muzaffer oldu. Seyfü'd-Devle savaş için hazırlık yaptı. [S:316] Süvari ve sipahileri kontrol etti. Piyade birliklerini denetledi. Hedefe kilitlenen bir ok gibi veya suya koşan çok susamış bir deve (şehadet şerbetine susayan bir şehit) gibi salına salına büyük bir görkem ve ihtişam ile harp meydanına doğru yürüdü. Gözü kızıp ayaklarını yere vuran bir boğa ve başıyla düşmana kafa atan bir ağaçkakan gibi yol aldı. Askerleri, annesinin göğsünden süt emen bir bebek misali kana susamış bir kene ve yemek sonrası akli başından gidip sürahiyi başına diken bir adam misali ölüm şerbetini kafasına diken bir ölüm tugayı gibi yürüyordu. Onları betimleyen Şair Ebu Temmam (ö. 241/846) şöyle der:

[S:317] Onların yüzleri esmerleşti
Onların babası Sam'dır, onların babası Ham'dır
Onlar bir barınaktan demir aldılar
Cesetler ve ruhlar huzur buldu
Candan olanlar ölümlüdür
Ölümlülerin arasında ve onlar rahimlerin arasındadır
Ölümün aslanları uyumuştur
Ağaç dalı ve katı olanlar dışında

Karşı cephedeki İsmail ise harp meydanına inip kendi askerlerini ve babasından birliği denetledi. Savaş kanatlarını devasa fillerle destekledi. Bu filler sanki Necid bölgesindeki başını göğe dikmiş sıra dağlar gibi ordu içinde uzanıyordu. Sonunda bu iki ordu birbirine iyice yaklaştı. Delici oklar ve kesici kılıçlarla göğüs göğüse vuruşmaya başladılar. Kılıçlar şakırdıyor, oklar vızıldıyor ve güller havada uçuşuyordu. Savaş ağacı sararan yapraklarını yere dökmeye ve başını eğen meyleri yere atmaya başladı. Güneş öğle alev toplarını atana kadar savaş devam etti. Kaçabilen canını kurtardı. Geride kalanlar eman dilemeye başladı. Seyfü'd-Devle bizzat komutayı eline alınca tüm birlikler azgın seller gibi akmaya başladı. Kılıçlar üzerine kurulan minber üzerine ordusuna seslendi. Askerler cezbeye gelip kanatlandı. Ortalık toz duman oldu. Aşağıda kıyamet koşturdu ve yukarıya doğru toz bulutları kalktı. Ruhlar da cesetlerden çıkıp bu bulutlarla birlikte semaya yükseldi. Yeryüzünde kelleler saçıldı kaldı. Gövde üstünde kalan başlar ise eman dilemeye başladı. Atların tırnak uçları yerdeki cesetleri deşmeye başladı. Yere düşen kelleleri ayaklarıyla top gibi oynadılar.

[S:318]Bu sahneyi anlatan şair şöyle der:

Dağ üstündeki katliamdan atlar kaçışır
Bataklıkta ölülerin kanları çalkalanır
Başları yüksek yerden yuvarlanır
Kâkülleri bir şekil içinde dörtnala gider

Alaca karanlık düşmeden başsız bedenler ceset üstüne ve kesik başlar kelleler üstüne düştü. Taş üstünde taş, beden üstünde baş kalmadı. Yerde kesik başlar ve

başsız cesetler yığıldı kaldı. Eceli gelmeyenler ise korkudan dilini yuttu. Başlarına gelecek cezadan ve hesap vermekten korktular. Seyfü'd-Devle'nin amansız hücumu karşısında daha fazla direnemeyen İsmail, alel acele can havliyle Gazne kalesine çekilip sığındı. Seyfü'd-Devle onu affedip güvence verinceye kadar kaleden inmedi. Kendisine eman verildi. Etrafındaki askerlere de iyilik ve ihsan edildi. Nihayet bu mücadele Seyfü'd-Devle'nin zaferi ile noktalandı.

M. [S:319] BU OLAYDAN SONRA EBÛ'L-KASIM SİMCÛRİ ile BEKTOZUN ARASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR

Ebû'l-Kasım b. Simcûr, Fahrü'd-Devle'nin öldükten sonra yerine geçen küçük oğlu Ebû Talib Mecdü'd-Devle Rüstem'e başkaldırıp Cürcân'a geçti. Ona karşı kendi kardeşinden ve babasının güçlerinden alarak askeri birlik oluşturdu. Kürt ve Arap kahraman birliklerle iletişime geçip iş birliği yaptı. Dışlerini ve pençelerini sertleştirdi. Faik el-Hassa'nın İbn Simcûr'a karşı beslediği düşmanlık onu Bektozun ile birleşmeye itti. Bektozun saldırmak için fırsat kollamaya ve tuzak kurmaya başladı. Bu çukurun içine dertlerini ve gulyabanileri atıp onlardan kurtulmak istedi. Ebû'l-Kasım b. Simcûr'a şiddet içerikli nameler gönderip onu tahrik ederek kumpasa çekmeye çalıştı. Ebû'l-Kasım¹⁹⁸ Bektozun'u çekemedi ve bu rütbeyi ele geçirmek için askeri harekât başlattı. Bu kıskançlık onu Cürcân'daki yerinden kaldırdı. Elindeki saltanat ile yetinmedi ve daha fazlası için yolara düştü. Mülkündeki emniyeti bırakıp kendini yaban illerdeki tehlikenin kucağına attı.

[S:320]İbni Hurme'nin dediği gibi:

Ben cömertlik toplantısını terk eden kişiyim
Benim kadehim ağgözlülükle dolmuştur
Yumurtaların oturansız kalması gibi
Diğerinin kanatlarıyla yumurta elbisesini bırakması gibi

Daha sonra Nişabur'a doğru yöneldi. Etrafından da kalabalık bir arkadaş grubu vardı. Bu kişiler burya gelene kadar türlü türlü zoruluklar çıkardılar. Bunların içlerinden fakih olarak bilinen Ebu Ali b. Ebi Kasım İsfreyn'e gelen kadar çok aşırı

¹⁹⁸Horasan kolordu komutanlığına tayin edilen kişi.

gitti, fena işler yaptı. Orada Bektozun'un kuvvetlerinden bir kısmı savaş alanında idi. [S:321]Adeta zarar ve fitneden kupa yapıp içiliyordu. Ebi Ali yardım aldı ve tedarik yaptı. Ve etrafındakilere yaklaşan mızraklar için hazırlık yapıldı. Sonunda onlar Bektozun'dan korktular ve yenilenler Nişabur'a doğru yöneldi. Yaralı veya uzuvsuz, ölü veya esir olarak ayrıldılar.

Ebû'l-Kasım güney rüzgarlarının [savaştaki] teşvikinden dolayı memnun oldu. Hatta Nişabur'un dışında adamlarının şevkini küstahça yükselterek ihtiyacını giderdi. Bektozun'a onun savaşma niyetinde olduğunu bildiği haberini gönderdi. Kumazlıkların sonucuna hüsnüzan etti. Zulmün ve belanın boş iş olduğunu vurguladı. Mücadele ancak sabredilmesi durumunda, her kim açık bir şekilde barışı isterse, o kişi de o zaman ferahlık içinde olur, her kim de barışı seçerse o zaman o kişi de katliam yapmada, korkuya kapılmada kendini korur ve kendi katında değerlenir. Bu bağlamda Kuhistan'a doğru yönelerek, Emir Ebû'l-Haris'ten vilayeti Herat'a dönmek için izin istedi ve onun riyayetinde onun hizmetine girdi.

[S:322]Ebû'l-Kasım da uygunluğa kapalı, razı olmaktan kibirlenmiş bir halde [bu sözleri] dinledikten sonra harekete geçti. Adamlarını ve kendisini daha sağlam ve taraftarlarının daha yoğun olduğu bir bölgeye çekti. Askerlerini harp alanına yönlendirdi.

Bektozun adamlarını sair yerlerde katillerle ve Türk mücahitlerle doldurdu. Emir Ebi Haris'in kuvvetlerinin gölgesi altında söz verilen bir yerde Nişabur'un dışındaki Buşenhe'de birbirlerine katıldılar ve ansızın Ebû'l-Kasım ortaya çıktı. Deve ve sahipleri ile beraber öne atıldı.

Savaş kılıç esintileriyle, kazma darbeleri ve askerlerin [delici silahları] batırmaları ile beraber kızıştı. Ebi Kasım'ın adamları böğürtlen öğütücüleri gibi darbelenerek, parçalanarak, delinerek, çekilerek, atılarak, yakılarak ateşin içindeki gibi tutuştu. [S:323]Onların ileri gelenleri iyice hezimete uğrayana kadar, savrulmuş, avlanarak, kovularak, kahredilerek ve zorlanarak mahvoldular. [Yenenler] onları ganimet korkusundan dolayı terk ettiler. Bektozun hamle sırasında yerini muhafaza edememiş olan Ebi Kasım'a darbe indirdi. Onların hezimetini böylece hızlandı. Kör olanlar ve terk edilenler öldürülüyor ve takip ediliyorlardı. Düşmana korku sinmişti yani. Ebi Kasım'ın adamların biri ve zamanında deha ve görüş sahibi olmakla meşhur biri tutuldu. Bahsi geçen zenginlik, sayısız kuvvetler ve topraklar da...

Kargaşa Kuhistan'a yayılıncaya kadar, Ebû'l-Kasım dağılmış bir halde ve askeri de afallamış bir şekilde kaçtı. O gün 7 Rebiülahir Cuma 388'di.

[S:324]Bektozun, Buhara'ya zorluktan Allah'ın yardımıyla kurtulduğunu bildiren fetihnameler yazdı. Halk da sevindi. Üzülen Faik dışında sineler rahatladı. Matem bitene kadar kendisi hüzünlüydü. Ebû'l-Kasım ferahlığa ve zenginliğe sevindi ve mallarının ve hâkimiyet alanının olduğu gayet sağlam olan Buşenh'e gitti. Bektozun'a onun bu bölgeden çıkmamasında directti ve aralarındaki bağı koruma amacıyla ona elçileri aracı yaparak gönderdi. Ebû'l-Kasım'ın oğlu Ebi Sel diye bilinen kişiyi rehin aldı. O da bunu önemsemeyerek gitti. Burada ittifaklar ve itilaflar meydana geldi. Sonra Ebû'l-Kasım Kuhistan'a döndü ve Bektozun da bu senenin Recep ayında Nişabur'a döndü.

Faik ve Ebi Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Berğîşi arasında görev [paylaşımı] ve malların [bölüşümü] bir kargaşa meydana geldi. [Ebi Muzaffer] kötü niyetini kullanarak daha fazla pay almak için hazırlığa girişti. Ebi Haris onun niyet ettiği malları parçaladı. Kendi nefsi için istediği şeyleri fazla bir şekilde vakfetti ve Faik de kazanılan şeylerden ona olan payı kendi çıkarına göre verdi. [Faik] soğuk bir tavırla ona ağır sözler söyleyerek meclisinden onu dışarı çıkardı. [S:325]Türkler'e de onların bulunduğu tarafta onunla alakalarını kesmeleri söylendi. Onlar sözünden döndü ve Buhara büyüklerinin yanına gitti. Faik bu olan bitenler karşısında Eba Haris'in ona Türkler'in sayesinde ona göz yummasına ve affetmesine sinirlendi. Daha sonra Ebû'l-Muzaffer Cüzcan nahiyesine geldi ve Ebi Kasım Berkimi onun olduğu bölgenin ününe bir set çekti. Şairliğiyle nam salmış Buşinci'nin de doğruladığı gibi:

Biz kısa bir süreliğine zamanı suçladık
Balami tarafından verilen vizarete üzüldük
Zaman geçtikçe bizi değiştirdi
Balami'den Burğesi'nin tarafına geçtik
Zaman yine bizim öngördüğümüz şeyi değiştirecek
Yani Bermeki'ye yaklaşıcağız

Ebû'l-Kasım faziletli biri olması ile tanınırdı. Ama onun da içi bir anda cimriliğe büründü. Vezirlik ona kaldığında; çeşitli kimselere verilen şeyler ve

ulufeler üzerinde muhalif oldu. İçini dışını cimrilik kapladı. Onlara red cevabı ve kötü muamelelerle karşılık verdi. Türkler'in kılıçları hariç herkes ondan korkar oldu. Onları ululuğu ve bağlantıları ile hoşnut etmeye çalıştı. Ne güzel söylenmiştir:

Bana elbiseler içine bürünmüş ahmak bir deve diyorlar
Elbisem eğer hamak bir deveye benzeseydi
[S:326] Adamın ahmağı tabi ki adam olmaz
Keşke yeryüzünde en aşağılık bir şey olsaydı
Altından bir şarap kalıba girmez
Cimrilikten yakut bir kâseye sahip olunamayacağı gibi

N. EMİR İSMAİL'İN GAZNE KALESİNDEN İNDİRİLMESİ OLAYI

Emir Seyfü'd-Devle kardeşi İsmail'i Gazne kalesinden barış vaadi ile en güzel bir şekilde indirdi. Hazine anahtarlarını ondan teslim aldı. Orada her ne değerli şey varsa ele geçirdi. Develerin su ihtiyacını tedarik etti. Yeterli derecedeki malları da Gazne'ye gönderdi. Oradan da taraftarlarının olduğu Belh'e vardı. Burada babasından sonra dağılmış olanı düzeni yerine oturttu. İşleri telafi etmede çabaladığı şeylere zorladı. Belh ve etrafındaki yerler adamdan ve fil izlerinden geçilmiyordu. [S:327]Bu arada Emir Ebi Haris'e bir mektup yazdı, kardeşinin tercih ettiği iş şimdi ona kalmıştı. "Biz babamızdan kalan devletin koruyucusu, topluluklardan onu müdafa eden kişileriz. Üretim işlerinde hakları belirleyen [babamın] onun toplum üzerindeki seçip takdir ettiği kişileriz"

[Emir Ebi Haris] de ona Ebu Hasan el-Alevi el-Hemedani'yi onun makamını tebrik etmek için kıymetli bir mektupla gönderdi. Belh, Tirmiz, Herat, Bust ve etrafındaki yerlerde onun egemenliğini tanıdı. Fakat Nişabur'un yönetimi konusunda Bektozun'un boş durmadığından itiraz edip, onu ikna etmeye çalıştı.

Emir Seyfü'd-Devle onların arasındaki münakaşanın; fesatçılardan ve rakiplerin vesveselerinden kaynaklandığını biliyordu. Kinin devam etmesi de herhangi bir çözüme neden olmayacaktı. Rahmet ve başarı da kapalı bir kuyu gibi kalmıştı. Emir Ebi Haris'e Eba'l-Hüseyn Hamveli'yi, beraberinde bir hediyeyle geniş güçten darlaşan nefisleri açsın diye gönderdi. Ona çadırlıların karıştırdığı şeylerden[S:328] duyduğu şeyleri gizlemesini, paylaştırılan şeylerde ihsan etmesini, emniyeti sağlamasını, korunma ve edebi yüceltmesini istedi. O, Horasan'da takipçilerinin olduğunu biliyordu. Vilayetin işlerinde tedbir sahibiydi. Buhara'ya

ulaştığında istediği şeye yöneldi. Vezirliği kendi çıkarına kullanmayı arzu ediyordu. Vezirlik makamı boştu ama o bunu da küçümsüyordu. Şöyle dendiği gibi:

Ülke boşaldı, ben de rakipsiz kaldım
Bu talihsizlikti, zorluğu çözmede tek kaldım

[S:329]O da bu durumla meşgul olma işine koyuldu. Gayret ettiği işe doğru el attı. Nehirlerin fişkırdığı gibi sarhoş olma niyetindeydi. Sonuçta gizlenen şey görünür oldu. Zamanın kötülüğü yerinde durmadı. Kalemin ucu bize şöyle haykırır:

Biz deneyimimiz olmadan zamanı eleştiririz
Yusuf, Balami'yi ve diğerlerini sayarız
Gıffari ve sonrakilerden çok çektik
Biz onun köleliğine ve zorbalığına dayandık
İbni İsa'nın yönetimine ikiyüzlülük etmedik
İbni Ebi Zeyd en-Nehib ve gönderdiğine de
Güvenliğimiz zamanla incinmedi
Çünkü bozuk olan her şeyi âdemoğlu yapmıştır

Emir Seyfü'd-Devle verdiği emirlerde ters durumların olduğunu, alınan tedbirlerin boşa gittiğini, mülkün sahibi halkın yok olmakta olduğunu anlayınca, hizmetlilerinin ve büyük bir topluluğun olduğu Nişabur'a doğru gitti.[S:331] Bektozun da onun niyetini işitince, kendisine ait ne varsa; adam, ordu mal, mülk alıp Nişabur'dan kaçma yoluna başvurdu. Oradan da Ebi Haris'e savunmada kaldığını, güvenli bir yerde mekânında uzakta olduğunu anlata bie mektup yazdı. Ebi Haris olgunluk bakımından toy biriydi. Üzerinde gençlik postunu taşıyordu. Aldatılmaya müsait bir pozisyonu vardı. Herhangi bir tecrübeden de mahrumdu. Çevreden topladığı ve has adamlarıyla imkânları zorlayarak ordu topladı ve Horasan'a doğru hızla hareket etti.

Yaydan çıkmış bir ok misali Serahs'a geldi ve sel o bölgeyi çamurlaştırmıştı. Emir Seyfü'd-Devle, onun amacının aldatmaca olduğunu, [bu işin] tedbir sahibi ve danışmanların işi olduğu bildi. Gerçekte bu kişiler ne kendine oranla bir güce sahipti

ne de kıyaslanacak bir kuvvetleri vardı. Bundan dolayı onlar fırtınanın çıkardığı toz gibi dağılılabiliyorlardı. Kuzeye ve güneye ayrılabilirlerdi. Ancak o tahammül ederek bunlara göz yumdu, ihtişamın örtüsünü korudu, geçmiş günlerin hatrını gözettiler. Yolunu Merverruz'a çevirdi ve rahatlıkla Nişabur'a döndü. Çöl ve şehirlerde kendisine muhalif olan yakın veya uzak olan yerlerde hâkimiyetini sağlamak için Zağol köprüsümne doğru meyletti. [S:332]Orada bir merada çadır kurdu. Henüz tedbirleri kaldırmamışken, aklın gerçeğini açığa çıkarıyordu.

Bektozun Emir Ebi Haris'in olduğu tarafa doğru yöneldi. Orada Faik de vardı. Ona karşı hazırladığı komployu inkâr etti. Ona karşı canî olanların makamındaki kusurlarından bahsetti. Faik'e inkâr ettiği şeyi şikâyet etti. Faik de ona bazı şikâyetlerde bulundu. Onların kusurlar hakkındaki şikâyetleri devam etti. Faik de huy ve ahlak bakımından onun tarafında yer aldı. Asker arasında itaatsizlik başgösterdi. Buldukları yerde eğlence isteğine uydular. Dolayısıyla onlar hataya sürüklendiler. Eğlencenin lezzetine istek göstererek zulmün fırsatını ganimet bildiler. Bektozun askerlerin toplanması sebebiyle kendi isteğine uyulmasına ihtiyaç duydu. Telafi için doğru şeyi yapmaya işaret buyurdu. Kuşatma hazırlanana kadar [Faik'i] vekil bıraktı. O kişinin [Buhara valisi] hayatının öncüsü olan gözünü çıkardılar. Güzel elbisesi, yeni hilal gibi itidalin direği, cemal, izzet ve cazibesi berbat oldu. O kişi ele düşmüşken ağlayıp onlardan, üç şey istemişti. [Ailesi için] korunma, kıymetsizlikten men, müsadere olunmamak. Ama onlar onun isteğine aykırı davrandılar. Üzüntü ateşi başa gelmişti bir kere. [S:333]Belayı sırtında kat kat taşıdı, onu bir kirişle boğarak öldürdüler ve ondan geriye bir şey kalmadı. Faik de [Buhara valisinin] kardeşi Abdülmelik b. Nuh'u destekledi. O yaşça en küçük ve en zayıf olanıydı. Onu yerinde bıraktı.

İnsanlar uyumsuz durumlarda, boş fitne ateşi içinde birbirine girmişlerdi. İnsanlardan bir kısmı Zağol köprüsü yakınında çadır kurmuş Emir Seyfü'd-Devle'yi bilgilendirdiler. Onlardan bir kısmı binicilerin, kontrolündeki ceylanlara saldırdığı gibi yollarındaki şeylere saldırdılar. Bağlı köpekler gibi Merv'e gelen kadar kuşatma yaptılar. Emir Seyfü'd-Devle, nimetlere yakın olanların işledikleri ayıba tedbir olarak onlara [Faik ve Bektozun] birisini gönderdi. Onların ardan uzaklaştığını, saygıyı ihlal ettiğini, din aleyhinde olduklarını, İslam ve müslümanlara sıkıntı verdiklerini, fena şeylere sebep olduklarını belirtti ve onlara süre tanıdı. Üzücü olaylara sebep olanlar yayıldı. Onlar fırsatalardan istifade edip üçkâğıtçılık yoluna saptılar. Yalan ve

aldatma yoluna girdiler. [S:334]Onlar sahiplerinden koruma alarak, vilayetlerinde arttılar. [Seyfû'd-Devle] her ne zaman saygının icrasında [İslam'a] karşı kaygılansa, atılğan bir şekilde neslinin saadetini ister, onları din ve İslam için intikama teşvik eder. [Seyfû'd-Devle] daha sonra onlarla ya yüzyüze barış ya da kılıç kılıça durmak için bölgesinden Merv dışına doğru geldi.

O kavim akibetlerinin başarısızlığa doğru gittiğini görünce, içlerine korku düştü ve bireyler ayıplanma içinde kaldı. Korku, kan ve mizaclarını sardı. Onların eline düştüler. Onlar dalalete saptılar. *“Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, mutlaka ziyana uğrayanlardan oluruz” dediler.* (Araf, 7/149) Allah, Seyfû'd-Devle'nin kılıcıyla intikamını alarak onları küçümsedi. Bu onları yakışsız konuşmalarına ve iğrenç fiillerine bir cezadır. Toplum nazarında onların çabaları azarlandı. Savunmasız bir başlarına kaldılar. [S:335] Yağmurları fesat damlası, bulutları zarar doldurur ve azap taşır. *“Rabbin, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir!”* (Hud, 11/102).

Faik, Bektozun, Ebû'l-Kasım Simcur, Abdülmelik b. Nuh vesari askerler Emir Seyfû'd-Devle'nin askerleri ile karşılaşmak için Merv dışında belirdiler. Onlar [Seyfû'd-Devle'nin askerleri] ahmak bir esir buldular ve onun casus olarak kullandılar. Karşı taraf savaş menzilleri terkettiler. Yeryüzü onlar için darlaştı. Ötede bir yere doğru yığıldılar. Adeta kuyruklarını dahi bıraktılar ve tamamen çekildiler. Köşeye sıkıştıklarından yok olma ile yüzyüze geldiler. Devamlı saldırılar karşısında ordunun müdavimleri ateş içinde kaldılar ve [Seyfû'd-Devle'nin] arkadaşlarının kılıçlarıyla katledildiler. Allah'ın dediği gibi: *“Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle, hem de mü'minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri, ibret alın”* (Haşr, 59/2). Elçiler bölgeyi Seyfû'd-Devle'ye teslim konusunda tereddüte düştüler. Çünkü onun kâsesi acı ve haşinliği henüz soğumamış haldeydi. Emir Seyfû'd-Devle onların hareketlerinin uygun olup olmadığını anlamak için davetlerine icabet etmeye karar verdi. [S:336]Hilenin ne olduğu konusunda akıllarıdaki şüpheyi silmek için gerekli bir delil konusunda istişare etti. Daha sonra herkese karşı bir bahane bularak, durumdan kurtulmak için çadırlarını yıktılar ve onlara işaretler vurdular. Ta ki yerlerinden ettikleri kavimden oç alınca kadar. Kendi ordularından şüphlenilmesin diye kuyrukları ardınca nakledildiler. Aksi halde onların ne yaptığı anlaşılırdı. Seyfû'd-Devle onların bineklerin sahte olduğunu anlayınca önünde birbirine ipele

bağlanmış köleler olduğu halde onların üzerine yedi defa akın yaptı. Bu durumda o hilekârların yapacakları bir şey kalmadığından ağır darbeler alarak kaçıştılar ve birbirine girdiler. Daha sonra onların çıkardığı fesat dağılıncaya kadar sınır uçlarına darbeler ve saldırılar emredildi. Allah'ın istediği şekilde kırıldılar ve tersyüz edildiler. Allah'ın inayet ile saldırılar; kesici aletler sayesinde mızraklı savaşçılar sokaklara hücum ettiler ve akbabaların gözetimi altında intikam alındı. Dağılan ordu tekrar toparlanmak için bir dağa doğru yöneldi. [S:337]Tekrar sağlam bir şekilde saflar dizildi. Dağların önünde ve ağır bulutların altında 200 kadar fil hazır oldu. Durum itibariyle yırtıcıların ve yıldırımların etkisi etrafa korku saçıyordu. Daha önce de bu korku ifadeleri yazmıştık. Lider [Seyfü'd-Devle] aslanlar gibi olup biteni müşahede ediyordu. [S:338]Onlar ayrıca kendi vücutları için iyi korunmuş zırhlar yapmışlardı. Kalplerine intikam hırsı çökmüştü. Onlar katliamın uygulanması için özürlerini sundular. Yalnız ecel çökeceği yere ağır çökmüştür. İnsanlar bu gibi durumlara daha önce aşınadır ve kalpler maniler için hazırdır.

Ancak Seyfü'd-Devle kendi nefesine yenik düştü ve kardeşi Nasır'ı, İsmail b. Nasıreddin, ed-Devle Sebûk Tegin ve amcası Buğracuk'u yerinde bıraktı. Bu konuda Ebu Feras'ın sözü: [Seyfü'd-Devle el-Hemedani'yi överek]:

Yüceldik yükselere çıktık olabildiğince
Ve sen bunu mızrağımı saplayarak ıspat ettin
Ordu kaynayıp taşıtı
Silahtan bir denizin dolup taşıtığını zannedene kadar
Lisanlar kızılığın azabından
Rüzgarın ağzı bizimle konuştu adeta
Karanlık gece onun ordusuyla güzelleşti
Onun aydınlığı sabaha da bir direktir
Gücü ele aldığından bağlamak izzettendir
Galipler arasında bağışlama azdır
Öyleyse kalp kalpler için sebattır
Taraflar arasında taraf da heybettendir

[S:339][Seyfü'd-Devle] dağda tozu dumanı birbirine katarak, denizin nehirlerini değiştirerek, şehirlere korku düşürerek rakiplerine doğru ilerledi. Felek

bilindiği üzere dönüp dolaşan bir şeydir. Kavimlerde önünde ona kendilerini bayrakları ve işaretleriyle adadılar. Ona karşı ayaklananlar da kedere kapıldılar ve işlerdikleri suç ile ayıplandılar.

Onlar zaruri bir şekilde bir öneriye teşvik edildiler ve bir araya gelmekten korktular. Şehrin surlarından geçmeleri için bineklerle askeri kuvvetlere gönderildiler. Onların çoğu savaş yapmayı bırakmıştı. Çünkü onlar Horasan etrafından ve Maveraünnehir'deki her Fars adamı toplamak istiyorlardı. [S:340] Nihayetinde onlar bir arı gibi toplandılar. O devlette bulunan hayvanların hepsi, savaşan cesurlar ve cesur önderler gecenin toplanması gibi isteyerek paralel bir şekilde saflar kurmaya başladılar. Sağ tarafları sele dayanıklı savunma gibi, solları da hayvanlarla dolu bir vaziyetteydi.

Taraflar birbirine dağılmış çekirge sürüleri gibi saldırdı. Başlar omuzlarda, bilekler dirseklerinden kopuyordu, yürekler yerinden sökülüyordu. Onlar su ve neşe istiyorlardı. [Seyfü'd-Devle'nin askerleri] hedefleri tam yerinden vuruyordu ve takibe koyulmak istiyorlardı. Savaş dudaklar [susuzluktan] çekilinceye, alınlar buruşuncaya, [S:341]nefesler kesilinceye, atlar ve binicileri üzülmeye, ufuk tozlanana, göziçi ve göz kapakları kızarana kadar devam etti ve şiddetlendi.

Emir Seyfü'd-Devle boyuna vurulan kement çeker gibi harp denizine dalmıştı. Rüzgarın emanetini mızraklarla kapıyor, omuzlar üstündeki başları kılıçlarla; yeryüzü fiçilerden su verene ve ayaklar batan kadar heder ediyordu. Onların burunlarına kadar varan bu öfkeli halleri devam etti. Yangın ölüm dişleriyle parçalanana kadar sürdü. [S:342]Güneş dağlar üstünde yükseldi ve gövdesinin üzerinden kalktı. O kavim kılıç şıkırtılarından ızdıraba düştü. İşlerinde bir hayli daraldılar. Onların belirlediği hamle işi yerini katliam hüznüne bıraktı. Talih uğursuzluktan ayrılmış oldu. Kendi bölgelerine kovuldular. Onlar bir şüphe içine düştüler. Onlar güvendikleri yerden büyük bir yardım bekliyorlardı. Ancak Allah onların zannettikleri şeyi başlarına geçirdi, ummadıkları akıbete düşmüş oldular. Onlar zamanında nimetlerden yararlanıyorlardı ancak gerekli hürmeti yapmadıklarından saygılarını kaybettiler ve nimetleri de sönmüş oldu. Seyfü'd-Devle onların üzerine başarılı bir şekilde gitmişti. Onlar karşı uyguladığı sağlam tek bir harekette yoldan çıktılar, bu haldeyken vilayetin kişilerine vardılar. Nefislerin kılıç darbelerinden bir nebze olsun yatıştı. Karanlık çöktüğünde hezimetleri de apaçık bir hale geldi. Yağmurlar altında kuş gibi uçtular. Onlar nam-ı nişanı da silinmiş oldu.

Onlar rakiplerini bıraktıklarında, daha sonra onlarla tekrar karşılaşmadı. Çünkü bu Allah'ın zalimlere yapmış olduğu şeydi.

Abdülmelik b. Nuh Buhara'ya sığıştı, Faik de takipçileri ile beraber onla beraberdi. Bektozun da Nişabur'a eşyalarıyla beraber uzaklaşmıştı. Ebû'l-Kasım Simcur da Kuhistan'daydı. Dolayısıyla onlar bölük pörçük bir hale gelmişlerdi.

[S:343]Seyfü'd-Devle Allah'ın kendisine vaadini [Kur'an'dan] vermiş olduğu kişiydi. Ordusu ve kendisi zafer kazanmıştı. Rakiplerine karşı mutluluğu elde etmişti, yücelmişti ve hayat bulmuştu. Ona teşekkürler dışında fidyeler yollandı. Onun fidyeler dışında hakettiği şey; Samâni devletiydi ve bu miras ona kalmıştı. O da Horasan diyarını yönetti. (389) Bektozun ve Ebû'l-Kasım Simcûri ikinci kez toplanmak konusunda hızlandılar. Yüzyüze konuşmak için adamlar ve fillerle Tûs'a indiler. [S:344] Bektozun Cürcân sınırına doğru kaçtığı yere ilerledi. Sultan [Seyfü'd-Devle] onun peşine de Arslan Cazib'i Horasan sınırlarını hilekâr adamlardan temizlesin diye gönderdi. Sultan da Tûs tarafına yüzünü çevirdi. Kuvvetlerinden bir kısmını da topladı. Daha sonra anlaşmaları yenilemek ve işleri araştırmak için Herat'a doğru yönlendi. Bu sırada çok geçmeden Bektozun ikinci defa Nişabur'a saldırmaya ve orayı ikinci defa yönetmeye niyetlendi. Bu sırada gücünün çözüldüğünü ve günlerinin bitmekte olduğunu anladı. Baykuşlar ve kadınlar haline ağladı. Daha önce burada oturup olaylara sessiz kalmasına rağmen, sultanın saldırısı da sırtına yüklenmiş oldu. Ona bağlı olanlar da etrafından dağıldı. [S:345] O da Nişabur'dan Ebiverd tarafına korkarak kaçtı. Sultan onun arzusuna engel olarak hareketlendi. Merv'e kadar olan ona yardımcı olan yeri ele geçirdi. Sabrın kuvveti onu sığınağına sıkıntı oldu. Onun yeniden yönetmesine ve toparlanmasına engel oldu. Sultan arkadaşları dolayısıyla ona engel oldu. Sultan ihsan ve adaletinden onları destekledi ve ona baskı kurarak saldırdılar. Onlar kılıç sesleriyle vuruldu ve [Seyfü'd-Devle] Amil Çölü'nü ele geçirdi ve Buhara'ya nehirden geçene kadar devam etti.

Horasan Bektozun'un elinden çıktıktan sonra, sultan Tûs valisi Arslan Cazib'i Kuhistan'ı Ebû'l-Kasım b. Simcur'dan alması için gönderdi. Çünkü onun tedbirinden şüpheleniyordu. Dolayısıyla [valinin] kuvvetleri saldırıya geçti ve [Ebû'l-Kasım] Tebes'e kovuldu. [S:346]Sultan da kardeşi Horasan'daki orduların komutanı [Sebûk Tegin] kardeşi sultana yakınlaştı ve sultan onu uzakta bulunan Simcur'un üstüne

saldırması için hazırladı. Nasıreddin Sebûk Tegin de babasının mekânı olan Belh'e vardı. Orayı teslim aldı ve kendine payitaht yaptı.

Sultan Merverruz sınırındaki bazı işlerini bitirdikten sonra sayıca önemsiz birkaç av için kendini hazırladı. Beraberinde kardeşi İsmail b. Nasıreddin, babasının emirlerinden Benuştekin de vardı. Bu kişi sultanı av işinde aldattı, pusuya düşürmek istedi. Çünkü o kişi ona av sırasından eşlik eden ve ateş taliminde olan arkadaşlarından biriydi. Sultan av kargaşasındaiken ona onu iltifat eden bir ses geldi. O esnada [Benuştekin] kılıcını kabzasından çekmek istedi. O anda İsmail o kişinin yüzüne vurmak istedi, fakat sultan ise o kişinin ihanetini görmezden geldi. O kişinin suçlanmasına da pek ses çıkarmadı, örtücü oldu. [S:347]Şahitlerin ve delillerin varlığı ile o kişiyi sarıp, yırtıcı bir hayvanın yaralaması gibi yaralamaktan başka çare kalmamıştı. Daha sonra sultan kamp kurmaya niyetlendi ve etrafındakilere dikkatli olmasını emretti. Önde gelen hizmetlilerine kılıçlarını almalarını emretti. Daha sonra onu parça parça ettiler. Daha sonra sultan kardeşi İsmail'i çağırdı. Kendisi bu olayla alakası olmadığını belirterek özrünü istedi. İhanetle ilgili bir şey yapmadığını ve bir şey bilmediğini ifade etti. Nihayetinde kendisine güvenildi. [S:348]Çünkü kendisi orada herhangi bir harekete geçmemişti. "Bana sultanın kardeşini ve ona yakın adamları Gazne kalesinden güzel bir dille indirdiği ve sultanlara layık bir muamele yaptığı haberi gelmişti." Dolayısıyla aralarında barış olmuştu. [Sultan] ayık olmayan bir kafayla ona dedi ki: "Senin hakkında benim görüşüm nimeti bol komşu ve kölesi bol varlıklı kalelerden birine gitmendi" Yalnız sultan olay sırasında onun tavırlarından şüphelenmişti. Bu olayla beraber onun karşısında olmuştu. Dolayısıyla onu eğlenmekle arası hayli iyi olan Cüzcan valisi Ebu Haris'e emanet etti. Gerçekte kutsal önsözü süsleyen bu iş, halkın meliklerinin arasında değişti.

O. EMİRÜ'L-MÜ'MİNİN KADİR BİLLAH'IN SULTAN'A [YEMİNÜ'D-DEVLE VE EMİNÜ'L-MİLLE] HİLAT GÖNDERMESİ

Emirü'l-Mü'minin Kadir Billah, Darü'l-Hilafe'de daha önce kimsenin görmediği bir elbiseyi ona göndermeye kadar verdi. Ona yazısından "*Yeminü'd-Devle*" ve "*Eminü'l-mille*" lakabını verdi. Yani değerli bir sedef içinde korunmuş anlamında.[S:349] [Bu lakap] uğrunda sultanların ısrarla istediği ve çekiştiği, kimsenin daha önce hak etmediği bir lakaptı. [Sultan] mülkün tahtına oturdu ve kutsal elbiseyi giydi. Âlemlerin Rabbi'nin elçisi ve Müminlerin Emiri'ne bağlılığını

bildirdi. Yerleşik Horasan'ın emirleri onun ellerinde yüceldi ve hizmetler dağıtıldı. Yükümlüler yıllık izinden sonra daha yakın bir yere oturtuldu, ihtiyaçları tedarik edildi. [Sultan] bütün hizmetlilere, önde gelenlere, arkadaşlarına ve kullarına [itaati] emretti. Daha önce hiçbir sultanın ülkesinin görmediği veya hiçbirinin gönlüne bile gelemeyeceği hoş armağanlar, yiyecekler ve giyecekler saçtırdı. Horasan'daki işlerini düzlüğe çıkardı ve ona itaat edildi. Minberlerde adı yükseldi. Diğer yerlerde kalan işler de düzene girdi. Kendi egemenliği altına giren bölgelerin hepsi doğal olarak onun sorumluluğundaydı. [S:350]Her zaman Hindliler'e karşı başarı kazanıp dine yardım etmek istiyordu. Allah'ın düşmanı olan kâfirleri yenmek istiyordu. Allah onun ecrini zaten yazmıştı ve ona barışı ihsan etmişti. Allah kitabındaki hükmünde diyor: “*Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.*” (Muhammed, 47/7).

P. ABDÜLMELİK B. NUH'UN BUHARA'YA ÇEKİLMESİ

Abdülmelik b. Nuh Buhara'ya Faik'le beraber yenilmiş bir vaziyette ulaştı. Bektozun da onları takip ediyordu. Abdülmelik'in arkadaşları kibirle zarar vermek niyetiyle ondan ayrılmak istediler. Savaşa tekrar girmek için hainlik ettiler. Savaş için tekrar toplanmayı konuştular. 389'de Faik'in kuvvetleri tarafından yok edildiler. O kişi hoş bir kişi olup, nakışlı elbiselere, güzel görünümüne ve [S:351] amidu'd-Devle diye bir lakaba sahipti. Kuvvetler liderlerinden ayrılmaya başladı. Onların işlerinde çözümler görüldü. İlik Han kurnaz ve hain kişilere karşı Abdülmelik'e bağlılığını göstermek için Buhara kapısına geldi.

Abdülmelik'in yanında az sayıda adamla kısıtıldığı haberi geldi. Hileye başvurmaktan başka çareleri yoktu. İlik Buhara'ya 13 Zilkade 389'de girdi. Başkente gelerek casusları etrafa yaydı. Daha sonra onu korkuyla bulup Özkend'e götürdüler. Abdülmelik de orada öldü. Böylece Samâni hanedanının meşalesi sönmüş oldu. Maverâünnehir, Horasan ve etrafı gece sohbet edilecek kadar emin oldu. Boş zamanlar boyunca nice devletler böylece var oldu ve bitti. “*İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır.*” (Nahl, 47/7).

Q. [S:352] EBÛ İBRAHİM İSMÂİL B. NÛH EL-MÛNTASİR'İN [TAHTA] ÇIKIŞI, ONUNLA ve İLİK HÂN ARASINDA MÂVERÂÛNNEHİR HAKKINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR, AYRICA ONUNLA ve ORDU KUMANDANI EBÛ'L-MUZAFFER NASR B. NÂSİR SEBÛK TEGİN ARASINDA HORASAN HAKKINDA MEYDANA GELEN DİĞER OLAYLAR

Onun [Ebû İbrâhim İsmâil b. Nûh'un] çıkma sebebi şudur: İlik Hân Buhara'ya yerleşince [güçlenip iktidarını iyice pekiştirince]; Ebû'l-Hâris el-Makhûl'ü, Abdülmelik'i, Ebû İbrâhim [Müntasır lakablı İsmail b. Nuh]'i, Ebû Ya'kûb b. Nûh b. Mansûr er-Rıza'yı ve kurmaylarını, Ebû Zekerriya'yı, Ebû Süleyman'ı, Ebû Sâlih el-Gâzî'yi ve Sâmânî devletinin önde gelen diğer isimleri gözaltına aldırdı ve onlar hakkında zindana atılma emri verdi. Kendi aralarında toplanıp yeni bir güç oluşturmaları, diğer tutukluları da kışkırtıp kaos çıkarmaları ve ayaklanıp kalkışma yapmak için fırsat bulamaları diye, kendine göre tedbir almak amacıyla, tutuklanan bu sanıklar her birisinin ayrı ayrı farklı hücrelere kapatılması fermanı verdi. İlik Hân her ne kadar sıkı önlem alsada Ebû İbrahim el-Müntasır, durumları hakkında bilgi almak ve beslenme vakitlerini kontrol etmek için gelen bir cariye'nin kılığına girerek hapisten kurtulup kaçmayı başardı. Kaçış esnasında onun durumu, elbisesini iyice sarkıtıp örtünen bir kadın veya canını gözaltı kılıç kınının çıkarıp [cellâttan] kurtaran bir kimsenin durumuna benziyordu.

[S:353]Ebû İbrâhim İsmâil b. Nûh bu durumunu anlatırken şöyle bir şiir söyledi:

Ben İbni Mukbel'in oklarını açtım
Havlayanların aksine
Altında kadın elbiseleri çıktı
Gemi sepeti andırıyordu

Bu iki beyit Şair Küme'yi el-Esedî (ö.146/744)'nin divanında vardır.

Müntasır, hapisten kurtulduktan sonra piri fani yaşlı bir adamın yanında Buhâralıların kendini bulmakta ümitlerini kesene kadar saklandı. Artık aranmadığından emin olunca saklandığı yerden çıktı. Daha sonra [intikam duygusuyla iyice bilenmiş olarak] kelleleri budayıcı bir kılıç, kıvılcım çıkarıp her şeyi delip geçen bir yıldız, her yeri kasıp kavuran bir alev topu gibi, zafere

kilitlenmiş bir şekilde intikam almak üzere Allah'tan medet dileyerek Harezmi'ye döndü. Alınına sürülen tutuklanma lekesini temizleyip haysiyetini korumak istedi. Devleti yeniden toparlamak için harekete geçti. Daha önceki saldırıda hezimete uğrayan Sâmânî ordusundan geri kalan askerleri toplayıp bir güç oluşturdu. Saldırı için yeteri kadar süvari ve piyade birlik meydana gelene kadar savaş hazırlığı yapmaya devam etti. Arslan Bâlu el-Hâcib Buhara'ya yürüdü. [S:354] İlik Han'a bağlı güçler, sıcak yataklarında yorgan ve yastık arasında mışıl mışıl uyurken, parıltılı kılıç hülyalarıyla meşgul olurken, rüyalar âleminde patika yollar arasında dar geçitlerden geçerken [Arslan Bâlu el-Hâcib atı alıp Üsküdar'ı geçti] İlik Han hanedanına bağlı güçlerden on yedi kişi ile beraber Ca'fer Regin'i yakalayıp esir aldı. Ellerine kelepçe ve ayaklarına bukağı geçirip onları Cürçân'a nakletti. İlik Han'a doğru giderken, lokma çenenin yanından tam geçecek iken [hedefe varmaya ramak kala] korkudan ödleri patlayan adamların bir kısmı bağlarından kurtulup kaçtı. Arslan Bâlu onları da yakalayıp ümüklerine çöktü. Omuzlarının tepesine binip onları hayvan gibi yendi. Kuzeydeki büyük bulutun altından geçerken, onlardan bir parça koparıp kendine gölgelik yaptı. Bu esirleri Semerkant sınırı [ve çevresi] dışına çıkardı. Kaçanların izlerini takip etti, arakalarından giderek onları şehir dışına kovaladı. Semerkant ve çevresini koruma konusunda İlik Han'ı temsil eden piyade askerlerin kışlasındaki Tegin Han'a karşı Kuhak köprüsünde konuşlanmayı uygun gördü. Onunla savaşmak için takviye birliklerini göreve getirdi. Ona karşı savaşırken fillerden ve diğer adamlarından destek aldı. Arslan Bâlu, Tegin Han'ın karşısına dikildi. Yeryüzünde mücadele ateşini yaktı. Bulduğu yeri kasıp kavurup ona yeri dar etti. Onu pes ettirdi. Sırtını dönüp geri çekilmeye zorladı. Kaçmaya fırsat bulamayanları kendi himayesine aldı. Arslan Bâlu ve beraberindekiler onların mallarını ganimet olarak aldılar. Bu malları kullanarak ekonomik durumlarını düzelttiler.

Ebû İbrahim el-Müntasır Buhara'ya dönerek muradına erdi. Buharalılar onun dönüşünü birbirlerine müjdeleyip sevince gark oldu. [S:355] Onun dönüş haberi İlik Han'a ulaştıncaya her birisi bir kabileden olan bir bölük Türk birliği oluşturdu. Asker sayısı ve mühimmat bolluğu konusunda sebatkâr ve kararlı oldu. Bu durumu gören Arslan Bâlu, Müntasır için geri döndü. O sırada aldığı tedbirler nehrin karşındaki Emel-i Şat şeridine geçmesini gerektiriyordu. Ona karşı gelip tepesine dikildi. Askerleriyle kuşattığı çemberi daralttı. Kurtuluşu Ebiverd yoluna doğru yürümekte

buldu. Bu bölgeyi aldı. Oradan Nişabûr'a varmayı kastederek yola çıktı. Orada bulunan ordunun kumandanı Ebû Muzaffer Nasr b. Nâsiriddîn Sebûk Tegin ile vuruşmak istedi. Nişabûr girişine dört fersah uzaklıkta bulunan Bağûhak ve Yuşca isimli iki köyün arasında iki ordu karşılaştı. Gün üç yüz doksan bir yılı, rebiyül evvel ayının son iki gecesinin çarşamba günüydü. (29-30.03.391 h.). [S:356] Aralarında çetin bir savaş meydana geldi. Alacakaranlıkta şafak sökerken, kaplama ve omuzlar arasında (azatlı kölelerin birbirlerinin sırtına basarak kaçacağı bir hengâmda) savaş rüzgârları esti. Önemli yol ayrımlarına vurup (stratejik noktaları) ele geçirdiler. Kasap aşçılar savaş seferinden dönüp oraya ziyaret için gelenlere ikram edilmek üzere, eskiden kalan etleri kesip güveçte hazırladı. Diğer bir ifadeyle aşçılar ordunun önde gelen komutanlarına ikram edilmek üzere et yemeği hazırladılar ve âram yaptılar.

Harbin çetin yüzü arkadaşlarını kısıp alıp iyice sıkıştırınca, içmek üzere aldıkları kadehleri ellerinden atıp bıraktılar. Ebû İbrahim'in bölükleri, ordu kumandanı Ebû Muzaffer'in müfrezeleri üzerine yoğunlaştı. Tedbir alma durumu onları, takviye birliklerden yardım gelmesini beklemek üzere Herat kenarına doğru meyletmeye sevk etti. Gelmesini ümit ettikleri medetin yolunu gözlemeye başladılar. Ertesi sabah Allah'ın yaptığını (yazdığı kaderi) beklemeye koyuldular. Gecenin kuyrukları arasında (alaca karanlıkta) atların (süvarilerin) ortaya çıkışını dört gözle beklediler. Onların bekleyişleri Bozcan¹⁹⁹ sınırları arasında bol yelesi boz atlar görününceye kadar devam etti. Onlara ayrı ayrı bölüklerden birçok asker katıldı. Çok büyük bir topluluk oldular. Her yeri kaplayan büyük bir insan kalabalığı meydana geldi.

[S:357] Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-mille Sultan'a bu topluluk haberi ulaştı. Sultan bu haberi alır almaz hiç vakit kaybetmeden hazırlık yapmaya başladı. Bakalım ne olacak deyip gece ve gündüzün geçmesini beklemedi. Düşmana darbe vurmak üzere yola çıktı. (Kumun yer değiştirmesi gibi ordunun sağ kanadındaki süvarilerle soldakilerin yerlerini aktardı. Aynı şekilde orduya lojistik destek veren katır sürülerini ve deve katarlarını devşirip çarçabuk hazırladı.) Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi yeryüzünü kaplayıp kuşattı. Su kaynaklarından su içmek için gelen bir hayvanı avlar gibi düşmana saldırmayı planladı. Düşmana, havada uçan bir serçenin tepesine üşüşen bir şahin gibi saldırmak istedi. Hasmına akrep gibi saldırıp

¹⁹⁹ Bozcan; Nişabur ile Herat arasında bir kasabadır. Bu noktadan Nişabur'a dört molalık, Herat'a ise altı molalık mesafe vardır.

yaralayacaktı. Bu hazırlıkları duyan Müntasır adamlarını toplayıp İsfereyîn'e²⁰⁰ inmek üzere yöneldi. O bölgede yaşayan halkın mallarını toplamak üzere çiftliklere ve köylere adamlarını (vergi/haraç memurlarını) gönderdi. Utanma duygusunu bir kenara bırakıp mal toplam hırsına kapıldı. Şemsü'l-Me'âlî Kâbus b. Veşimgir'e yetişmek istemesi onu rahatsız etti. Kendisine yardım edeceği ve ona fayda vereceği umudunu taşıyarak yine de ondan yardım istedi. Veşimgir onun tüm dileklerini yerine getirdi. Gideceği yolun taşlarını döşedi. Rahat hareket edebilmesi için ona zemin hazırladı. Razi olana dek ona vermeye devam etti. Onunla yapacağı bir anlaşmanın karşılığı olarak, ona verilmek üzere taşınmasını emrettiği şeyler arasında; sefer malzemeleriyle yüklü, tam donanımlı on tane hayvan (katır veya deve), otuz yük dolusu gümüş, ayrıca üzerinde çok değerli nadir parçaları, yaygı döşekleri, kuş tüyü yastıkları, konforlu yatakları taşıyan elli adet deve vardı. [S:358] Bunları Taberistan kalelerinden topladı. Cürcân hazinelerin (vergi veren beldeler)deki diğer toplu gruplardan elde etti. Bütün bunlara ayrıca bir milyon dirhem ve üç yüz bin dinar ekledi. Bunun yanı sıra Tister'den gelen yüz elli bohça saf ipekli kumaş, atlas elbise, bronz güneşlikler, lüks hülleler, yünden ve pirinç türevinden dokunmuş çeşitli elbiseler, Tayika bölgesinden ve Mısır diyarından gelen farklı model ve tarzda diğer elbiseleri de ekledi. [S:359]Özel ihtiyaçlarını karşılasınlar diye yardım olarak, askerleri için yirmiliklerin verilmesini emretti. Rey'i kastederek Müntasır'a bir işaretle (teklifte) bulundu. Müntasır bu teklife sıcak bakmayıp gönülsüz davrandı. Oysaki onun yaptığı teklif Rey'i almak için yönelen kişilerin heveslerini kursaklarında bırakacaktı. Böylelikle yöre halkının güvenini kazanacaktı. Rey elden gitmesin diye orayı destekleyip savunanlar arasındaki fitne ve nefret ateşi de sönecekti. Cîl halkı, Deylem milleti, Kürt boyları ve Araplardan meydana gelen ordunun komutasını Dara ve Manuçher isimli iki oğluna vermesini teklif etti. Bu vilayetin kurtulduğunu göstermek için, Horasan'ı geri döndürme yeterince niyetli olduğunu göstermek için böyle bir askerî adım atmasını teklif etti. Müntasır bu işareti (teklifi) kabul etti. Sefere çıkmadan önce istihareye yattı. Rey şehrinin girişinde çadır kuruncaya kadar ordusuyla yürümeye devam etti. Rey halkı onun gelişini şehre kötülük yapmak için gelen, üzerlerine karabasan gibi üşüşen bir Ümmü Rubeyk cadısı gibi gördü.

²⁰⁰ İsfereyîn veya İsfereyîn; Cürcân yolunun yarısında bulunan Nişabur ilçelerinden biridir.

Rey şehri ciğer parelerini kustu. Müntasır önünde deve gibi diz çöktüler. Ancak o devletin kefilleri Arslan Bâlu, Ebû'l-Kâsım b. Simcûr ve o ikisi dışındaki Müntesır'ın dostlarından bazılarına karşı entrika çevirdiler. Müntesır'ın (atının) dizgini önünde övülerek bir şekilde hoş görünmek ama içten içe hile kurmak için gizlice taşısınlar diye onlara mal verdiler. Onları mala tevessül ederek kandırdılar. Düşüncelerinde tamahkâr oldular. Müntesır'a senin gibilerin kıymeti Sâmân ailesinden doğu kralı olmaktır diyerek öğütlediler. Nitekim onların kıymetleri çok büyük ve kaderleri güzeldir. Onlar büyük riskler alarak nefis bir konuma geldiler. Seninle akraba olduğunu iddia eden toplulukların düşmanlıklarından korumak için önlem alman gerekir. Onlar sana dost görünüyorlar. Heybetinden çekinip sana itaat ediyorlar.[S:360]Sana güvenerek etrafındaki insanları çimdikleyip onlara ateş açıyorlar. Oysaki senin elinde uyuyan yılanı kaşıyıp uyandırmamak gerekir. Riske göre önlem alman gerekir. Yükün kıymetine oranla sıkıntı çıkması ilahi bir kanundur. Önlem almaktan aciz kalırsan cezaya çarpılırsın. Buna benzer fikirlerle Müntasır'ın etrafını kuşatıp onu fikrinden vazgeçirdiler. Arkasındakilerden (Rey'den) ziyade Horasan'a sahip olmayı ona süslü gösterip aklını çeldiler. Sonuç olarak Damağan'a doğru gitmek üzere Rey şehrinin kapısından ayrıldı. Şemsü'l-Meâlî'nin iki oğlu Cürcân'a geri dönerek onu yalnız bıraktılar. Böylece aldıkları bir tedbirle yıldızı (her şeyi kasıp kavuran alev topunu şimdilik) hapsettiler. Ancak kaderde ne varsa onun düğümleri çözüldü (başta geldi). Zira Yüce Allah şöyle buyurur: *“Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur.”* (Ra'd, 13/11) Müntasır orayı bırakarak Nişabûr'a doğru uzandı. Orada ordu kumandanı Ebû'l-Muzaffer vardı. Daha önce meydana gelmiş bir şey gibi ayağın kaymasından dolayı ona acıdı. Bu sebeple Buzcân'a çekilerek önlem aldı. Üç yüz doksan bir 391 yılının Şevval ayında Müntasır Nişabur'a girdi. Adamlarını mal vergilerini toplamak üzere gönderdi. Adamları vesilesiyle elde ettiği zafere karşılık bu malları talep etti. Ordu kumandanı Sultan Yemînü'd-Devle ve Eminü'l-Mille ondan yardım istedi. Çoğunluğu Türk babayığitlerden ve Hintli akıncılardan meydana gelenlerden başlamak üzere, büyük perdedar Tuntaş'a bir ferman yazarak onu Herat valiliğine atadı. Seferberlik taraftarı olanlar harp ateşinde, cenk içinde yardım dileyince geri çekilip Nişabûr'a geri döndü. Müntesır onları Arslan Bâlû, Ebû Nasr b. Mahmûd ve Ebül-Kâsım b. Simcûr ile

karşılıyıp kabul etti. Savaşmak üzere buluştular. Yapılan bu harpte bilinen taraflar ve meşhur yüzler parçalandı. Yağmur gibi yağın oklar ve mızraklar hedefine saplandı. İşte o vakit gizli yıldızlar açıkta üryan kaldı.²⁰¹ Sonra bu hezimet Sâ mânîler içinde dağılıp yayıldı. Ürkek bir şekilde arkalarını dönüp kaçarak dağıldılar. Nitekim Yüce Allah “*Allah’ın emri, kesinleşmiş bir hükümdür*” (**Ahzap, 33/38**) buyurur. Kaderde hezimet varsa, bundan kaçış yoktur. Ordu kumandanı Ebû’l-Muzaffer Nasr b. Nâsıreddîn Sebûk Tegin Nişabur’a girdi. Bezenip kocasına sunulan bir kadın gibi burası süslenerek ona takdim edildi. Diğer yıldızların (rütbeli askerlerin kadın görünce) sersemlemesi gibi onun için bir serpmeye (eğlence) düzenlendi. Böylelikle havada uçuşan karlar sakinleşti.[S:361] Müntasır Ebiverd bölgesine gitmek üzere bineğine bindi. Cürcân’a varıncaya kadar isteğinin izini takip etmeye devam etti. Şemsü’l-Meâlî Kâbus b. Veşimgir onun geliş haberini duyunca, onun önüne Kürt gruplardan iki bin civarında asker attı (dikti). Bu askerler onu buradan ayrılmaya zorladılar. Kurnazlık talebinden ümit kesmek zorunda bıraktılar. Etkisiz hale gelince izi üzerine geldiği yere geri dönmeyi düşündü. Rey şehrini Reyliilerin reyine bıraktı. Müntasır, Arslan Bâlu’yu kısıkanıyordu. Ona beslediği kin kendini onun üzerine doğru çekiyordu. Onun iki eli arasındaki isteklerde (eli altındaki mülkünde) adaletsiz yapmasını (ve kendisi de bunu düzeltmek için yönetime koymayı) istiyordu. Rey şehri konusunda onunla tartışmak ve konuşan her ağzın kendisine dönüp bakmasını istiyordu. Ona karşı beslediği hasedinden dolayı, ordu kumandanı Ebû’l-Muzaffer’in Ebû’l-Kâsım b. Simcûr karşısında hezimete uğradığı o savaşta kendisini yüzüstü bırakıp gitmekle suçladı. Bu ithamını önceki taleplerinin üzerine ekledi. Böylelikle onun yanında bir ayrıcalık kazanmak, onun bölgesinde bulunan (direktiflerine göre kurulan) ortaklık konusunda diğerlerine karşı kendisini tercih etmesini istedi. Kendini yiyip bitiren keder ve tasa suyu, onun kanını akıtarak ondan öç almaya sevk etti. Böylece içindeki haset fırtınalarını dindirecekti. Çektiği acıyı kan dökerek iyileştirmek istedi. İslâm’ın öğretilerini unutarak haksız yere ona saldırıp kanını döktü (öldürdü). Böylece içindeki onulmaz hastalığı (kendi aklınca) tedavi edip kendini iyileştirdi. Asker kurmayları onun bu yaptığı şeyi (işlediği cinayeti) inkâr etmek üzere toplandı (bu konuda kendi aralarında anlaşılıp ağız birliği yaptılar). Daha sonra sorgulanma vakitleri gelince, kılıcın yanlışlıkla zarar verdiğini, bunda bir kasıt

²⁰¹ İsimsiz kahraman askerlerin yapabileceği bir şey kalmadı, anlamında.

olmadığı yönde ifade vereceklerdi ama iş işten geçmiş ölen zaten ölmüş olacaktı. Özür dileseler bile artık bir anlamı kalmayacaktı.

[S:362] Ebû'l-Kâsım Ali b. Muhammed es-Simcûrî, özür dileme ve bahane uydurma diliyle Müntasır'ı savunmaya başladı. Böylece içlerindeki intikam ateşini söndürmek, heyecanlarını dindirmek, endişelerini gidermek ve çıkması muhtemel kaosu engellemek istedi. Bilinen o meşhur halkın liderini ortaya çıkarmak için Serahsi beldesi hakkında plan kurup kendi aralarında anlaştılar. Onun babası fakih bir adamdı. Çünkü o (Muhammed es-Simcûrî) Müntasır'a destek vermek ve onun yardımına koşmayı arzu ediyordu. Onun hazırlıklarını ve teçhizatlarını tercih ediyordu. Hedeflerine varıncaya kadar Ebiverd yolundaki mesafeyi kat ettiler. Oradaki liderin onlara neye izin verdiğini sorup izin aldıktan sonra malları alıp getirdiler.

Ordu kumandanı onların kendi aralarında asılsız boş bir lokma üzerinde birleştiklerini öğrenince Nişabûr'dan bir bölük askerle onlara doğru yola çıktı. Kavuşmak istedikleri arzularından vazgeçirmek, umut kreşlerinde onları rahatsız etmek (ümitlerini kırmak) ve bu bölgeden sürüp kovmak için, silahlı çekirge yumurtası kolonisi gibi yola çıktı. Serahs şehri yakınlarına varıncaya kadar nizami olmayan bir bölük olarak çok gizli bir şekilde geceleyin yürümeye devam etti. Gizlendikleri yerden çıkıp büyük bir heybetle Müntasır'ın karşısına dikildiler. Böyle bir güç karşısında afallayan Müntasır kendini toparlamak için onların karşısına otağını kurdu. Savaş moduna geçip onunla karşılaşmak hazırlık yaptı. [S:363]İçine kesik kulakların atıldığı ölüm kazanları yavaş yavaş kaynamaya başladı. Kulaklar ölümden başka bir ses duymaz oldu. Demirle demir vurulup kulaklar çınlatıldı. Hasını şah damarından kesmek için göğüs göğüse vuruşmaya hazırlandılar. Her bir bölük elde edebileceği bütün imkânlarını kullandı. Düşmana yaklaşma ve çatışma konumunda yapılabilecek her şeyi düşünüp son hazırlıklarını yaptılar.[S:364]Hasını vurup yaralamak ve kendi boyun iplerini müdafaa edip canlarını korumak için hazırlık yaptılar. İsmimiz duyulsun ve namımız yürüsün dediler. İsmimiz, bu savaş bittikten sonraki zaman dilimlerinde kötü bir sıfatla anılmasın diye tüm önlemlerini aldılar. Ancak Allah'ın çizdiği kader ve uygulamaya koyduğu kazâ daha baskın çıktı. Çünkü O'nun emri mutlaka yerine gelir. Değişiklik içinde başka değişiklikler yapma konusundan hüküm O'nun'dur. Nitekim O, mevcut durumları değiştirir. Mal ve

mülkleri insanlar arasında döndürdüğü gibi sulta ve otoriteyi bir validen başka bir valiye taşır. (Nitekim dünya Sultan Süleyman'a bile kalmamıştır.)

Ordu kumandanı Ebu Nasr el-Muzaffer için katılıma razı olma rüzgârları esti (mevcut durumu kabullenmeye başladı). Asık suratlı yüzlerin hezimetine uğrayıp Muntasır'ın taburunu parçaladı. Nefret dolu bakışların dişleri arasında yaralandı. Ebû'l-Kâsım Ali b. Muhammed b. Simcûr'la birlikte bazı Araplar, kement kolyesi hakkında görüşmek üzere ona gelene kadar, ordu kumandanı herhangi bir yere katılmadı. Harekete geçmeden son ramaka (âna) kadar bekledi. Sonunda Perdedar Tuntaş'a (veya Betontaş'a) katıldı. Müntasır onu kaş ile göz arasında kamçı olarak görüyordu.²⁰² Çoğu esirlerin halatları o askerin elinde toplandı. (Onun sayesinde birçok esir yakalama tuzakları kuruldu.)[S:365]Bağlanmış kelepçe ve bukağılarla Gazne'ye taşındılar. Müntasır güzergâhtan sapma dışında başka bir çıkış yolu göremez hale gelmeye mecbur kalarak yürümeye devam etti. Bu durumda nasıl bir risk alacağını anlayamadı. Kölemen ile efendisi birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde suç işleyerek kendini tehlikenin kucağına attı. [Bu olan üç yüz doksan iki (392) yılı, dokuz Rebiyülahir ayı Çarşamba günü idi.] Ordu sahibi Ebû'l-Muzaffer seferden geri döndü. Allah onun kıymet ve değerini yüceltti. Ona zafer nasip etti. İnsanlar arasında onun adını havada uçurdu.²⁰³ Ebu Mansur Abdülmelik b. Muhammed es-Sa'lebî kendisi için bana bir şiir okudu. Bu şiirde ona bahşedilen müthiş zaferden bahsetti. Bu muhteşem fetih hakkında daha önce çok az şey biliniyordu. Bu şiirle birlikte onun haberi meşhur oldu:

Zamanın en güzeli hakkında günler tecelli etti
Musibet ve kötülük ehli halloldu
Kötülüğün kaçıışı yakın oldu
Zamanın sahibi kahrıyla onlara hükmetti
Yakın bir fetihle Allah'ın yardımını geldi
Efendimiz Nasr'a galip olan meliğe
Ayın zamanın güneşin ve âdemoğlunun yardımını
Onların yüceleri emire yakın daha yakın oldu
Yüce bir süs yarımın fethi senledir
Dünyanın ortası ve zamanın faydası senledir
Allah yardım ve yücelikten başkasına ona menetti

²⁰²Aba altından sopa göstermek anlamında.

²⁰³Nam yürütmek anlamında.

Ayın altını veya ayın üstünü de
O da yönettiği o yeryüzünü
Tıpkı hayırlı bir felek gibi
Bahşetti ona meliklerden önce güzellikle
Altın saçtı damla damla güneşe
Dillerden çıkanın nidasının yayılışı zikredildiğinde
Korun mazgalda tutuştuğu gibi tutuştu
Orta yaşlılar zeka ve görüş ile gençleşti
Suyu getirenin fazlıyla mallar bollaştı
Hesap edilemeyecek kadar bir himmet oldu
Zenginliğin hesabını bilmek mümkün değildir
Müslümanların bu hoş durumu
Allah'ın sultana yardımını ve kefilliği iledir
Bu güç düşmanı terketti
Esir asker ve katledilenler bölük bölüktü
O bol olan şeyler içinde adımlar attım
Sevinç ve güzellikle zamanına yüzüne doğru ilerledim
Hayat onun lütfuyla yeldir
Yeryüzü de hoş kokulu bir elbise haline getirilmiştir
Toprak da nefis bir amberdir
Böyle hoş şeyler senledir
Bulut senin rahatını hikaye eder
Şarap ve hoş kokulu misk misali
Nasip olunan şeylerin olgunluğu ve kazanılmasında
Ömrün uzunluğunda ve şan ve şeref içinde

Nişabur'un meşhur şairlerinden Ebu Sa'îd Abdurrahman b. Muhammed b.
Düst kendisi için bana şöyle bir şiir okudu:

Cesarete olma şerefir
Vefada olma cömertliktir yardımda olma da devlettir
Yerinde olan bir şey varsa Buhtunnasr'tandır
Gurur gününde Buhtunnasr'ı işit

Onda keseriz sözleri ve nefreti

Ondan savunuruz tasayı ve yardımı

[S:367]Müntasır hızlı bir şekilde hareket ederek cengâver gazi Türkler'in buldukları yere doğru gidip insanlardan uzaklaşıp inzivaya çekilmek istedi. Bu akıncı Türkler'in Sâmânî devletine karşı biraz meyli ve ilgisi vardı. Ancak Müntasır'ın başarısızlığı onları hayal kırıklığına uğrattı. Bu sebeple onu kınamaya başladılar. Diğer taraftan hamiyet duygusu (yurdunun, yakınlarının şerefini koruma gayreti), içine düştüğü bu durum ve zilletten dolayı ona kızmaya ve lanet etmeye sevk etti. Bu arada Sâmân devletinin geçmiş şanlı ve şerefli günlerini hatırlayıp yâd ettiler. Bu eski evin (hanedanın) bereketli günlerine daha önce tanık olmuşlardı. Herkesi kuşan büyük cömertliğine şahit olmuşlardı. Müntasır onlarla birlikte yükselip İlik Han'a yetişinceye kadar yürümeye devam etti. O zamanlar tarih, üç yüz doksan üç yılı 393, Şevval ayını gösteriyordu. İlik Han, Türk ordusu içinde bulunan Müntasır'a karşı zafer elde etmek için yavaşça yürümeye başlayınca, Semerkant sınırlarına gelip çökene kadar, ateşten ödünç isteyerek intikam talebinde bulundu (intikam ateşiyle yanıp tutuştu). Gelişini haber vererek akıncıları sakındırıp korkuttu. Geceleyin baskın yapma için aralarında komplo kurdular. Ona doğru koşup yardım etmek için anlaştılar. Gecenin zifiri karanlığında at sürdüler. O kadar çok süvarisi vardı ki, atların ayakları tüm yeryüzünü kapladı; neredeyse toprak nefes alıp verecek bir yer bulamadı.²⁰⁴ Semadaki yıldızlar aşırı kalabalıktan dolayı yerde yürüyen tugayları ve onların rütbelerini, ta ki yere düşüp tüm siyahlıklarını yağmayıncaya kadar görüp hissedemedi. Gökten alev topu gibi inen şövalyeler onun birtakım kumandanlarını yakaladılar. Ezici bir güçle saldırıp zafere erdikten sonra elde ettikleri büyük ganimetlerle vatanlarına geri döndüler. Fidyeye alma arzusuyla esirleri ele geçirip Müntasır'dan intikam aldılar. Daha sonra Müntasır'a onların İlik Han taraftarları hakkında kendi aralarına çekişip tartıştıkları haberi geldi. [S:368]Ona yaklaşmak (ve gözüne girmek) amacıyla esirleri serbest bıraktılar. Ancak onların yaptığı bu işten (hareketten) dolayı çok şüphelendi. Yeryüzü istikrara kavuşmadı. Gözüne sürme çekip de rahatça güzellik uykusuna yatamadı. Ona yakın kabile boylarından yedi yüz civarında hafif veya ağır silahlı binici adam (süvari) seçti. Nehrin geçiş yolları üzerinde çepeçevre dönüp tavaf etti. Çünkü nehir aşırı soğuktan

²⁰⁴ İğne atılsa yere düşmeyecek anlamında.

dolayı tamamen donmuştu. Nehrin diğer yakasına geçmek istediler. Ancak geçiş yolu yoktu. Atların nalları buzda kaymadan geçiş mümkün olsun diye Ceyhun nehrinin üzerine pirinç Samânı serpip yayarak kendilerine bir nevi Samânyolu yaptılar. Bu yolu takip edip isteklerinin peşinden gittiler. Geçit tehlikesi onları Müntasır'a ulaşmalarını engelledi. O kendi yerine varıp tamamen yerleşince, Sultan Yeminü'd-Devle ve Emînü'l-Mille'ye bir elçi gönderdi.[S:369] Elçiyle gönderdiği mektupta selefinin (kendinden önceki liderlerin ve halkların) üzerindeki haklarını hatırlattı. İşler birbiri üstüne yığıldı ve iyice kızıştı. O kadar çoğaldı ki hangisinden başlayacağını bilemez oldu. Kendisine karşı duyulan düşmanlık duyguları artıkça arttı. Oysaki o, kendisine itaat edilmesini istiyordu. İşlerini buna göre tertip ediyor, hevâ ve hevesine bağlı olarak hareket ediyordu. Himayesini, şefkat ve yardımını kesme karar kararı alıp ilan etti. Onun yardımına, malına ve adamlarına ihtiyaç vardı. Gemi ve sal ile karşıya geçerken Türk cefasından çekinerek Emel-i Şat bölgesinden Merv'in karanlıklarına doğru uzandı. (Müntasır,) Hâherzâde²⁰⁵ lakabıyla bilinen Ebu Ca'fer'e elçi gönderdi. Bu adam Sâmânî devleti zamanında avam tabaka cümlesinden yüksek değere sahip bir adamdı. Elindeki para ve silah kapasitesinden dolayı destek ve ayrıcalığa sahiptir. Gönderilen elçi (gönlü) özgür olmayan bir şekilde geri çevrildi. Elçiye verilen cevap insanlık hükmü için gönle huzur verip memnun edecek bir şekilde değildi. (Müntasır, elçinin getirdiği bu cevaba) razı olmadı, dahası onunla savaşmak için yola çıktı. Boş yere kendini rencide etmesine karşın askerî bir karşılık vermek istedi. Müntasır'ın arkadaşları ona saldırıp birliğini iyice dağıttı. 394 yılının ilk aylarında Müntasır, Ebiverd'e ve hatta daha ilerisine kadar mesafeyi kat etti. Böylelikle Sultan, ona gönderdiği elçiye iyi davranılıp ikram edilmesi gerektiğini gösterdi. Oysaki daha önce elçinin istekleri araştırılmalıydı. İhtiyaç olarak gösterdiği mallar zorla da olsa karşılanmalıydı. İbn Hâherzâde, Müntasır'a hitaben ona hizmet edeceğini söyledi. Bu sözleriyle onun memnuniyetini kastetti. Müntasır'ın muradından ayrılmayı terk etti ve içinde bulunduğu bu durum ona itaat etmeye zorladı.[S:370] Ona muhalefet ettiği için özür diledi. Ona karşı yapmış olduğu pıntılık ayıbı halk arasında yayılınca, cimriliğin yanaklarını yarıp havaya uçurdu.²⁰⁶ Ebu Nasr Nasr b. Mahmud el-Hacib, Müntasır'ın sancağının geldiğini duyunca, onu kendi arkadaşına tercih etti. Arkadaşından ayrılıp onun yanında yer aldı. Ona itaat ettiğini göstermek için Nişabur'da onun adına hutbe

²⁰⁵ Farsça kız kardeşin oğlu anlamında.

²⁰⁶ Cimriliği bırakmak anlamında.

okuttu. Böylece onun zaferinden nemalanmak, çabasından ve kapasitesinden faydalanmak istedi. Nişâbûr halkı Ebu Nasr'ın ihtilaf sancağını takip ettiğini hissedince, başlarına gelmesi muhtemel kötü akıbetten dolayı kendilerine acıdılar (istemeler bile onun suyuna gittiler). Onun taraftarı ve destekçisi olarak suçlanmaktan korktular. Onun işlediği suçlarda ortaklık yaptıkları (suç ortağı oldukları) iddiasıyla karşılaşmak istemediler. Harezmşah'a bir mektup yazıp ondan medet umdular. Böylece onun yaptığı kötülüğün yok edilmesi ve bu şahsın verdiği emrin yeterli olduğunu göstermek için, Ebû'l-Fadl el-Hâcib, (hatasını telafi etmek için) o yüksek kapının (devletin) önde gelenlerinden birini ayağa kaldırdı (görevlendirdi). Ebu Nasr b. Mahmud el-Hâcib, Müntasır'a meyletti. Düşmana ve meydana gelecek herhangi bir olaya karşı hazırlanma konusunda onun iş birliği yaptı. Sayısız pek çok mühimmat tedarik etti. Ustuva çiftliğinden Habuşan'a²⁰⁷ çıktı. Ebû'l-Fadl, Harezmşah (Harezmşah)'ın adamlarına karşı ayağa kalkıp harekete geçti. **[S:371]** Dantel gibi örülmüş parlak yıldızların görüşüyle (gündüz aydınlığında veya ay ışığında) savaş yapmak ve zifiri karanlıkta harekâta ara vermek üzere onlarla anlaştı. Çünkü karanlık bir ortamda vuran neye vurduğunu (katil kimi öldürdüğünü) bilmiyor ve binici neye bindiğini göremiyordu. Süvarilerle piyade birlikler ve zırhlılarla okçu birlikler birbirine karıştı. Alaca karanlıktan gün kızarıncaya kadar harp meydanında vuruştular. [Doğrudan ve dolaylı yoldan düşmanda hançer yarası açmaya çalıştılar. Okçunun attığı okun tüyü dümdüz olup hedefini vurmak için planlı atış yaptılar.] Fazla zaman geçmeden işler yoluna girdi. (Öngörüldüğü gibi savaş fazla uzun sürmedi neticesi hemen belli oldu.) Birbiriyle savaşıyan her iki gruba ait askeri birlikler, gece üzerindeki karanlığı atıp sabah olmadan önce ayrıldılar. Bölükler parçalanıp dağıldı. Yıldız, batı üzerindeki süslü kuşağını ve yazmasını ortadan kaldırıp yok etti. Hiç kimse kendi bahçesine karanlık elin ne yaptığını hissedemedi. Kendi kalkanına ve zırhına o devasa ordunun ne yaptığını anlayamadı. Günün ilk ışınları ortalığı aydınlatmaya başlayınca İbn Mahmud'un öldürüldüğü ve onun hemen yanı başında İbn Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş'ın cansız bedeni yere serilmiş olarak görüldü. Geri kalan diğer birlikler önemli bölgeler ile çöller arasındaki kendi yurtlarına gidip dağıldılar. Müntasır, İran'ın kuzeydoğusundaki Kuzey Horasan Eyaleti'ne bağlı İsfarayen şehrinin halkıyla anlaştı. İsfarayenliler, karışıklık ve fitne çıkmasından korkarak Müntasır'a bir sıkıntı ve bela gelmesinden

²⁰⁷ Nişabur'un kasabalarından.

kaygılanıp onu korudular. Serahs şehrinin bazı sınırlarında son buluncaya kadar, yeri (bölgeyi) enine ve boyuna kesen arkadaşlarından bir zümrenin (bir avuç insanın) onun birliğine katılmasını övdüler. Filler de ona katılıp onun birliğini takip edene kadar orada bir müddet ikamet etti. Daha sonra Kutnân sahilinden nehrin diğer yakasına geçene kadar yürümeye devam etti. Buhara şehrinin subaşı (savaş zamanında güvenliği sağlamak, barışta ise vergi toplamakla görevli zabıta şefi) Müntasır'ın neyi talep ettiğini belirleyip anladı. Buharalılar onun sığınabileceği yüzleri (noktaları) kapattılar. Müntasır, sabitkademli adamların azimlerine bindi (sağlam iradeli adamların kararlılıklarına dayanıp onlara güvendi). Onlar (ayakta durmaya mecalleri olmasa bile) topuz ve süngülerine dayanarak ayakta durup birbirlerine destek olan kimselerdir. Kılıçlarını boyunlarındaki kına soktular. (Kılıç kınından da destek alıp yıkılmadılar.) Müntasır işini ciddiye aldı ve taviz vermeden hazırlığını yaptı. Bu sayede kellesini (şimdilik) kurtardı. Az kalsın kellesi uçuyordu. Soğd'dan²⁰⁸ Debûsiyye'ye²⁰⁹ gitti. Bu bölgede çalışan adamlardan (gerillalardan) ve askerî birliklerden yardım isteyerek gitti. [S:372] Müntasır, Buhara'dan çıkıp Nûr bucağına indi. Oradan ise büyük bir kuşatma, kökünden söküp çıkarıp alma, işi kökünden halletme düşünceleri arasında (orduyu) bölüklere ayırıp o bölgedeki askeri birliğin üzerine farklı kollardan koşarcasına hücumla geçti. Semerkant'ta gençler başkasını Alemdaroğlu²¹⁰ lakabıyla bilinen kumandan, üç bin adam desteği getirip ona yardım etti. Yöre halkının ileri gelenleri, iyilik ve hizmet olarak, ona üç yüz tane uşak vererek yaklaştılar. (Bu uşaklar) onun sayesinde başkasıyla karşılaştırılabilen bir saygınlığa ulaştılar. Saçıntılar (hizmet yolunda kendilerini yola saçıp paralamaları) onların bu işte ne kadar çok samimi olduklarına delalet eder. Oğuzlar ve cengâverler kararlı durup ona vefalı davrandılar. Bu sayede Müntasır'ın meşalesi yandı ve eski gücü ona geri döndü. İlik Han, cenk etme aşk ve şevkinin yeniden kızışıp alevlendiğini ve saldırı yapma gücünün arttığını duyunca, çula benzer bir nevi elbise giyen, Türk diyarlarından gelen dilâverlerle birlikte büyük bir orduyla ona doğru yürüyüp ilerledi. Semerkant sınırındaki Bûrnemaz²¹¹ köyünde bu iki ordu arasında çatışma çıktı (büyük bir savaş yapıldı). [S:373] İlik Han ile Müntasır arasında çıkan bu savaş, bütün oklar atılıp tamamen bitinceye kadar, uzun süngü ve mızraklar kırılıp parçalanıncaya kadar tüm şiddetiyle devam etti. Hân, hanedanda duramadı,

²⁰⁸ Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasındaki bir şehir.

²⁰⁹ Buhara beldelerinden.

²¹⁰ Veya Sancaktaroğlu.

²¹¹ Veya Bûzebnad.

onu destekleyen kavimler ondan ayrıлып dağıldı. Oğuzlar, savaşta kendi elleri esir ve ganimetlerle lebalep iyice doluncaya kadar mücadele etmeye devam ettiler. Dilaverler savaş arzu ve isteklerini takip ettiler. Geride kalan ganimetleri yağmaladılar. Bu savaş 394 yılının Şaban ayında meydana gelmiştir. (İlik) Hân, kaybedilen Türk topraklarını yeniden kazanıp geri aldı. Onun bu zaferi etrafta ilan edilince dağılan birlikler yeniden toparlandı ve orduya katıldı. Daha sonra düşmandan intikam almak için tekrar saldırdı. İlik Hân, çıkardığı yangın kıvılcıklarını Müntasır üzerine gönderip yaydı. Onun bu saldırısı diğer kabileler arasında uygun bir harekât olarak kabul edildi. Oğuz cengâverler bu saldırılardan elde ettikleri ganimetlerle yurtlarına geri döndüler. Girdikleri her savaşta galip gelip ganimet toplamak onlar için adet haline geldi. Semerkant'ın doğusuna düşen ve Seyhun nehri bölgesinden sayılan Uşrusene'de²¹²Dîzek²¹³ köyü ile Hâviş²¹⁴ köyü arasındaki yerde yeniden savaş başladı. Maruf eman diledi. Göğüs göğüse kılıçla vuruşma esnasında kıvılcıkların yandığı bir anda Hasan²¹⁵ İbn Tâk, kendi yoldaşlarından beş bin adamla parlayıp ortaya çıktı.[S:374]Aldığı büyük darbelerden dolayı ah çeken yaralıların iniltileri çok şiddetlendi. Müntasır hezimete maruz kaldı. (İlik) Hân, onun askerine ve intikam kılıçlarına (timlerine) hâkim oldu. Ortalık kan revan oldu. O kadar çok kan aktı ki toprak kana doydular. O kadar çok ceset parçalandı ki akbabalar ete doydular. Müntasır, Ceyhun hattına doğru yürüdü. Sağlam gemi kıtlığından dolayı sandala binerek karşıya geçti. Geçitleri ve köprüleri boşaltılar. (İlik) Hân'ın saldırısından sakınarak Cüzcan topraklarından [medet manasında] Endehûz²¹⁶ bölgesine geçti. Orada güdülen hayvanların çiftliklere alınmasını ve hanedan mensupları arasında bölünüp paylaşılmasını emretti. Zağlûl köprüsüne (kaçarak) kadar kurtuluş (gemisine) bindi.

Onun bu haberi Sultan Yeminüd'devle ve Eminü'l-Mille'ye ulaşınca (Müntasır'ın içine düştüğü bu durum ona bildirilince), bu iş katlanarak aygır gibi büyük olmasın diye acele ederek hızlıca Belh'e indi. Onu Feriğun b. Mahmud kendine bağlı güçlerden kırk komutan ile birlikte takip etti. Müntasır'ın önde gelen güçlerini bu bölgeden kovmak ve fesat çıkarmasını engellemek için harekete geçti.

²¹² Veya Uşruş-ne.

²¹³ Veya Çizek.

²¹⁴ Veya Hâriş.

²¹⁵ Veya Muhsin.

²¹⁶ Belh ile Merv arasında bir şehir.

Müntasır onları aciz bıraktı. Kûhistan'tan Cünâbez'e²¹⁷ zorunlu olarak yürüdü. [S:375]Ufukların cepleri iliklenip kapandığı (kaçabilecek bir yer olmağı) zaman, kılıçlar(in gölgesi) onun üzerine düşüp meşhur olur. Kılıçlarla kuşatılan yere ise ölümler toplanır. Toğancık'taki ordu kumandanı, Serahs valisi Ebû'l-Muzaffer Nasr b. Nâsıreddîn ve Tûs valisi Arslan el-Câzib aheste adımlarla ona doğru yürüdüler. Muratlarına nail olmak için birbirlerini ortaya çıkmaya teşvik ettiler. Kâh koşarken kâh uzanırken devenin göğsünde kalan süt çekilip bitti. (Deve yürüme kapasitesini sonuna kadar gösterdi.) Cüment'te doğru giderken onları geçti. Oradan Bistam'a²¹⁸ yöneldi. Oraya vardığında, Şemsü'l-Meâlî Kâbus b. Veşmgir Şahincâniyye Kürt gruplardan iki bin civarında askerle onun önüne atıldı.[S:376]Bulunduğu yerde onu taciz edip Biyar'a²¹⁹ doğru sürüklediler. Bulunduğu noktadan inme telkini verip onu azarlayarak gerilemeye zorladılar. Gidiş yolları daralınca, yol kavşakları kuşatılınca Kurza Nesa'ya doğru yürümeye başladı. Burası virane bir yerdi. İçinde sakini bulunmayan bir eve, işleyeni olmayan bir toprağa geldiler. Bu toprak üzerine basılıp kalmaya karar verilecek bir yer değildi. İbn Serhak es-Sâmânî ona (Müntasır'a), bir mektup gönderip karşıladı. Bu mektupta İlik Han'a karşı ona yardım edeceğini bildirdi. Gizli bir şekilde geri dönme ve ona tuzak kurup tekrar savaşıma fikrini ona süslü gösterdi. Ansızın darbe yiyen İlik Han onunla uzlaşma ve anlaşma yapmak zorunda kalacağını söyledi. Bu durum ölümle yüzleşen hastanın huzursuz olmasına benziyordu. Sözünde vefalı olacağını umarak kendisine net bir cevap vermesini bekledi. Ancak bu durum, boğazı kesilen bir hayvanın son nefesini verip ruhun çıkmasını beklemeye benziyordu. (Müntasır) tehlikenin sırtına bindi (risk alıp kendini maceraya attı). Mefazatü'l-Emel²²⁰ isimli bölgedeki Hammâd kuyusuna varıncaya kadar yürümeye devam etti. Onun atı (süvariler) onu geçip kıyıya vardı. Bu vakit Ceyhun nehrinin donduğu bir zamana denk geldi. Maruz kaldıkları seferlerin verdiği meşakkatten ve istikrarsızlıktan kurtulmak için oradan ayrılmayı fırsat bildiler. Geceleyin uyumaksızın gündüzün başında (tan yeri ağarınca) oraya vardılar. İlik Han'ın iki perdedarı (kapıcı başı veya sadrazamı) olan Süleyman el-Hâcib ve Sâfi ile geçiş konusunda fikir alışverişi yaptılar. O ikisine doğru gidip

²¹⁷ Burası Kuhistan bölgesinde bir şehir olup buraya Cenâbaz veya Kenâbad yahut Yenâbad denir.

²¹⁸ Bistam; Nişâbur yolu üzerinde büyük bir belde olup Demâğan'dan sonra iki molalık mesafede bulunur. Bugün itibariyle İran'ın kuzey doğusunda, Tahran-Meşhed karayolu üzerindeki Şahrud vilayetine bağlı küçük bir kasabadır.

²¹⁹ Bistam ile Behik arasındaki küçük ve şirin bir şehir.

²²⁰Umutların kurtuluş yeri anlamında.

nehriin karşısına geçtiler. Ona, Sâ mânîlerin yakınlarda olduğunu haber verdiler. Henüz imtihan ve sıkıntılar bitmedi, onları helak etmeye devam ediyor. Olaylar onu ezip geçti. O (Müntasır) çok gizli ve hırslı bir şekilde hareket ediyor. Hedefine varmak için her fırsatı değerlendiriyor. Köpek dişlerden ve pençelerden ısırık yese de yoluna devam ediyor. Ebu İbrahim el-Müntasır, onlara hiçbir haber vermeden atlı birliklerle ansızın başlarına dikildi. Bir saat boyunca amansız bir şekilde saldırdı. Onları bozguna uğrattıp kaçmaya zorlayarak kovaladı. Bu esnada onun (İlik Han'ın) iki kardeşini yakalayıp gözaltına aldı.[S:377] Özellikle o ikisini bağlayıp müjdeledi. Bu esirler gece yolculuğu sonunda Özkent'e²²¹ aktarıldı. Müntasır, kurtuluş kaçışına göçebe Arapların yaşadığı bir obada biraz dinlemek için ara verdi. Bu kabilenin lideri Hülle İbn Behiç el-Arabî'nin misafiri oldu. Ancak ecel gelip onu orada buldu. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *“Hani karşılaştığınız zaman onları gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki Allah, olacak bir işi gerçekleştirsin. Bütün işler Allah'a döndürülür.”* (Enfal, 8/44)

Onların arasında Sultan Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-Mille tarafından bundar²²² olan halk arasında Mâhirev diye bilinen birisi vardı. Onlara, her gözleminde oturmalarını tavsiye etti. Gözlerini dört açıp ondan (Müntasır'dan) ayırmamalarını istedi. [S:378]Her çıkış ve giriş noktalarını tutmalarını istedi. Kuş uçurtmadan her şeyi kontrol altında tutun dedi. Ortalıkta el ayak çekilip gece karanlık elbisesini giyince (gecenin son dilimindeki zifiri karanlık olunca), Habeş ordusu yıldızların üzerine sunulunca²²³ o düzenbaz ve kumpasçılar Müntasır'a cahilce, aptalca, gaddarca, sadistçe ve haydutça saldırıp üzerine atladılar. Onları bu işe azmettiren liderlerine bağlı kalarak onun sözünü gözettiler. (Fakat diğer tarafta kendilerine misafir olarak gelen bir kimseye haince saldırdılar.) Müntasır'ı haksız yere öldürüp kanını döktüler. Yıllar önce yaşayan Ebu Temmâm (ö. 231/846) sanki bu olayı kastediyor gibi şöyle bir şiir söyler:

Genç oldu ve öldü hücum ve debdebe arasında
Diyorsun ki yardım makamı geçip gittiğinde
Kılıcıyla onun yeri ölene kadar ölmedi
Var olanı elde etmede kusurdun ve darbeden

²²¹ Burası doğu taraftaki şehirlerden biri olup İlik Han'ın başkentidir.

²²² Sorumlu veya başkan anlamında.

²²³ Araya giren bir bulut ay ışığı ve yıldız parıltılarını da söndürüp tamamen zifiri karanlık olunca.

Adamlarının ölüm halinde olduğu sabitlendi
Ayakaltından yığınlar dedi bunu
Düşmanlık ve hamd onun dokunmuş elbisesine dönüştü
Kader onun kefenlerinden başkasından elini çekmedi
Onun kalan elbiselerinden başka yatağı bile kalmadı
Gömüldü ve cesedi kabirden başkasını arzulamadı
Allah'ın selamı senin üzerine olsun ve benim de
Özgürlüğün şerefini hayatta başka bir şeyde görmedim

Daha sonra Müntasır'ın naaşı Rûzbarzem nahiyelerinden birine bağlı olan Mâyemurğ köyüne nakledildi. [S:379]Üç yüz doksan beş (395) yılının Rebiyülevvel ayında oraya defnedildi. Bu suikast haberi Sultan Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-Mille'ye ulaşınca, Mâhirev Bender'in derhal yakalanmasını emretti. İnkâr etme sıcaklığının ona tattırılmasını (işkence yapılarak sorgulanmasını) istedi. İbn Büheyç Arabî'nin emanı altındaki Müntasır'a suikast yapan özel time katılan isimlerin, ayrıca bu suikasta yardım ve yataklık eden diğer göçebe Arapların belirlenmesini ve cezalandırılmasını emretti. (Katiller en ağır cezayı da alsalar ölen geri dönmedi.) Böylece Sâ mân devleti hanedanının son kuru söndü ve kül olup rüzgâr uçurdu.²²⁴ Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: “*Fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgârın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir.*” (Kehf, 18/45)

²²⁴ Sâ mânî devleti tarih sahnesinden silindi.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Esere genel olarak baktığımız zaman; dil ve şekil bakımından, verdiği bilgilerin niteliği bakımından ve Ortaçağ Tarihi açısından olmak üzere üç temel konuda yorum yapabiliriz.

Öncelikle eserimizin dili son derece ağır bir Arapça ile yazılmıştır. Cümleler yer yer gereksiz zarflarla ve aynı anlamlara gelen kelimelerle desteklenmiştir. Bununla beraber genel olarak konunun bahsinden kopuk ve alıntı şiirlerle süslenmiştir. Şiirlerin tamamına yakını özgün değildir, değişik şiir kitaplarından alıntı yapılmıştır. Buradan müellifin çok fazla kitaba baktığını görmekteyiz. Verilen bilgilerin de bu şekilde alıntı yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bununla beraber olaylar genel olarak müellifin müşahedelerine dayanmaktadır. Buradan hareketle müellif Ortaçağ müellifleri gibi bir yol izlemiştir. Eserini dualarla ve sultana övgülerle başlatmış, eserin genel durumundan haber vermiştir. Daha sonra yaşanan olaylar aktarılarak konular şiirlerle süslenmiştir. Eserin son derece uzun olmasına dikkat edilmiştir. Bu bakımından eserin genel üslubu kısmen İbnü'l-Esir tarihçiliğine benzemektedir. Eserin gerçeklikle ve tarafsızlıkla alakası oldukça yerindedir. Çünkü zaman zaman entrikalara da değinmiştir. Olayların anlatımında şiirlerde olduğu gibi mecazi anlatımlar daha sınırlıdır. Dolayısıyla şiirler konuların bütünlüğünü ve olayların tarafsızlığını gölgelemez. Metinde verilen bilgiler doyurucu olmakla beraber zaman zaman benzer tipte cümleler kullanılmıştır. Bunlara rağmen eserin süslü dili tarihçiler tarafından önemli bir tenkide uğramamıştır. Bunun nedeni; metnin içeriğinde süslü ifadelerin gerçekte nükteli anlamlara sahip olması ve dilin inceliklerinin yerinde ifadelerle kullanılmasıdır. Yer yer kullanılan abartılı anlatımlar bu bakımdan ön plana çıkmamıştır. Bu bakımdan müellifin gayreti acemilikten uzak olup vermeye çalıştığı anlam takdire değerdir. Dolayısıyla kullandığı Ortaçağ tarihçilerinin yöntemi ve üslubu makul karşılanabilir. Müellifin bu farklı yöntemde bir yol izlemesi, hiç kuşkusuz devlet kadrolarında kâtiplik yapması ve bu konuda son derece hünerli ve tecrübeli olmasıdır. Kendisini keşfeden Gazneli Mahmud tarafından bizzat göreve getirilmiştir. Müellifin devletin üst kadrolarında görev alması ve birçok olaya yakın bir pozisyonda bulunması güvenilirlik açısından tatmin edicidir. Eser telif edildikten sonra, Ebü'l-Hasan el-Begavî'nin entrikası sonucu Nişabur'da ilimle meşgul olmuştur. Nişabur'a geçtikten sonraki 14 senesi tam olarak açık değilse de eser telif etmekle meşgul olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca

müellif Nişabur'a geçtikten sonra herhangi bir siyasi faaliyet içerisine girdiğini gösteren bir delile rastlanmamıştır. Müellif 1036'da da vefat etmiştir.

Müellifin verdiği bilgiler bakımından şunları söyleyebiliriz: Eserin mukaddime kısmı Allah'a hamd-ü senalar ve Hz. Peygambere övgülerle başlamakta ve ifadeler ayetlerle desteklenmektedir: *“Allah, yarattığı şeylerin içinden çıkarıp seçtiklerini (insanları yarattığı) âlemini imar etmesi için (yeryüzünde) kendine halife yaptı. Bu insanların arasından bazılarını (peygamberleri) seçip onlara ilham verdi. Onlara emirlerini ve hükümlerini öğretti. Onları (Hz. Âdem'i) meleklerinden daha bilgili yaptı. Nitekim melekler şöyle demişti: “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökcek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişlerdi. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti.”(Bakara, 2/30)*²²⁵ *“Yarattıklarından dilediğini yeryüzünde kendi yerine halife yapmaya devam etti”*²²⁶ Verilen bu bilgilerde açıkça görüldüğü gibi “halife” meselesinden bahsedilmekte ve sultanlık hakkı dini bir kaynağa dayandırılmaktadır. Dolayısıyla Hindistan'a düzenlenen İslâmi akınlara bir meşruluk kazandırılmak istenmektedir. Bilindiği gibi Hindistan'a yapılan akınlar İslâm alemi tarafından bilinmekte ve oldukça takdir görmektedir. Buradan sonraki kısımlarda da benzer ifadeler görülmekte ve *“Sultan (hükümdar) ise Allah'ın yeryüzünde gölgesidir”*²²⁷ ifadesi ile sultanın meşruiyet kaynağı doğrudan inanca bağlanmıştır. Bu politika daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Özellikle Selçuklular ve Osmanlılar'da bu durumu açıkça görebiliriz. *“Şayet hükümdar olmazsa sistem çözümlüp bozulur”*²²⁸ ifadesi ile sultanın önemi ve otoritesi belirtilmiş olup, ona verilen dini gücün sebebi de gösterilmiştir. Bu kısımdan sonra Hz. Ömer ile alakalı sözlerden kendisinin ehl-i sünnet olduğunu anlıyoruz. Şii müellifler kitaplarında daha çok Hz. Ali'ye övgüler düzmekte ve cümlelerini kullanmaktadırlar. Ayrıca Gazneliler'in çoğunluğunun ehl-i sünnet mezhebi olduğunu da biliyoruz. Buradan sonraki ifadelerde adalet vurgulanmakta ve sultanın toplum içinde adaleti sağlamakta en yetkili kişi olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla sultan, devlet yönetiminde adaletin de yegane sorumlu olduğu kişidir. Toplum onun kararıyla yücelir ve müreffeh olur. Bu ifadelerden Hz. Muhammed zamanında olan İslâm devleti ile Gazneli devletini

²²⁵ Bk. Metinde s.21

²²⁶ Bk. Metinde s.21

²²⁷ Bk. Metinde s.23

²²⁸ Bk. Metinde s.23

karşılaştıracak olursak; Gazneli devletinin çok daha fazla otoriter olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra siyasi işlerde Hz. Ebubekir, ordu işlerinde Hz. Ömer ve adalet işlerinde Hz. Ali ön plana çıkmaktadır. Keza Hz. Ömer'in fetih hareketlerindeki sürat bunun göstergesidir. Fetva işlerinde Hz. Ali'ye büyük ölçüde uyulması onun bir bakıma doğal bir şekilde görev dağılımına uyduğu söylenebilir. Dolayısıyla Gazneliler devleti zamanındaki devlet yöneticisinin otoritesi müthiş bir şekilde artmıştır. Emevi ve Abbasiler'in devlet yönetimine karşı takındığı tavır, Türkler'in kurduğu Gazneliler devleti ile kendine has bir özelliğe kavuşmuştur. Ayrıca Gazneliler'le Türkler siyasi düşünce anlamda kendilerine Araplar'dan ayrı bir yol çizmişlerdir ve onların güdümünden tam anlamıyla arınmışlardır. Sonuç olarak var olan bir düşünce yorum olarak farklı bir devlette ve millette tekrardan teşekkül etmiştir. *“Din bakımından en güzel, Allah'a yakinen inanma açısından en doğru, ilim bakımından en geniş, vizyon açısından en realist, öz geçmiş bakımından en doğru, ailevi ilişkiler açısından en samimi, vefaca tastamam, hayaca heybetli, zikirce en görkemli, elini en fazla halele uzatan ve tamamen haramdan çeken, celali en yüce, hazırlığı tastamam, adalet bakımından mükemmel, mülk ve otorite açısından en yüksek, yardımcıları ve destekçileri en itaatkar, kılıç ve süngüsü en keskin, İslam'a ve Müslümanlara karşı en samimi, şirk ve müşriklere karşı çok dikkatli ve en çok korunan, batıla ve bu yolda gidenlere en çok düşmanlık eden, huy ve tabiat bakımından karizmatik bir liderin hükmündeki İslam sancağını hiçbir şey gölgeleyemez. Bu emir Ebû'l-Kasım Mahmûd İbn Nasrî'd-din Ebi Mansûr Sebûk Tegin'dir”*²²⁹ Bu ifade ile devlet yönetimine layık olan kişinin Sebûk Tegin olduğundan bahsedilmektedir. Yani devlet yönetiminde Allah'ın seçtiği kişi de doğal olarak liyakat sahibidir. Her liyakat sahibini Allah, hükümdarlıkla görevlendirmeyebilir. Allah bir kişiyi hükümdarlıkla görevlendirdiyse o kişi zaten bu işe layık kişidir. Bu ifadelerden sonra yine Sebûk Tegin'in meziyetlerinden bahsedilmekte ve mücadelesi cihada dayandırılmaktadır. Hindistan'a giden yoldaki mücadelelerinden bahsedilmektedir. Ayrıca kendisi Erdeşir ve Abbasiler'le kıyaslanmakta hanedanın da yerinden bahsedilmektedir. Daha sonra müellif kendisine dönmekte Sebûk Tegin döneminin sunduğu ilim faaliyetlerinde çeşitli kimselerin yer aldığını anlatmaktadır. *“Bu yüce divanda geçirdiğim günlerdeki hizmetimi de yargılamak zorundayım. Bana bu 34 divanda bir yetki verildi. Önceki*

²²⁹ Bk. Metinde s.26

emirin günlerinde -Allah ruhunu şad etsin- onunla yakından tanıştım. Ondan çok iyilik gördüm” ifadesi ile de kendisinin görevinden açık bir şekilde bahsetmekte ve genel üslubuna dair bilgi vermektedir. Müellif aldığı yardımları da reddetmemekte ve şükranlarını sunmaktadır. “*Kıymetli Sultan’a ait bazı icraatları anlatan ek belgeler koydu.*” ifadesi ile de müellifin resmi belgeleri görmüş ve okumuş olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz. Dolayısıyla müellifin verdiği bilgiler resmi belgelere dayandığı için, eserin önemi oldukça fazladır.

Eserin “*Emirü'l-Mazi Ebû Mansûr Sebûk Tegin Dönemi*”²³⁰ kısmında müellif, Sebûk Tegin överek başlamakta ve Ebû Hüseyin b. Ca'fer b. Muhammed el-Hazin el-Horasani es-Sagâni'den duyduklarına yer vermektedir. Dolayısıyla müellif bazı kişilerden yardım aldığını ifade etmektedir. Sebûk Tegin'in hayatına ilişkin müellifin verdiği bilgiler çok kıymetlidir. Gazneli devletinin kuruluşuna dair başvurulacak birincil kaynakların başında gelir. Müellife göre Sebûk Tegin, Samani komutanlarından Alp Tegin tarafından satın alınan bir köledir. Sebûk Tegin başarısı nedeniyle devlet kademelerinde yükselmiştir. Alp Tegin'in ölümünden sonra birkaç kişi Gazne komutanlığına getirildikten sonra Sebûk Tegin komutan olmuştur. Bundan sonra Doğu Afganistan'a doğru hâkimiyet sahasını genişletti. Birçok yeri ele geçirdikten sonra Hindistan'a doğru yöneldi. Buradan verilen bilgilerden Sebûk Tegin'in Samaniler bölgesinde faaliyet göstermek yerine cihadi ön plana katarak doğal olarak Hindistan'la savaşmak istediğini görmekteyiz. Kuzey Hindistan'da bazı fetihler yaptıktan sonra burada karşılaştığı Türkler'i de bünyesine katmıştır. Bu şekilde kendisinin gücü de günden güne artmıştır. Müellif, Sebûk Tegin'in ağzından “*Ben bu silah arkadaşlarımla düşmanların karşısına çıkıp dikildim. Bizim sayımız çok azdı. Onlar ise çok büyük bir topluluktan oluşuyordu*”²³¹ ifadesini aktararak olaylara bizzat şahit olduğunu ifade etmektedir. Diğer yandan Hindistan seferlerine Gazneli Mahmud'un katıldığını da şöyle aktarmaktadır: “*Onunla birlikte Sultan Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-Mille de vardı.*”²³² Burdan sonraki kısımlar da müellif Sebûk Tegin'in Hindistan seferlerinden bahsetmektedir. Bu seferler sonucunda II. Nûh, düşmanları tarafından köşeye sıkışmış ve Sebûk Tegin'in yardımıyla kurtulmuştur. II. Nûh, Sebûk Tegin'i Belh valiliğine, oğlu Mahmud'u da Horasan kolordu komutanlığına tayin etmek durumunda kalmıştır. Bu bilgiyle beraber bu

²³⁰ Bk. Metinde s.33

²³¹ Bk. Metinde s.35

²³² Bk. Metinde s.41

kısım bitirilmiştir. Sonuç olarak bu kısımda Sebûk Tegin'e değinilmiş, kendisinden İslâm kahramanı bir mücahit olarak bahsedilmiştir.

Eserin “*Veliaht Ebû'l-Kasım Nûh b. Mansûr'un Saltanatı, Ülkesindeki Konumundan, Köşkten ve Saltanattan Uzaklaştırılması Hakkında Türkler'in Çok İstekli Olma Sebepleri*”²³³ kısmında II. Nûh'un durumundan bahsedilmiştir. II. Nûh'un zamanında Samani devleti zor bir durumdaydı ve Sebûk Tegin kendisine yardım ediyordu. Buna karşın Samani devletinin asi komutanları Ebû'l-Hasan Simcûr ve Faik el-Hassa sultana karşı birleşmişti. Müellif bu komutanların daha önce Samani devletine hizmetinden bahsetmekte ve onları övmektedir. Daha sonra onların yönetimin zaafiyetinden istifade ederek isyana niyet ettiklerini açıklamaktadır. Öncelikle Nişabur sipehsalarlığına getirilen Faik el-Hassa, kendisine karşı savaşan Ali tarafından görevinden edilmiş ve Ali, II. Nuh tarafından göreve getirilmiştir. Bu durumda Faik el-Hassa'nın devlete bağlılığı zayıflamış ve isyan etmesinde etkili olmuştur. Daha sonra Ebû'l-Hasan Simcûr bu göreve getirilmiş, o da çeşitli bahanelerle görevinden azledilmiştir. Bu görevden almalar defalarca devam etmiştir.

Eserin “*Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş el-Hacib ve Ordu Komutanlığı Görevine Geçişi*”²³⁴ kısmında Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş daha önce görevden alınmıştı ama bu kısımda onun tüm ordunun komutanlığına getirildiğini görmekteyiz. Burada onun ordu komutanlığına getirilme süreci hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş göreve geldikten sonra ülkede istikrarı sağlamıştır. Ülkede sorun çıkararak Deylem halkına karşı Büveyhi emiri Fahrü'd-Devle ile birlikte savaştı. Bir müddet süren savaşlar sonunda Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş, Ebû Ali, Ebû'l-Hasan Simcûr ve Faik el-Hassa arasında sulh yapıldı. Bu sulhten sonra Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş ordu komutanlığı görevinden alındı. Ebû'l-Hasan Simcûr tekrar ordu komutanı oldu. Bu kısımda anlatılanlardan, sultanın sık sık ordu komutanını değiştirmesinin, devleti zaafa düşürdüğünü ve otoritenin bozulmuş olduğunu görmekteyiz.

Eserin “*Fahrü'd-Devle'nin Hükümdarlığa Dönüşü Onunla ve Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş Arasında Meydana Gelen Olaylar Yaptıkları Anlaşmalar ve Ömrünün Sonuna Kadar İş Birliği*”²³⁵ kısmında Büveyhi emiri Adudü'd-Devle'nin ölümünden sonra Fahrü'd-Devle ve Müeyyidü'd-Devle arasında taht için çekişme

²³³ Bk. Metinde s.46

²³⁴ Bk. Metinde s.54

²³⁵ Bk. Metinde s.67

olduğundan bahsedilir. Sonuçta devlet görevlileri tarafından Fahrü'd-Devle başa geçmiştir ve abisinden tahtı devralmıştır. Müellifin “*Zira kendisi hanedanın en yaşlısı, merhum hükümdarın en yakın kardeşi ve yönetim bakımından en yetenekli kimseydi. Bu konuda onun eline su dökebilecek başka bir babayiğit yoktu. Onun yerine geçirilip de güzel hizmetlerinden dolayı kendisine teşekkür edilecek başka bir insan yoktu*”²³⁶ sözlerinden dolayı birçok Ortaçağ müellifinden ayrıldığını görüyoruz ve bu tavrı diğer kısımlarda da takip etmiştir. Ortaçağ müellifleri eserlerini genellikle tek bir hükümdar ekseninde devam ettirir ve olaylar onun etrafında gelişirdi. Oysa müellif Sebûk Tegin'den ayrı olmak üzere anlattığı diğer kişilere de övgü dolu sözler kullanmaktadır. Zaman zaman da eleştiriler yapmaktadır. Devam eden kısımda Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş ve Ebû'l-Hasan Simcûr arasında Nişabur sorunu tekrar ortaya çıkmış ve savaşı Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş kazanmıştır. Dolayısıyla Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş ve Fahrü'd-Devle arasında ittifak kurulmuştur. Gerekli desteği entrikalı vezirlerden dolayı Buhara'dan göremeyen Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş, Fahrü'd-Devle'den görmüştür.

Eserin “*Ebû'l-Abbas Taş'ın Cürcân'a İntikal Etmesi Ebû'l-Hasan b. Simcûr'un Nişabur'daki Ordu Komutanlığını Elinden Alması*”²³⁷ kısmında Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş, Fahrü'd-Devle'den çokça destek görmüştür. Cürcan'da kaldığı yıllarda Samani sultanı II. Nuh'a da özlem duymuştur. Bu arada Fahrü'd-Devle de Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş'ın yardımına muhtaçtır. Çünkü kardeşleri ona karşı komplo hazırlığı içindedirler. Gelişen olaylar neticesinde Rey'den Cürcan'a kadar olan yerler Fahrü'd-Devle'nin eline geçti. Bu arada bölgede veba salgını oldu ve düzen bozuldu. Bundan istifade eden Ebû'l-Hasan Simcûr tekrar ortaya çıktı ve Fahrü'd-Devle, Hüsamü'd-Devle Ebû'l-Abbas Taş'ın yardımıyla bu belayı defetti.

Eserin “*Ebû'l-Hasan b. Simcûr'un (ö. 378/989) Ölünceye Kadar Ordu Komutanlığı, Komutanlığın Oğlu Ebu Ali Muhammed'e Geçmesi, Nişabur'daki Emirliği ve İstikameti, Ebû'l-Abbas Taş'ın Horasan Yönetimin Bırakarak Cürcân'a Gelmesi*”²³⁸ kısmında özellikle Ebû'l-Hasan Simcûr'un durumundan bahsedilmiştir. Kendisi Sâmânî komutanlarından. Bir önceki kısımla benzer olaylar yaşanmıştır. Nişabur'un yönetimi kendisine bırakılan Ebû'l-Hasan Simcûr'un bu bölgede bu sefer

²³⁶ Bk. Metinde s.68

²³⁷ Bk. Metinde s.74

²³⁸ Bk. Metinde s.82

de Herat'ın sahibi Faik el-Hassa ile çatışmaya başlamıştır. Ona karşı zaferinden sonra Buhara'ya yürüdü ve kendisine ordu komutanlığı verildi. Nişabur, Herat ve Kuhistan da böylece eline geçmiş oldu. Güçlü pozisyonda bulunan Ebû'l-Abbas Taş da Cürcan'ı idare ediyordu. Ebû'l-Hasan Simcûr'un bundan sonra Horasan'a yönelmesi Karahanlılar ile ilişkiye girmesine yol açtı. Dolayısıyla çatışma alanı genişledi.

Eserin “*Anlatılan Olaydan Sonra Faik el-Hassa'nın Durumu ve Bu İşin Sonu*”²³⁹ kısmında devam eden olaylar aktarılmıştır. Buna göre: Faik el-Hassa yenilginin ardından Mervruz'a çekildi ve Buhara'ya saldırma planları yaptı. Samani sultanı II. Nuh da ona karşı Bektozun'u gönderdi. Müellifin savaş sahnesini anlattığı “*Silahlar akrep gibi ısırıp bünyelerinde çentik açtı. Devekuşu saldırısından kaçır gibi kaçmaya başladılar. Vuracağı tekmeden korktular*”²⁴⁰ ifadeleri eserinde abartı ve süslü anlatımın en yoğun olduğu savaş sonrası sahnelerdir. Keza bu durumu her savaş ve çatışmalarınsonrasında yoğun bir şekilde görmekteyiz. Bu yenilginin ardından Faik el-Hassa Maverâünnehir'den silindi ve etrafındakiler dağıtıldı. Müellif “*Vefa nedir bilmeyen, hayâ nedir anlamayan, nimet nedir idrak etmeyen ve haram nedir bilmeyen (Kitapsızların) işlerine benzeyen bir iş yaptı*”²⁴¹ ifadesi ile onu yermektedir. Yine aynı anlamlara gelen ifadelerin sık bir şekilde kullanıldığını görüyoruz.

Eserin “*Buğra Han'ın Buhara'ya Gelişi ve Rıza'nın Oradan Gidişi Buğra Han Gittikten Sonra Tekrar Geri Dönüşü*”²⁴² kısmında olaylara dahil olan Karahanlı Buğra Han'ın faaliyetlerini görüyoruz. Buğra Han Buhara'yı işgal etmiştir ve Faik el-Hassa da tekrar yıkıcı faaliyetlerine başlamıştır. Bu arada Samani emirlerinden Rıza, Ebû'l-Hasan Simcûr'u durumu düzeltmesi veya yeni bir devlet kurması için ısrarlamaktadır. Rıza isteklerine olumlu bir yanıt alamamıştır.

Eserin “*Buğra Han Tarafından Çıkarıldıktan Sonra Rıza'nın Buhara'ya Gidişi*”²⁴³ kısmında Buğra Han'ın Buhara'dan çıkışından bahsedilmektedir. Yalnız bunu hangi gerekçe ile yaptığı bilinmemektedir. Samani hanedanı bu sırada çok zor bir durumda kalmıştır. Bu arada Rıza terkar şehre hâkim olmuştur. Halk da bunu sevinçle karşılamıştır. Ebû'l-Hasan Simcûr da tam bu sırada olaylara müdahale

²³⁹ Bk. Metinde s.87

²⁴⁰ Bk. Metinde s.87

²⁴¹ Bk. Metinde s.89

²⁴² Bk. Metinde s.90

²⁴³ Bk. Metinde s.93

etmiştir. Amacı Buhara'yı ele geçirmek olan Ebû'l-Hasan Sımcûr güç kaybettiğinden dolayı hareket edememiştir.

Müellifin “*Vurulup yerde yatan ölü askerın ruhları gökyüzünü kapladı. Kılıçlarında kertikler çoğaldı (çok mücadele ettiler) ancak hezimete uğramaktan kurtulamadılar. Kurtuluş gemisi savaş sahillerine yavaşça demir attı. Canını kurtaranlar bu gemiye binip ölüm vadisinden kurtularak hayat kıyısına geçti.*”²⁴⁴ ifadelerinden sonra Emir Rıza ve Ebû'l-Hasan Sımcûr arasında olan savaşa dair sahnelerdeki süslü anlatımını görmekteyiz.

Bu olaylardan sonra Emir Rıza ve Ebû'l-Hasan Sımcûr savaştı ve daha sonra barıştılar. Düşmanına güvenmeyen Emir Rıza, Sebûk Tegin ile ittifak kurma yoluna gitmiştir. Emir Rıza, Sebûk Tegin'e itaat bildirerek Ebû'l-Hasan Sımcûr ve Faik el-Hassa ile savaşması için yardım istemiş, gerekli yardım sözünü de almıştır. Daha sonra gelişen olaylarda Ebû'l-Hasan Sımcûr ve Faik el-Hassa, Emir Rıza ve Sebûk Tegin'e yenilerek Cürcan'a doğru kaçtılar. Bu savaştan Seyfü'd-Devle lakaplı Gazneli Mahmud da yararlar gösterdi ve Horasan ordu komutanı oldu. Daha sonra karşılıklı savaşlar devam etti ve Ebû'l-Hasan Sımcûr önce İlik Han'a daha sonra Harezşah'a sığındı. Ebû'l-Hasan Sımcûr ve Faik el-Hassa'nın güç kaybetmesinden sonra Gazneli Mahmud ve Sebûk Tegin Horasan'daki olaylara müdahil oldu ve oradaki güçlere karşı zaferler elde ettiler. Dolayısıyla Hindistan seferlerinde arka tarafları sağlama alınmış oldu.

Eserin “*Ebû Ali'nin Kardeşi Ebû'l-Kasım b. Sımcûr Dönemi ve Görevden Ayrıldıktan Sonra Meydana Gelen Olaylar*”²⁴⁵ kısmında Ebû'l-Kasım b. Sımcûr önce Sebûk Tegin'e itaat etmiştir ve kendisine Kuhistan'ın yönetimi verilmiştir. Daha sonra İbn Muhammed ile birleşerek isyan etmiştir. İsyân Seyfü'd-Devle ve Buğracuk tarafından bastırılmıştır. Bu arada Sebûk Tegin Büveyhiler'den Fahrü'd-Devle ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Daha sonra Ebû'l-Hasan Sımcûr 997'de ölmüştür. Daha sonra aynı tarihte Emir Rıza ve Sebûk Tegin ölmüştür. Yine burada Sebûk Tegin'in karakterine ilişkin onun kendi ağzından çıkan cümlelere yer verilmiştir: “*Ey Şeyh! Bizim ruhlarımız ile bedenlerimiz sürüdeki bir koyunun haline benzer. Yün kırkma mevsimi geldiği zaman kırkıcı bu koyunu yakalayıp ayaklarını bağladıktan sonra yünlerini kırpmaya başlar. Can havli ile yerde yatan koyun kendine zarar verileceği endişeli ile kıpraşmaya ve tekme atmaya başlar. Yün kırkma işi bittikten sonra çoban*

²⁴⁴ Bk. Metinde s.94

²⁴⁵ Bk. Metinde s.121

koyunun ayağındaki ipleri çözer. Hürriyetine kavuşan ve ölümden kurtulan koyun yeniden doğmuş gibi yaşama sevinci ile hayata yeniden tutunur. Hem maddi hem de manevi açıdan kendini hafif hisseder. Bir sonraki yılda yün kırkma mevsimi gelinceye kadar işte böyle havf ve reca, vahşet ve ünsiyet, korku ve ümit arasında yaşamaya devam eder. Tekrar aynı işlemden geçtikten sonra yine hayata geri döner. Birkaç defa tekrarlanınca bu işlem alışır. Daha önceki korku ve endişeyi üzerinden atar. Çoban koyunun ayaklarını çözer çözmez koyun yerinden fırlar. Çayıra koşarak gider. Güle oynaya zıplayarak çayırdaki otlamaya başlar. Üçüncü kez tekrar yakalanan koyun bu sefer yün kırkan adama değil kasaba teslim edilir. En son kasap onu kesmek üzere yere yatırıp ayaklarını bağladığı zaman koyun yine aynı şekilde olacak zanneder ve munisçe yerde yatar. Kasap bıçağı boğazına çaldığı zaman artık iş işten geçmiş ve ecel kapıyı çalmış olur. Biz de aynı şekilde bazı hastalıklarla yatağa düşüyoruz. İlk ciddi hastalığa yakalanıp yatağa düştüğümüzde çok endişe ediyoruz. Artık yolun sonuna geldiğimizi zannediyoruz. Allah şifa verip ayağa kalktığımız zaman havf ve reca arasındaki dengeyi kaybedip yolumuzu kaybediyoruz. Birkaç aynı şey olunca kanıksıyor ve ibret almamaya başlıyoruz. Fakat ölüm döşegine yattığımızda iyileşmeyi beklerken ecel kapımızı çalıyor. Biz onu hasta ziyaretine gelen bir dostumuz olduğunu zannediyoruz. Ölüm hakikatiyle karşılaşınca iş işten geçmiş oluyor”²⁴⁶ İlk Gazneli hükümdarına dair verilen bu özel bilgi çok önemlidir. Sebûk Tegin’in ölümünün ardından Fahrü’-d-Devle ölmüş ve bölgedeki güç dengeleri tamamen değişmiştir. Sebûk Tegin’den sonra oğlu İsmail, Fahrü’-d-Devle’den sonra ise oğlu Ebû Ali Rüstem geçmiştir. Yeni Samani emiri olan Ebu’l-Haris tekrar Faik’i iş başına getirdi ve Horasan’ı almaya uğraştı. Faik ile önceden husumeti olan Bektozun da ordu komutanlığına getirildi ve devlet yıkılıncaya kadar o makamda kaldı.

Eserin “Hükümdar Seyfü’-d-Devle ile Babasının Emirlik Makamına Atanan Kardeşi İsmail Arasında Meydana Gelen Olaylar”²⁴⁷ kısmında Gazneli Mahmud’un İsmail’i tanımayarak devleti ele geçirdiği bahsi anlatılmaktadır. Devlet adamlarının yardımıyla İsmail istifa ettirildi ve Mahmud hükümdar oldu. Müellifin “İstifa çağrılarında kulak vermese ve bu topluluğu kendi haline bıraksaydı, yeterli bir şekilde verilmediği iddia edilen fonlar nedeniyle devlet hazinesinin tamamen bozulması, devlet erkânı ve askerlerin dağılma süreci hızlanacaktı. Devletin bekası söz

²⁴⁶ Bk. Metinde s.126

²⁴⁷ Bk. Metinde s.130

*konusuydu*²⁴⁸ sözlerinden beka meselesine önem verildiğini görmekteyiz. Bu kısmın sonunda Gazneli Mahmud, önce istifa edip daha sonra direnen İsmail'i tamamen bertaraf etti ve hükümdarlığını ilan etti.

Eserin “*Bu Olaydan Sonra Ebû'l-Kasım Simcûri ile Bektozun Arasında Meydana Gelen Olaylar*”²⁴⁹ kısmında bir taraftan Gaznel Mahmud ve İsmail arasındaki çatışmalar devam ediyor bir yandan da Ebû'l-Kasım Simcûri ve Bektozun arasındaki çekişmeler Samani idaresinde devam ediyordu. Faik el-Hassa da Bektozun ile birleşti. Nihayetinde Ebû'l-Kasım Simcûri sahip olduğu Cürcan'ı kaybetti. Yenilip çekildi ve tekrar Ebû'l-Haris'in hizmetine girdi. Daha sonra karşılık barışlar, savaşlar devam etti ve Bektozun galip olan taraf oldu.

Eserin “*Emir İsmail'in Gazne Kalesinden İndirilmesi Olayı*”²⁵⁰ kısmında Gazneli Mahmud kardeşi ile sorununu çözünce Bektozun'un niyet ettiği Nişabur'a gidergitmez, Bektozun burayı terketti. Ebû'l-Haris ile anlaşma yoluna giderek beklemede kaldı. Faik, Bektozun, Ebû'l-Kasım Simcur ve Abdülmelik b. Nuh Merv dışında Gazneli Mahmud'e yenildi.

Eserin “*Emirü'l-Mü'minin Kadir Billah'ın Sultan'a [Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-Mille] Hilat Göndermesi*”²⁵¹ kısmında bölgede gücünü hissettiren ve muhaliflerini yenen Gazneli Mahmud'a halifenin ikramı anlatılmaktadır. Seyfü'd-Devle lakabı ile tanınan Gazneli Mahmud, Abbasi halifesinden “*Yeminü'd-Devle*” ve “*Eminü'l-mille*” lakabını alarak saltanatını meşrulaştırmış, başıbozuk amacı belli olmayan bir emirlik kisvesinden kurtularak gücünün zirvesine ulaşmıştır. Kayda değer önemli bir olaydır. Bu olayla beraber Türk-İslâm devleti özelliği Gazneliler'e tam manasıyla sirayet etmiştir. Horasan'da işlerini halleden Gazneli Mahmud bundan sonra yönünü Hindistan'a çevirdi.

Eserin “*Abdülmelik b. Nuh'un Buhara'ya Çekilmesi*”²⁵² kısmında Samaniler'in İlik Han sebebiyle yok olduğundan bahsedilmektedir. Samaniler Gazneliler karşısında tutunabilecek bir güçten tamamen mahrum olmuşlardır.

Eserin “*Ebû İbrahim İsmail b. Nûh el-Müntasır'ın [Tahta] Çıkışı, Onunla ve İlik Hân Arasında Mâverâünnehir Hakkında Meydana Gelen Olaylar, Ayrıca Onunla ve Ordu Kumandanı Ebû'l-Muzaffer Nasr b. Nâsır Sebûk Tegin Arasında Horasan*

²⁴⁸ Bk. Metinde s.131

²⁴⁹ Bk. Metinde s.135

²⁵⁰ Bk. Metinde s.138

²⁵¹ Bk. Metinde s. 145

²⁵² Bk. Metinde s.146

Hakkında Meydana Gelen Diğer Olaylar”²⁵³ kısmında son Samani hükümdarı Ebû İbrahim İsmail b.Nûh el-Müntasır’ın devleti çöküşten kurtarmak için faaliyetlere girdiğinden bahsedilmektedir. Göreve geldikten sonra devlet adamları tedbir gerekçesi ile tutuklanmış ve ordu komutanı İlik Han olmuştur. Ebû İbrahim İsmail b. Nûh el-Müntasır öncelikle Buhara’ya döndü ve Nişabur’daki Ebû Muzaffer Nasr b. Nâsıreddîn Sebûk Tegin ile çatışmaya girdi. Gazneli Mahmud Ebû Muzaffer Nasr b. Nâsıreddîn Sebûk Tegin’in yardımına koştu. Gelişen olaylar neticesinde Ebû İbrahim yenildi ve inzivaya çekildi. Bir müddet sonra güçlenince bu sefer de asi komutanı İlik Han ile savaştı. Daha sonra Gazneli Mahmud’un adamlarından olan Mahirev’in komplosu sonucunda öldürüldü ve Samani devleti tamamen tarihe karıştı. Olayı soruşturan Gazneli Mahmud suikaste yardım edenleri cezalandırdı.

Eserde verilen tüm bu bilgi ve yaptığımız saptamalardan, bu eserin Ortaçağ tarihi açısından önemi şudur: Eserdeki olaylar, görüldüğü gibi Sebûk Tegin ile başlamakta kendisi bir İslâm kahramanı diye tasvir edilmektedir. Samaniler tarafından yetiştirilen Sebûk Tegin, bir müddet sonra Gazne’ye gelmiş, cihadı ön plana çıkararak kuvvetlenmiştir. Eserde var olan Gazneli devletinin mahiyeti ve işlevi de uzun uzun anlatılmaktadır. Samani devletinin kendi komutanları ile zaafa düştüğü durumdan da bahsedilmektedir. Bu arada kısmi oranda Büveyhiler, Karahanlılar, Harezmsahlılar ve Simcuriler’den söz edilmektedir. Faik el-Hassa, Bektozun ve Ebû’l-Hasan Simcuri’ye ayrılan sayfalar oldukça fazladır. Verilen bilgilerden Samani komutanlarının ülkeyi soktuğu kaos açık bir şekilde ortadadır. Bu durumda Samani emirleri, bazen bir komutan diğerine değişip destek vererek ayakta durmaya çalışıyor bazen de doğrudan Gazneliler’e başvuruyorlardı. Dolayısıyla Gazneliler’in Samaniler üzerinde açık bir etkisini görmek mümkündür. Diğer yandan Samaniler, Karahanlı Buğra Han’dan destek istemişlerdir. Dolayısıyla Gazneliler’in ortaya çıkış ile Samaniler’in zayıflaması aynı döneme denk gelmektedir. Eserde Gazneliler’in kuruluş safhasından ayrıntılı bir şekilde istifade etmekteyiz. Bunun dışında 10. yüzyılın son çeyreğinde Hindistan’dan Türkistan’a, Bağdat’tan Keşmir’e kadar olan bölgede nelerin yaşadığından haber almaktayız. Yine bu eserden Türk İslâm tarihine damgasını vuran Gazneli Mahmud’un iktidara geliş sürecine ve babasının izini takip edişine dair ayrıntılı bilgilere sahip olmaktadır. Bu eserin Ortaçağ tarihi açısından diğer bir önemi; Türk İslâm dünyasının en büyük

²⁵³ Bk. Metinde s.147

devletlerinden Selçuklular'ın bahsedilen büyük bölgeyi tamamen ele geçirmesinden önce bölgedeki siyasi ve ekonomik durumdan haberdar olmamızdır. Bilindiği üzere Selçukular Gazneliler ile olan irtibatlarından dolayı imparatorluk haline gelmişlerdir ve bıraktıkları mirası devralmışlardır. Dolayısıyla Selçuklular'da Gazneli etkisini görmek mümkündür. Bu eserin diğer bir önemi; Tarih-i Beyhaki'den önce bölgenin 10. yüzyılın sonlarını ve 11. yüzyılın başlarını bu şekilde ayrıntılı ve makul bir şekilde açıklayan diğer bir eserin olmamasıdır. Dolayısıyla Tarih-i Utbi Gazneliler'in ilk Samaniler'in son döneminin eşsiz kaynaklarının en başında gelir.

İslam ordusunun en önemli ve kalıcı etkileri ile yedi asra kadar İslam orduları hâkimiyetini sürdürmüş olan Gazneliler, Hindistan seferleriyle beraber İslam dinini yaymaya gayret göstermişlerdir. Ancak Sultan Mahmud'dan sonra seferlerin ardı kesilmiştir. Çünkü Hindistan'ın Gazne'den uzak olması bu bölgenin idaresini zorlaştırdığı gibi bölgeye düzenli ordu gönderilmesini de zorlaştırmıştır.

Samâniler, Selçuklular, Karahanlılar gibi dönemin devletleri Gazneli devletiyle yakından ilişki kurmuşlar çoğu zaman birbirleriyle çatışmışlardır. Devlet içinde bulunman çeşitli milletler, savaşlarda alınan malubiyetler ve otoritenin bozulması Gazneli devletinin yıkılmasında önemli bir etken olmuştur.

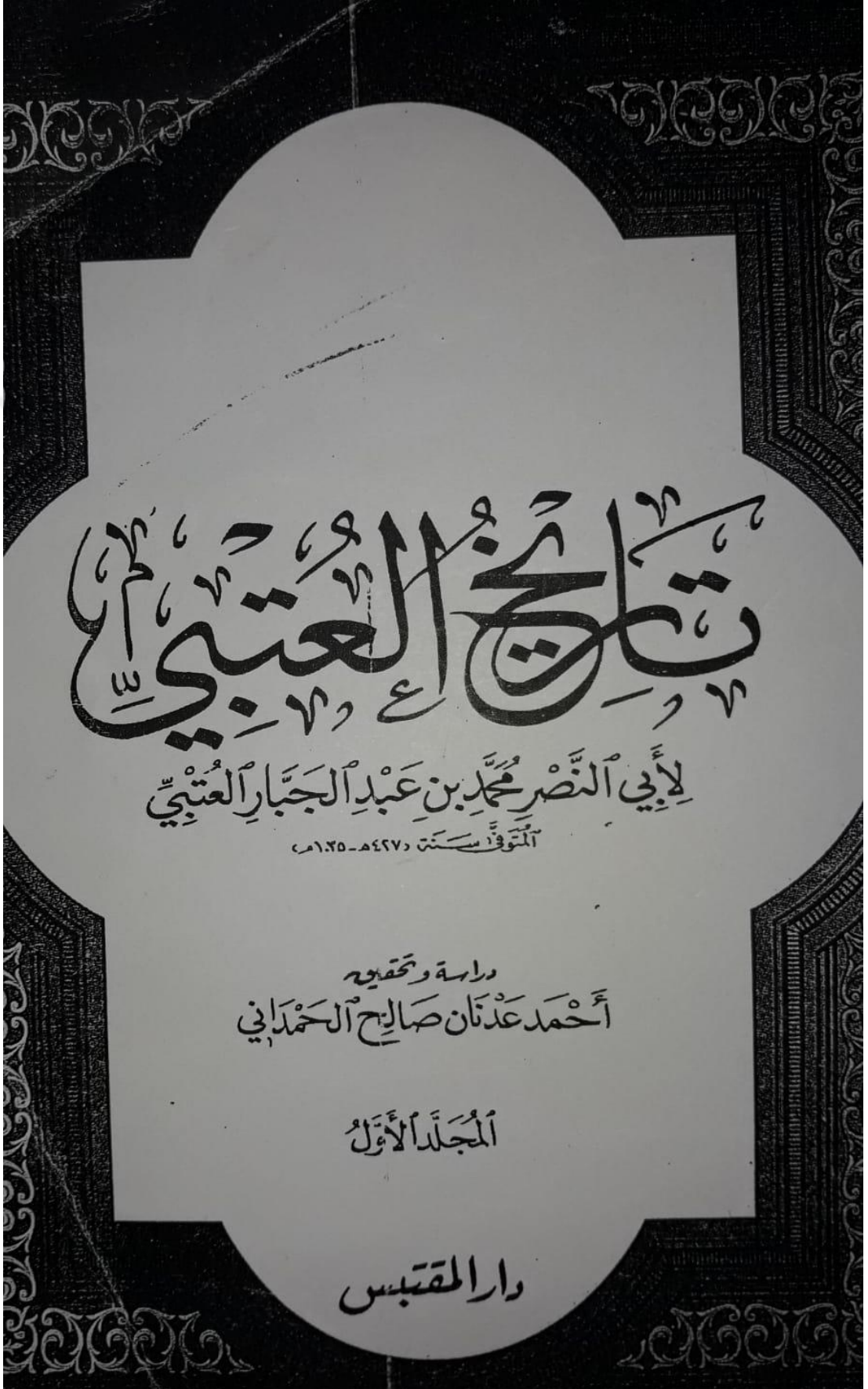
Sonuç itibariyle İslam tarihinin çok önemli bir yere sahip olan Gazneliler hakkında bilgi veren el-Utbi'nin eserini yüksek lisans tez çalışmamızda ele aldık. Ulaşabildiğimiz kaynakların vermiş olduğu bilgiler ışığında incelemeye çalıştık. Çalışmamızın ülkemizde İslam tarihi sahasında yeterince konu edilmeyen bir kısmını doldurmasını ve gelecekte bu konudaki araştırmaların kaynağı olmasını temenni ederiz.

BİBLİYOGRAFYA

- **ADIVAR, A, ARAT, R, ATEŞ, A, KAFESOĞLU, İ, YAZICI, T,** “*Samâniler*”, İslam Ansiklopedisi (İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı), MEB Basım Evi, c.10, İstanbul 1966, s.140
- , “*Gazneliler*”, cz. 38, İstanbul 1948, s.742.
- **AKKAN, Erdoğan,** “*Kırgızistan*”, DİA, c.XXV, Ankara 2002, s.441
- **BARTHOLD, Wilhelm,** Moğal İstilasına Kadar Türkistan, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981.
- **GÖKSU, Erkan,** Gazneliler (Ravzatu’s-Safa) Tercüme ve Notlar, İstanbul 2017.
- **IQTIDAR, Husain Sıddıqui,** “*Gurlular*”, DİA, c.XIV, İstanbul 1996, s.207.
- **KAFESOĞLU, İbrahim,** “*Mahmud Gazneli*”, DİA, İstanbul 1950, c.23, s.176.
- **KONUKÇU, Enver,** “*Hinduşahiler*”, DİA, c.XVIII, İstanbul 1998, s.117.
- **KÖK, Bahattin,** “*Gazneli Mahmut’la Abbasi Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler*”, Mayıs 1998, c.1, s.117.
- **KÖYMEN, Mehmet Altay,** Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Ankara 2011.
- **MERÇİL, Erdoğan,** Afganistan ve Hindistan’da Bir Türk Devleti, Gazneliler, İstanbul 2014.
- -----, “*Ebu Nasr Muhammed b. Abdilcebbar el-Utbî er-Razî*”, DİA, İst, 2012, c.42, s.236.
- -----, Gazneliler Devleti Tarihi, TTK Yay, Ankara 1989.
- -----, “*Karategin Ailesi*”, İst. 2014, s.9.
- -----, “*Mahmud-ı Gaznevi*”, DİA, İst. 1988, c.27, s.362.
- -----, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 2018.
- -----, “*Mes’ûd b. Mahmud-ı Gaznevi*”, DİA, Ankara 2004, c.29, s.347.
- **SALMAN, Hüseyin,** “*Toharistan*”, TDV Yay, c.41, İstanbul 2012, s.214.
- **TİMUR, Mujiburahman,** Gazneli Devletinden Babürler Devletine Kadar Bölgede Kurulan Hanedanlıklar,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2012.

- **TEKİNOĞLU**, Hüseyin, İlk Müslüman Türk Devleti Karahanlılar, İstanbul 2017.
- **USTA**, Aydın, Şamanizmden Müslümanlığa Türkler'in İslamlaşma Serüveni (Samâni Devleti 874-1005), İstanbul 2007.
- -----, "*Samâni*", DİA, İst, 2009, c.36, s.65.
- **YAZICI**, Tahsin, "*Büst*", DİA, c.VI, İstanbul 1992, s.495.
- **YILDIZ**, Hakkı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1988.

الحمد لله الظاهر بآياته، الباطن بذاته، القريب برحمته، البعيد بعزته، الكريم بآلائه، العظيم بكبريائه، القادر فلا يمانع، والقاهر فلا يُنازع، والعزيز^(١) فلا يُضام، والمنيع فلا يُرام، والملِك الذي له الأفضية والأحكام، الذي تفرد بالبقاء، وتوحد بالعرز والسَّناء، واستأثر بأحسن الأسماء، ودلَّ على قدرته بخلق الأرض والسماء، كان ولا مكان ولا زمان، ولا بنیان ولا مَلَك، ولا إنسان، فأوجد المعدوم إبداعاً، وأحدث ما لم يكن إنشاءً واختراعاً، جلَّ وتعالى فما خلق عن احتذاء صورة، واستدعاء مشورة، واقتفاء^(٢) رسم ومثال، وافتقار إلى قياسٍ واستدلال، ففي^(٣) كل ما أبدع وصنع، وفطر وقدر، دليل على أنه الواحد بلا شريك ووزير، والقادر بلا ظهير ونصير، والعالم بلا تبصير وتذكير، والحكيم بلا رؤية وتفكير، والحي الذي لا يموت، بيده وهو على كل شيء قدير.

رفع السماء عبرة للنظار، وعلَّة للظلم والأنوار، وسبباً للغيوث والأمطار، وحياة للمُحول والقفار، ومعاشاً للوحوش والأطيَّار، ووضع الأرض مهاداً للأبدان، وقراراً للحيوان، وفراشاً للجنوب والمضاجع، ويساطاً للمكاسب والمنافع، وذلولاً لطلاب الرزق وأرباب البضائع، وأشخص الجبال أوتاداً راسية، وعيوناً جارية،

(١) الواو مع كلمة: «العزيز» لا توجد في نسخة ب، أثبتت من نسخة م.

(٢) في الهامش من نسخة م: «افتقار» والصحيح من ضمن نسخة ب، م.

(٣) كلمة: «ففي» لا توجد في مخطوط ب، وصححت من هامشها ونسخة م.

ورد إسبيجاب^(١)، فأنهض من بخارى إينج^(٢) الحاجب في طلبه، وردّه على عقبه، فالتقيا على حربٍ أشابت الذوائب، وأنارت الكواكب، ثم انجلت عن أسر إينج الحاجب، في الكبار من القواد، والكثير من الأفراد، واستحكم لذلك طمعه في تورّد سائر البلاد، [والإغارة على الطريف والتلاد]^(٣).

* * *

ذكر فائق وما انتهى إليه أمره بعد الواقعة المذكورة

وأقام فائق بناحية مرو الروذ على رمّ الرث، وجبر الكسر، وأسو ما فشا في عسكره من كلوم الحرب، فلما التحم أمره، وانضم نشره، سار يريد بخارى من غير استئمار واستطلاع رأي، فارتاب الرضا به، فلما قاربها برز إلى فضاء السهلة ببابه، ورماه بإينج ويكتوزون الحاجبين، وسائر مواليه وموالي أبيه، وذلك في يوم الأحد، إحدى عشرة ليلة خلت من شهر ربيع الأول، سنة ثمانين وثلاث مئة^(٤)، فلما رهقه الكفاح وعضه السلاح، أجفل إجمال الظليم، واقتسمت الهزيمة أصحابه بين القتل والتنكيل، والأسر والتذليل، ووافى الشطّ منهزمه، فوجد السفن مغيبة، فركب الخطر

(١) وتسمى إسفيجاب، وهي يمين نهر سيحون. الإصطخري، مسالك الممالك، ص ٣٣٣،

المقدسي، أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم، ص ٢٦٢.

(٢) «إنج» في نسخة ب، وهو قائد كبير من قواد نوح الساماني، وأسر من قبل بغراخان أمير القرخانين. ينظر: ابن الأثير، الكامل في التاريخ، ج ٧، ص ٤٦٣، النويري، نهاية الأرب، ج ٧، ص ١٥١.

(٣) ما بين معكوفتين من نسخة م. تنظر هذه الأحداث عند ابن الأثير، الكامل في التاريخ،

ج ٤، ص ١١١، النويري، نهاية الأرب، ج ٧، ص ١٥١.

(٤) عند ابن الأثير، الكامل في التاريخ، ج ٧، ص ٤٦٢، أورده في أحداث سنة (٣٨٣هـ) فليُنظر.

واحتال حتى عبر، وسار إلى بلخ على أن ينتاش منها ويرتاش^(١)، وأقام بها أياماً ثم عبر إلى ترمذ^(٢)، وواصل بغراخان بكتبه، يبعثه على الانحدار، ويحثه على البدار.

وخوطب من بخارى والي الجوزجان^(٣) أبو الحارث محمد الفريغوني^(٤) بقصده وحصده، فجمع بوشاش^(٥) عظيماً، وساق من أرض الجوزجان بريماً^(٦)، طارئاً ومقيماً^(٧)، فانتدب لهم أحد غلمانهم، وكان يُعرف بأرسلان آخرسالار في زهاء خمس مئة من الترك والعرب، فانقضوا عليهم انقضاض الصقور على بُغاث الطيور^(٨)،

(١) ارتاش فلان: حسنت حاله، ابن منظور، لسان العرب، ج ٦، ٣٠٩.

(٢) ترمذ: وهي أهم مدن الصغانيين، والذي خرج منها صاحب السنن الإمام الترمذي. ينظر: الإصطخري، مسالك الممالك، ص ٢٩٨، السمعاني، الأنساب، ج ١، ٤٥٩.

(٣) «جوزجان» في نسخة ب، جوزجانان وجوزجان: هما واحد، بعد الزاي جيم، وفي الأولى نونان، وهو اسم كورة واسعة من كور بلخ بخراسان، وهي بين مرو الروذ وبلخ، ويقال لقصبته: اليهودية، ومن مدنها: الأنبار وفارياب وكلار، وبها قتل يحيى بن زيد بن علي ابن الحسين بن علي بن أبي طالب عليه السلام. ياقوت الحموي، معجم البلدان، الإصطخري، مسالك الممالك، ص ٢٧٠، المقدسي، أحسن التقاسيم، ص ٢٩٨.

(٤) عند ابن خلدون، تاريخه، ج ٤، ص ٣٦٧، والي الجوزجان أبي الحارث أحمد بن محمد الفيرقوني.

(٥) بوش: جمعها أوياش، وهي الجماعة الكثيرة المختلفة. ابن منظور، لسان العرب، ج ٦، ص ٢٦٩.

(٦) البريم: كل شيئين اختلطا واجتمعا، كضوء الشمس مع بقية سواد الليل، أو الحبل المقتول من لونين، ومنه قيل للجيش: بريم لألوان شعار القبائل فيه. ابن منظور، لسان العرب، ج ١٢، ص ٤٤.

(٧) الكلمتان لا توجد في ب وأثبتت من نسخة م.

(٨) الأبتُّ فهو من طير الماء معروف، وسمي أبتُّ لِابْتَّتِهِ، وهو يياض إلى الخُصرة، =

فمزقوهم بدداً، وجعلوهم طرائق قديداً، وفرشوا الفضاء بجثث القتلى، وغنموا مالا لا يُعدُّ ولا يُحصى، وعادوا إلى بلخ ظاهرين.

وقد كان طاهر بن الفضل مَلِكَ الصَّغَانِيَانِ^(١) على أبي المظفر محمد بن أحمد، وهو واحد^(٢) خراسان جلالته قدر، ونباهة ذكر، ومثانة رأي وحجر، وورصانة نظم ونثر، فانقطع أبو المظفر إلى جانب فائق صارخاً فزعاً، فأحسن إصراخه وأمدّه بمن يرده وراءه، فاغتنم طاهر بن الفضل خفة أصحاب فائق ببلخ، فلفت^(٣) لفته إليها طامعاً في الاستيلاء عليها، فزحف المقيمون بها لمدافعتهم، ونهّدوا^(٤) لمناجزته، وتناوشوا القتال، وصدقوا المصاع^(٥) والصيال، وثقف^(٦) بعض العرب مكان طاهر

= وأما البُغَاثُ: فكلُّ طائر ليس من جوارح الطير، يقال: هو اسم للجنس من الطير الذي يُصَادُ. ابن منظور، لسان العرب، ج ٢، ص ١١٨.

(١) طاهر بن الفضل ملك الصغانيان قاتل ضد فائق، وأراد الاستيلاء على بلخ، ولكن قتل وذلك سنة (٥٣٨٣هـ). ابن خلدون، تاريخه، ج ٤، ص ٤٦٦ - ٤٦٧. صاغان: بالغين المعجمة وآخره نون: قرية بمرو، وقد تسمى جاغان كوه، والصغانيان: بلاد بما وراء النهر، وهي ناحية تقع شمال نهرجيون. ياقوت الحموي، معجم البلدان، ج ٣، ص ٣٨٩، الإصطخري، مسالك الممالك، ص ٢٩٨، لسترنج، بلدان الخلافة الشرقية، ص ٤٨٣.

(٢) لا توجد في نسخة م من بداية العنوان إلى هنا. وقد أشار إليه ابن خلدون، تاريخه، ج ٤، ص ٤٦٦، في فضله وانتصاره على ملك الصاغان وتمكنه منه.

(٣) «رجع» هامش نسخة ب، التفت بوجهه يمنة ويسرة ولفته لفتاً من باب ضرب: صرفه إلى ذات اليمين أو الشمال، ومنه يقال: لفته عن رأيه لفتاً: إذا صرفته عنه. الفيومي، المصباح المنير، ج ٢، ص ٥٥٥.

(٤) «نهضوا» هامش نسخة ب. ابن منظور، لسان العرب، ج ٣، ص ٤٢٩.

(٥) القتال بالسيف. ابن منظور، لسان العرب، ج ٨، ص ٣٣٧.

(٦) «صادف» هامش نسخة ب، «علم ووجه» هامش نسخة م، ثقفه - كسمعه -: صادقه أو =

ابن الفضل، فَقَصَدَ قَصْدَهُ بطعنة في منكبهِ، أذرتَه^(١) عن مركبهِ، ويادره فاحترَّ رأسه عن مركبهِ^(٢)، وثار الصباح بقتله، فولَّى أصحابه على الإدبار هارين بينَ سمع الأرضِ ويصرِّها، وهائمين أثناء حَجْرِها ومدْرِها، ولما جرى في أمر إينج الحاجب ما جرى، ونقل إلى بلاد الترك في جملة^(٣) الأسرى، انتفضت مرائر الأعمال بما وراء النهر، ووهت قواها، وتداعت قواعدها وبُناها، فاشفق الأمير الرضا وأركان دولته من أن يتفاقم^(٤) الأمر، ويتراكم الشر، ويَعْضِلُ حادثُ الداء، وَيَنْضُبُ باقي الماء، فخطوب فائق في الاستمالة، وقوبلت^(٥) عثرته بالإقالة، واستنْهَضَ إلى بخارى للاستظهار به على سدِّ الخلل، وتعديل الميَلِ، وسُرِبَ عنها بعدَ حسن القبول والإقبال، وإزاحة العلة بالأموال إلى سمرقند، فلم يَرُعْه إلا خبرُ بغراخان، وهو الملقب بشهاب الدولة وظهير الدعوة، وقد استعار إليه قوادم الطير ركضاً، لم ينل فيه جماماً ولا غمضاً، فولى فائق من سمرقند من بين يديه هزيماً، ولم يلو على تعرف الحال مُقيماً^(٦)،

= أَخَذَهُ أَوْ ظَفَرَ بِهِ أَوْ أَذْرَكَهُ. الفيروزآبادي، القاموس المحيط، ج ١، ص ١٠٢٧.

(١) أسقطته. ابن منظور، لسان العرب، ج ١٤، ص ٢٨٢.

(٢) «منكبهِ» في نسخة م.

(٣) في نسخة ب: «زمرة».

(٤) «ماخوذ من الفقم: وهو اعوجاج الأسنان» هامش نسخة م. الفقم - محرّكة -: الإمتلاء، وتَقَدُّمُ الشَّيْءِ العُلْيَا، فلا تَقَعُ على السُّفْلَى. فِقْمٌ - كَفَرِحَ - فِقْمًا وفِقْمًا فهو أَفْقَمٌ، وفلانٌ يَطِيرُ وأَشِيرٌ، وماله: نَقَدٌ أو كَثْرٌ ضِدٌّ، والأمرُ: فِقْمًا وفِقْمًا وفُقوماً: لم يَجْرِ على استواء، وعَظُمَ كَفَقْمٌ ككَرْمٍ وتَفَاقَمَ. والفقم - ويضم - : اللّخي أو أحد اللّخيتين، وطرفُ خَطْمِ الكَلْبِ. الفيروزآبادي، القاموس المحيط، ج ١، ص ١٤٧٩.

(٥) «قوبل» في نسخة م.

(٦) «يقيناً» في نسخة م.

ÖZGEÇMİŞ

Ömer FİLİZ, 1988 yılında Osmaniye'nin Düziçi ilçesinde doğdu. Lise öğrenimini Ellek Çok Programlı Lisesi'nde tamamladı. 2014 yılında Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2018 Temmuz ayından beri İstanbul Bakırköy Posta Dağıtım Merkezinde Dağıtıcı olarak çalışmaktadır.

VITAE

Ömer FİLİZ was born in 1988. Düziçi district of Osmaniye. He completed her high school education at Ellek Çok Programlı High School. In 2014, he graduated from Gaziantep University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History. He has been working as a Distributor in İstanbul Bakırköy Post Distribution Center since July 2018.